

A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002—2003) Előzetes jelentés III.

HONTI SZILVIA —BELÉNYESY KÁROLY —FÁBIÁN SZILVIA —GALLINA ZSOLT —HAJDÚ ÁDÁM DÁVID —
HANSEL BALÁZS —HORVÁTH TÜNDE —KISS VIKTÓRIA —KOÓS ISTVÁN —MARTON TIBOR —
NÉMETH PÉTER GERGELY —ROSS KRISZTIÁN —OSZTÁS ANETT —POLGÁR PÉTER —
P-SZEŐKE JUDIT —SERLEGI GÁBOR —SIKLÓSI ZSUZSANNA —SÓFALVI ANDRÁS — VIRÁGOS GÁBOR

A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei nyomvonala közel 80 km hosszan húzódik végig a Balaton déli partján Zamárditól a Somogy-Zalai határárokig, legnyugatabb pontja Szőkedencs területére esik. Az előkészítési munkák során a nyomvonalon terepbejárást végeztünk 1992—1993-ban, kisebb feltárással folytattuk 1994—95-ben, a folyamatos megelőző feltárás 1999-ben kezdődött meg. Az 1992—2001. közötti régészeti munkáról az Somogyi Múzeumok Közleményei korábbi kötetekben már beszámoltunk.¹

A megelőző feltárásokat az autópálya tervezett építési üteméhez igazítottuk: Az első, Balatonszárszó-Ordacsehi közötti, építési szakaszt követi az Ordacsehi-Balatonkeresztúr és a Zamárdi-Balatonszárszó közötti szakasz. A régészeti feltárások anyagi fedezetét a Nemzeti Autópálya Rt biztosította. Ez a támogatás biztosítja az építés sorrendjében utolsó, Balatonkeresztúr-megye-határ közötti, nyugati 20 km-nyi szakasz lelőhelyeinek feltárását. Ezt 2003-ban kezdtük meg, s várhatólag 2005-ben fejezünk be. Ezúton is köszönetet mondunk az Nemzeti Autópálya Rt-nek, amiért a törvényben előírt kötelezettségének eleget téve, a magyar régészet egyik legnagyobb szponzora lett.

Eközben megindult az útépités Balatonszárszó és Ordacsehi között 2003. áprilisában, mely szükségessé tette a földmunkákhoz kapcsolódó régészeti felügyeletet, és nagyszámú mentő feltárás elvégzését a megelőző feltárásokkal párhuzamosan.

A tervezett autópálya nyomvonala és létesítményei már a megelőző munkák során is világossá tették, hogy nagyon sok és nagyterjedésű lelőhely előkerülése várható, a Balaton közelsége minden korban nagy vonzerőt jelentett a letelepedéshez. Ugyanakkor a mai településsűrűség az autópályánál szokatlanul nagyszámú csomópont tervezését tette szükségessé, ennek következtében a nagyfelületű ásatások voltak jellemzőek.

Mivel a Zamárdi-Balatonkeresztúr közötti 60 km-es szakaszon a feltárások lezárultak, a lelőhelyek eloszlásából már általános következtetéseket is levonhatunk. A régészeti lelőhelyek legsűrűbben a középső, Balatonszárszó-Ordacsehi közötti 20 km-es szakaszon kerültek elő, ahol a nyomvonal a Balaton-parthoz közel, 1,5-4 km távolságban húzódik. A lelőhelyeket a Balatonba futó, észak-déli irányú patakok és az ezeket kísérő mocsarak mindkét partján megtaláljuk, ritkán a magasabb platókon is. Így érthető, hogy a lelőhelyek és a feltárt terület 2/3-a erre a részre esik. Ennek a szakasznak a munkálatait kezdtük meg legkorábban, és az öt ásatá-

si évad alatt 1999—2003. között folyamatosan dolgoztunk rajta.

Ettől keletre, Zamárdi-Balatonszárszó között a nyomvonal eltávolodik a parttól, és meredek oldalú dombokkal erősen tagolt területen halad, melynek csak két végén, két csomópontban végeztünk feltárást 2002—2003-ban. A nagyrészt erdővel borított szakaszon előzetes felderítést alig lehetett végezni, de a terepviszonyok alapján feltehető, hogy itt kisebb a lelőhelysűrűség.

A nyugati, Ordacsehitől Balatonkeresztúrig tartó szakaszon a nyomvonal nagyrészt a Balaton régi, mára részben kiszáritott öbleiben, az Ordai- és a Nagybereken halad. Ezek partján és a kettő között húzódó, a vizenyős területből kiemelkedő és minden korban közlekedési útként is használt Fonyódi-földnyelven újabb nagyterjedésű lelőhelyek találhatók, melyeknek az útépitéssel veszélyeztetett részét 2003-ban tártuk fel.

Az öt ásatási évad alatt, 1999—2003. között a Zamárditól Balatonkeresztúrig húzódó 60 km-es szakasz 23 lelőhelyén 710 000 m²-es felületen végeztük el a megelőző feltárást, ebből 2002—2003-ban 440 000 m²-en. 2003-ban a Balatonszárszó-Ordacsehi közötti szakasz építés közbeni mentő feltárásain további 45 000 m²-es felület kutatása történt meg 17, többségében új lelőhelyen.

Lelőhelyeinkre — a nagy kiterjedésen túl — az egyes helyszíneken előforduló nagyszámú régészeti korszak jellemző, nem ritkán 10—12 különböző régészeti kultúra rétegződik egymásra. Az előkerült leletanyag az őszes régészeti korszakot felöleli az újkőkortól, a Kr.e. 6. évezredtől a középkor végéig, azaz a 17. századig. Egyes kultúrák emlékei szinte minden lelőhelyen előfordulnak, így a középső rézkori Balaton-Lasinja és a késő vaskori kelta kultúráé. Nagy számban kerültek elő középkori maradványok, melyek az Árpád-kortól a 17. század végéig megrajzolják a régió középkori településtörténetét.

A legnagyobb felületű feltárásokra a csomópontokban került sor: 100 000 m² feletti területet ástunk ki 3 évad alatt Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlőben és Ordacsehi-Bugaszegen is. Az előbbi lelőhelyen két korszak dominált, egy nagy középső újkőkori falu és egy középkori erődített templomkörzet emlékei kerültek elő. Az utóbbi lelőhelyre a teljes régészeti spektrum volt jellemző a neolitikumtól az Árpád-korig, ezek közül kiemelhetők a korai Halomsíros kultúra gazdag tárológödrei, a római kor árokrendszere, gabonátárolója és kútjai, az Árpád-kor hatalmas veremépítményei.

A második csoportba sorolhatók azok a csomópontok, ahol 50—75 000 m² felület feltárása vált szükségessé. Balatonöszöd-Temetői-dűlőben a sok korszak közül a késő rézkori badeni és a népvándorláskori avar telepek szolgáltatják a legfontosabb leletanyagot. Fonyód-Fehérbézsénypusztán a nyomvonal mellett lévő földvárhoz kapcsolódó török kori veremépitményeket és temetőt kell kiemelnünk.

A harmadik csoportba a közepes, 15—40 000 m²-es felületű, feltárások tartoznak, ezek között csomóponti és nyomvonalon található lelőhelyek egyaránt előfordulnak. Balatonszemes-Egyenes-dűlőben, mely a korábban feltárt Balatonszemes-Szemesi-berekhez kapcsolódik, a különféle korszakok települési maradványai nagyobb tömbökben, csoportokban helyezkednek el, köztük viszonylag ritkább településrészekkel. 2003-ban gazdag későbronzkori (Urnamezős és Halomsíros kultúra) valamint kelta és római leletanyagot tártunk itt fel. Balatonlelle-Kenderföldön egy kelta és egy római kori falu rendszerét ismerhetjük fel a települési objektumokból és a házakat övező árokrendszerből.

A Balatonboglár-Borkombinát lelőhelyen a késő bronzkori Urnamezős kultúra helyi bronzművességét dokumentáló gazdag bronzkészlet érdemel említést. Zamárdi-Kútvölgyi-dűlőben egy népvándorláskori telep háza kerültek elő, ebből a korból településeket eddig nem ismertünk. Hasonló korú emlékek láttak napvilágot Balatonlelle-Felső-Gamászon, egy különlegesen gazdag késő rézkori temetőrészlettel együtt. A temetőhöz tartozó település a két részt elválasztó patak túloldalán, az Országúti-dűlőben került elő. A Nagyberek nyugati szélén található Balatonkeresztúr-Réti-dűlőben a települések két rétege figyelhető meg: Az alsó, őskori, számos korszakot felölelő réteg felett, közel a mai felszínhez, késő középkori falu házainak nyomai fedezhetők fel.

Ebbe a csoportba sorolható több, már korábban feltárt lelőhely is (Balatonszemes-Bagódomb, Balatonboglár-Berekre-dűlő, Ordacsehi-Kis-töltés és Csereföld).

A kisebb, szondázó jelleggel nyitott ásatások közül Balatonújlak-Erdő-dűlőt kell kiemelnünk, ahol 17 gazdag mellékletű honfoglaláskori sírt tártunk fel. Balatonkeresztúr-Kis-erdei-dűlőben a korai bronzkori Somogyvár-Vinkovci kultúra emlékei láttak napvilágot.

Az építés közbeni, mentő feltárások közül is több hozott jelentős eredményeket. Ezeket részben a nyomvonalon, nagyobb részben az új bekötőutak területén végeztük. Szőlád-Kis-Aszón egy, a késő újkőkori Lengyeli kultúrába tartozó kőrárok és hasonló korú gazdag mellékletű sírok kerültek elő. Balatonöszöd-Csárdai-dűlőben kelta és kora újkori (16—17. század) telepet, Szőlád-Kertek mögött lelőhelyen, korai bronzkori és avar kori teleparadványok mellett, egy pajzsalán-dzsával- edényvel eltemetett langobard harcossírt tártunk fel. Szőlád-Bozótmedék lelőhelyen késő bronzkori, avar és — Somogyban ritka — Hallstatt kori telepen folyt feltárás. Az avar korból az eddigi megfigyelésekhez képest újfajta, ritkás településszerkezetre utalnak a Balatonöszöd-Vermes-dűlőben és a Balatonszemesen

megfigyelt telep illetve az utóbbi közelében előkerült sír. Több lelőhelyen előfordult, hogy ezek jelenleg mocsaras, náddal vagy erdővel borított alacsony területeken is folytatódtak a telepjelenségek.

Az utolsó, a megyehatárig tartó szakaszon is megkezdtek két lelőhelyen a megelőző régészeti feltárást, Tikos Nyárfás-dűlőben egy intenzív középkori-, Tikos-Homokgödörök lelőhelyen egy késő bronzkori telepen.

A feltárások a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága (továbbiakban SMMI vagy Múzeum) irányításával a Múzeum és az MTA Régészeti Intézete (továbbiakban MTA RI) munkatársai vezetésével folytak. Az építés közbeni mentő feltárásokat az Archeosztráda Kft munkatársai végezték. Az ásatások gazdag eredményei a Leveller Kft-nek is köszönhetőek, amely a földmunkához a szükséges gépeket és a kézi föltáráshoz a munkásokat biztosította. Mivel az elmúlt két évben 14 lelőhelyen folyt megelőző régészeti feltárás, a könnyebb tájékozódás érdekében — korábbi közleményeinktől eltérően — itt ABC-rendben közöljük a beszámolókat. A tanulmány végén található meg a 2003. évi mentő feltárások rövid ismertetői, szintén ABC-rendben.

Balatonboglár—Borkombinát (M7/S-25 lelőhely) Honti Szilvia — Siklósi Zsuzsanna

A lelőhely a Balatonba folyó, észak-déli irányú Jamai-patak és az azt övező mocsárból kelet felé emelkedő löszdomb, a Kokashegy nyugati lejtőjén található, a Jamai-pataktól mintegy 700—800 méterre. A lelőhely északi fele esett a tervezett autópálya csomópont területére, déli része a Boglári Borkombinát területén lehetett, s annak építéskor jórészt megsemmisült.

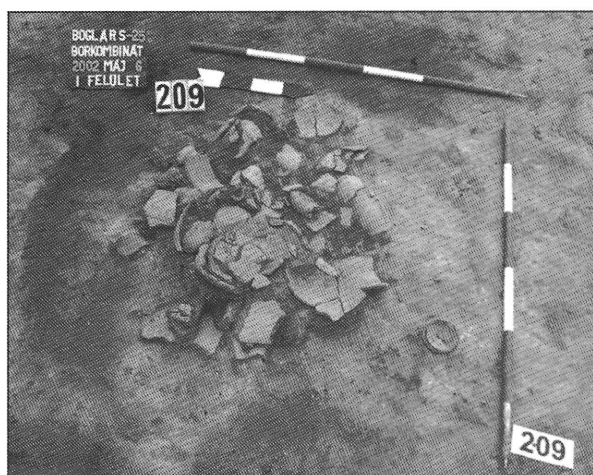
A lelőhelyről első ízben akkor szereztünk tudomást, amikor a '80-as évek elején, szennyvízvezetékek ásott árokban, a Balatonboglár-Lengyeltóti közötti úthoz közel, egy késő rézkori, a Badeni kultúra korai időszakához tartozó, kőpakolásos többes temetkezés került elő.² Ugyanekkor az árok kiszórt földjében számos, a késő bronzkori urnamezős kultúrába tartozó kerámia-töredék és egy bronz fibula³ az itt található településre utalt. A területet ekkor már kordonos szőlő és gyümölcsös fedte, ennek ellenére az 1992—93-ban végzett terembejárás során is nagyszámú edénytöredéket találtunk. Ez egyrészt utalt a lelőhely intenzitására, másrészt figyelmeztetett minket arra, hogy várhatólag a település erősen lepusztulhatott. Ez az autópálya csomópont építését megelőző feltárás során be is bizonyosodott. Az újkori intenzív szőlőműveléssel együtt járó mély talajforgatás, valamint a terület földrajzi viszonyai miatt különösen a település keleti része sérült meg. A nyugati részen, ahol a balatonboglár-lengyeltóti út magaspártja megvédte a területet, vastag talajréteg halmozódott föl, mely az út közelében elérte a 180 cm-t is. A magasabb keleti részen azonban, a Kokashegy lejtőjének talajtakarója lepusztult, ezáltal a telepnek ezen a részén már csak a régészeti objektumok alja maradt meg.

1

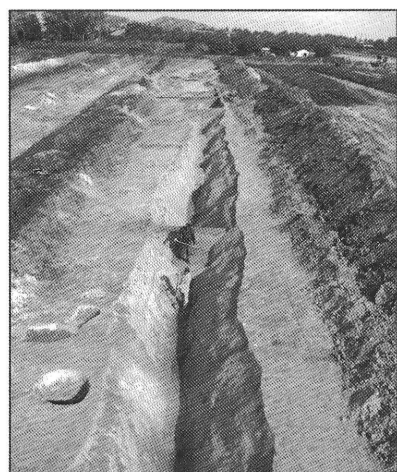
2

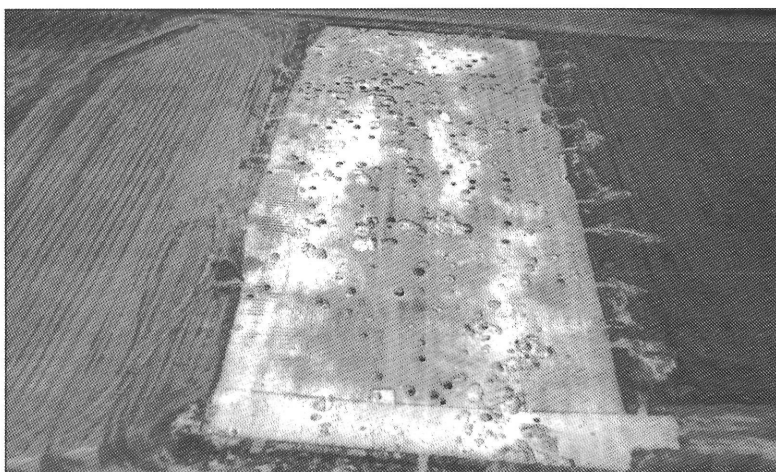
3

4

5

6

I. tábla 1—3, 5—6 Balatonboglár—Borkombinát, 4. Balatonboglár—Berekre-dűlő
1. Tárolóedények a 478. objektumban, 2—3. Az urnevezős kultúra gödrei
4. A halomsíros kultúra edénydepója, 5. A borkombináti telepet nyugatról határoló árok
6. Légifelvétel a borkombináti lelőhelyről
(Fotó: 1-5. Siklósi Zsuzsanna, 6. Sófalvi András)

A lelőhelyen (I. t. 6. kép) 37 000 m² összefüggő területet tártunk fel 2002. áprilisa és 2003. júniusa között, mely körülbelül a telep délnyugati egyharmada-fele lehet. Észak és nyugat felé megtaláltuk a lelőhely határát. Dél felé túlnyúlt a csomópont feltárandó területén, az erősen lepusztult keleti részén a szélét feltárni nem volt érdemes. A lelőhelyen szinte kizárólag az Urnamezős kultúra telepobjektumai kerültek elő — ide tartozik a feltárt 1400 objektum 98 %-a. Ezen kívül néhány, a középső rézkori Balaton-Lasinja illetve a késő bronzkori Halomsíros kultúrába tartozó gödröt találtunk.

A *Balaton-Lasinja* kultúra esetében ezen a lelőhelyen is a kultúrára jellemző laza településszerkezet volt megfigyelhető. A nagy feltárási terület ellenére csupán a kultúra néhány, szórványosan elhelyezkedő, sekély, szabálytalan alakú gödrét tártuk fel, melyek barnás, gyengén humuszos amorf foltokként jelentkeztek a felszínen. Ezekben viszonylag kevés számú leletanyag volt. Ezek az objektumok a feltárt terület nyugati felén elszórtan helyezkedtek el, egymástól nagy távolságra. Az északi részen néhány tárolóvermet is kibontottunk, ezek közül az 1292. objektumban jelentős leletanyag került elő: többek között peremén bekarcolásokkal díszített agyagkanál, csücsös aljú merítő edényke és a kultúra jellegzetes korsótípusa. A Balatonboglár-Lengyeltóti közötti út két oldalán viszonylag széles sáv nem került feltárássra a számtalan különféle közmű és a vastag talajtakaró miatt. Az út keleti oldalán — egy új bekötőút nyomvonalán — is végeztünk kisebb feltárást, mely már a Berekre-dűlő lelőhelyhez tartozik. Itt, és a Berekre-dűlő nyomvonalba eső részén is előkerültek a kultúra objektumai. E két terület közelsége miatt elképzelhető, hogy a 2003-ban feltárt középső rézkori objektumok és a Berekre-dűlőn a korábbi években talált településrészlet ugyanahhoz a településhez tartozik. E kérdés csupán a két lelőhely leletanyagának részletes feldolgozása után lesz megválaszolható.

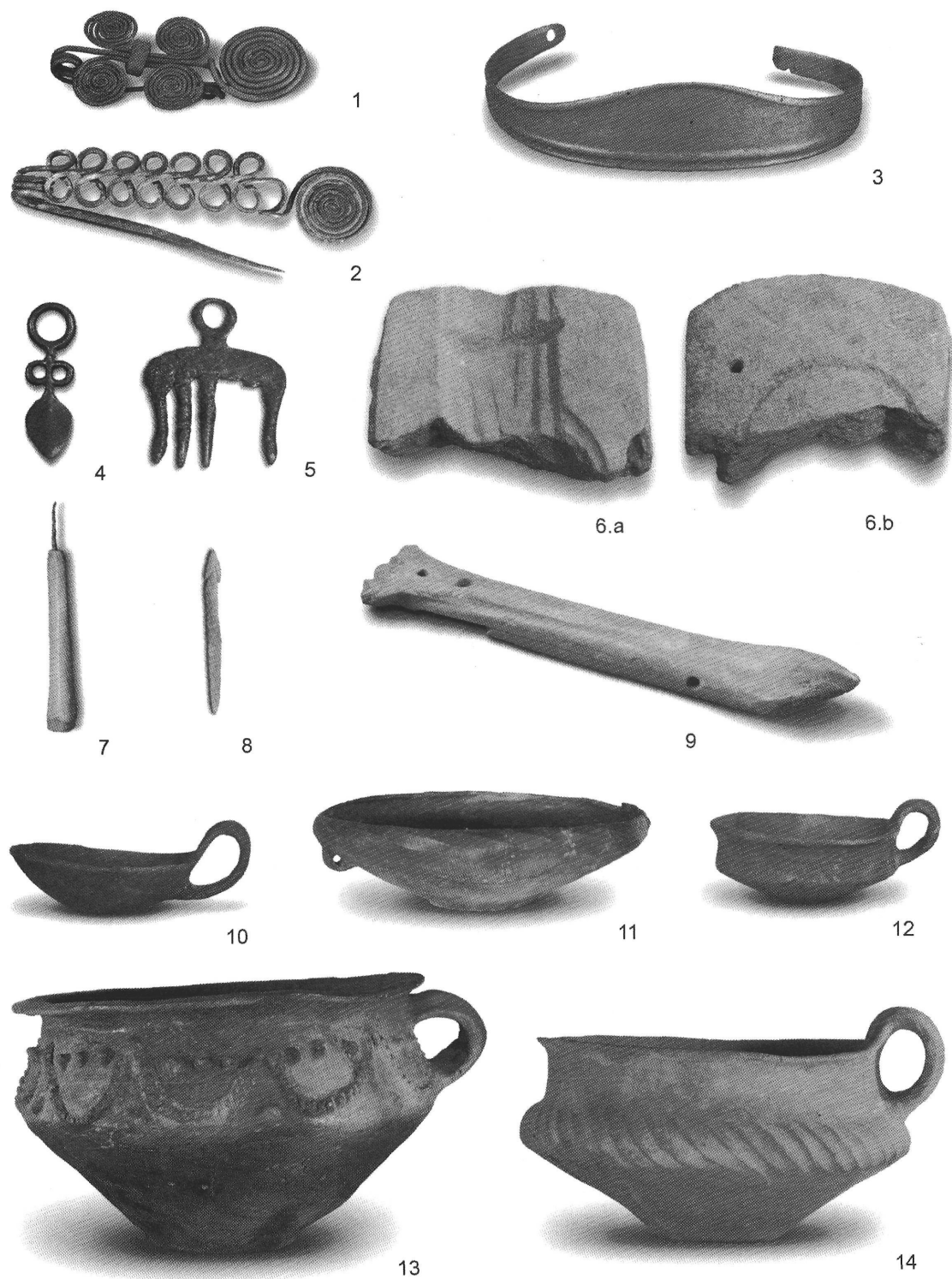
A *Halomsíros kultúrát* mindössze néhány, egymás közelében található tárolóverem képviselte, részben az Urnamezős kultúra gödreivel megsértve. Ezekre a világos színű, gyengén humuszos betöltés volt a jellemző, emiatt a felszínen foltjuk gyengén rajzolódott ki, s betöltésük is csak bontás közben vált el. Az egyik gödör alján egy összeégett hombár darabjai feküdtek, ezt utóbb ledöngölt réteggel takarták be, és így töltötték fel a gödröt. A leggazdagabb anyagot szolgáltató gödörben bütyöklábas korsók töredékeit is megtaláltuk, ami a halomsíros időszakon belül korai fázisra utalhat. Ugyanakkor a többi itt talált edénytöredék — köztük apró bevésésekkel borított felületű csupordarab, csücskös peremű tálak — alapján mégis úgy gondoljuk, hogy a telep a kultúra középső időszakába tartozik. Ezek a gödrök egy 200 m²-es területen összpontosultak, a leletanyag alapján azonban összetartoznak a közút túloldalán megfigyelt teleppel (Ld. részletesen a Balatonboglár-Berekre-dűlő-Klapka utcai feltárásról szóló beszámoló-nál).

A késő bronzkori *Urnamezős kultúrának* egy igen sűrű és specializálódott telepét sikerült feltárnunk a lelőhelyen. Az ebbe a korszakba tartozó objektumok

többsége sötét színű foltként jelentkezett a szelvényfelszínen, s betöltésük erősen faszenes és hamus volt, gazdag leletanyaggal. Szinte mindegyik szabálytalan alakú, többkaréjos, egyenetlen aljú gödör, s az egységes betöltés alapján köztük időrendi különbséget csak ritkán lehetett megfigyelni. Épületszerkezet nyoma nem volt megfigyelhető, így funkciójukat biztosan meghatározni nem lehet. Az azonban megállapítható a bennük talált leletanyag alapján, hogy ezen a helyen intenzív kézműves tevékenység folyt. Számos gödörben találtunk nagyszámú kódarabot, ezek között ép és töredékes őrlőkövek egyaránt előfordultak. Az őrlőkő készítésre utal az, hogy a kövek között megmunkálatlan, az őrlőkövekkel azonos anyagú, elnagyoltan kifaragott kőtömbök is előfordultak, s ezeket számos kisebb-nagyobb kódarab (a nagy kövekből leütött szilánk) kísérte, amelyeket az őrlőkövek kialakításakor keletkezett hulladékkal azonosíthatunk. Ezekben a gödrökben igen sok edénytöredék volt. A telepen folyó kerámiaművességre utalnak azok az objektumok, amelyeket megégett-eltorzult edénytöredékek töltöttek ki (I. t. 2—3. kép), s bizonyítja, hogy edényégetés is folyt ezen a helyen, habár edényégető kemence nyomait nem találtuk meg. A töredékek változatos edényformákat mutatnak: Nagyméretű, vízszintes kihajló, többször síkozott peremű, öblös vagy ovális testű, durvított felületű hombárok éppúgy előfordulnak, mint kétfülű fazekak, magasfülű csészék, merítőedények (II. t. 10, 12.) és tálak, vagy turbántekercses hasú mélytálak (II. t. 14.), behajló pereműkön ferde síkozással díszített kónikus tálak (II. t. 11.). Viszonylag nagyszámú plasztikus díszítésű fazekat és mélytálat is találtunk, ezeken az edény oldalát és a széles, vízszintes peremet lécdísz és apró bütykök borítják (II. t. 13.).

A szabálytalan, nagyméretű gödrökön kívül találtunk kerek, többségében méhkas alakú vagy függőleges falú tárolóvermet is. Ezekben néhány esetben benne állt az edény eredeti helyzetben, tehát a használatukra is következtethetünk: A gödör aljába 1—2—3 kisebb mélyedést vájtak, akkorát, hogy egy közepes méretű tárolóedény éppen beleférjen. Az egyik ilyen esetben mindkét edény benne volt a gödör aljába vágott lyukban, az egyik épen, a másik összetörve (I. t. 1. kép). Egy másik esetben szintén a helyén találtuk az edényt, de pereme és nyaka hiányzott. A cél az lehetett, hogy a gödörben levő edényben tárolt élelem hűvösen maradjon, amit a gödör szájának lefedése még külön is biztosított. Érdekes módon ezeket az alsó gödröket nagyon világos, humusszal alig kevert lösz töltötte ki, ez azt jelzi, hogy ezeket a vermeket — némelykor az edénnyel együtt — betemették. A méhkas alakú tárolóvermek egy része a felszínen alig látszott, eltérő kiszáradásuk jelezte csak helyüket. Talán a telepnek egy korábbi időszakához tartoznak, ezt majd a leletanyag részletes vizsgálata támaszthatja alá.

A lelőhely szokatlan fémgazdagságával és csontiparával is kiemelkedik a hasonló korú telepek közül. A gödrökben talált ép bronztárgyak, és két öntőminta-töredék arra utal, hogy a telepen — más kézműipari tevékenység mellett — bronz-megmunkálás is folyt.

II. tábla Balatonboglár—Borkombinát. Az Urnamezős kultúra leletei.
(Fotó: 1,4-8,10-14. Gyergyádes Tibor, 2,3,9. Rák Rezső)

Az egyik téglatest alakú, homokkőből csiszolt öntőminta-töredéken egy tokos balta köpürése ismerhető fel (II. t. 6.). Több bonzműves eszköz, apró, csontnyélbe foglalt ár (II. t. 7.), poncvésők is előkerültek. A halászat jelentőségét mutatják a bronzhorgok, két apró szakállas horog mellett egy nagyméretű kéthegyű is előkerült, mely már nagyméretű hal, például harcsa, fogására alkalmas, s természetesen nem hiányoznak az agyag hálónéhezékek sem. A megtalált ékszerek többsége a ruházatot rögzítő tű. Ide sorolhatjuk a különféleképpen díszített fejű és szárú bronztüket és ezek fejlettebb változatát, az e korban megjelenő fibulákat. Mindegyik drótfibula, azaz vékony, kör és négyzetes keresztmetszetű bronzhuzalból áll. Az alaptest egy darabból készült. Az alapformánál a korongalakban felcsavart fejből a tütartón keresztül indul az egyenes hát, melyhez rugóval csatlakozik a tű, ilyen volt egy, a lelőhelyről korábban előkerült szórvány.⁴ Ezzel a típussal egyidősek azok a négy oldalkoronggal díszített fibulák, amilyenből ásatásunkon három is előkerült, ennél az oldalkorongokat kis pánt kapcsolja a testhez (II. t. 1.). A fibula kengyelét hullámosra hajlított drót is képezheti, mint az egyik, nagyméretű boglári példányon (II. t. 2.). Különleges formájú csüngők is napvilágot láttak: Az egyik a lándzsaalakú csüngők egy változata, a függesztő karika alatt két kisebb karikával (II. t. 4.), a másik egy fésű alakú csüngő, teljesen ismeretlen forma ebből a korszakból (II. t. 5.).

A 2002-es év legszebb darabja egy különleges bronzdiadém (II. t. 3.). Ehhez hasonló egyelőre más lelőhelyekről nem ismert. Ez a diadém egy középrészén kiszélesedő, végein elkeskenyedő, peremén vékony bordával díszített pánt. Különlegessége, hogy bronzból öntött, és nem kalapált. A végein 2—2 lyuk szolgál felerősítésre. Egyszerű díszítése talán azt jelzi, hogy félkésztermék, talán azért nem folytatták a megmunkálását, mert az egyik vége letört a felerősítő lyuknál, bár így is használhatták, hiszen köralakban meghajlított formában találtuk meg. A körmérete alapján esetleg nem fejpántként viselték, hanem a magasra tornyozott haját díszítették vele.

A csonteszközök sorában, melyek között leggyakrabban az árok és tűk, valamint az edény díszítésénél használt simítók, néhány különleges darab is előkerült. Az egyik egy szépen faragott csontkorcsolya (II. t. 9.). A szarvasmarha felső lábszárából készült tárgy alját egyenesre csiszolták, ez lett a csúszófelület, elől és hátul keresztben átfúrták, ezeken a lyukakon húzhatták át azt a bőr szalagot, mellyel a lábbelijükhöz erősítették. A korcsolya orráról a két szélső kiálló csontrészt lecsiszolták, a középsőt kissé kihegyezték. Ezzel tulajdonképpen a mai korcsolyák szerkezetéhez nagyon hasonló sikerült előállítaniuk. Egy gödörből került elő az a két furcsa csont tárgy, melynek céljáról, használatának módjáról egyelőre sejtésünk sincs. Ez két emberi lábszárból faragott tárgy, mindkettő jobb felső lábszárból készült. A csontok végét levágták és lecsiszolták, majd alul és felül átfúrták. Biztosan nem mindennapi használati tárgyak voltak, hanem valamilyen kultikus cselekmény közben használhatták ezeket. Szintén az

egyedi darabok közé sorolható egy szakállas csont nyílhegy (II. t. 5.).

A borkombináti települést nyugatról egy nagyméretű árok zárja le (I. t. 5. kép), míg északról egy sekélyebb, melynek keleti szakasza mára el is pusztult. A két árok között 100 méteres hiátus van, tehát nem alkotnak zárt rendszert. A nagy árok északi vége egy hatalmas gödörben zárul, mely egy eredetileg is meglévő természetes mélyedés további mélyítésével jött létre. Az árkot kelet felől 10—15 méteres üres sáv kíséri, talán a mára már megsemmisült, az árok kitermelt földjéből létrehozott sánc nyoma. Ilyen sánc-árok rendszert elsősorban védelmi céllal szoktak létesíteni, azonban ennek ellentmond az, hogy az üres szakasz — a mérete miatt — semmiképpen sem tartható kapunak. Az árok keleti végében lévő nagy gödör vízgyűjtőként szolgálhatott, ezt betöltése is mutatja.

Ez a telep a megfigyelt jelenségek és az leletanyag alapján speciális funkciót láthatott el, minden bizonnyal elsődleges tevékenysége a kézműipar lehetett. Ugyanakkor a párszáz méterre nyugatra, a Jamai-patak mentén feltárt másik, hasonló korú telep (Balatonboglár-Berekre-dűlő),⁵ a korszakra jellemző nyíltszíni telepek képét mutatja, ahol a lakosok elsősorban élelemtermeléssel, földműveléssel, halászattal, állattartással foglalkoztak. Temetőjük néhány sírja a két lelőhely között, kissé északabbra került elő, Balatonboglár szélső házainak kertjeiben. Mindkét bronzkori falu a mintegy 1 km-re fekvő boglári Várhegyen lakó törzsi vezetőknek lehetett alárendelve, akik a Várhegyen kialakított földvár védelmében laktak. Ezeknek a boglári ásatásoknak az eredményeképpen, kiegészítve a szórvány leletekkel és a megfigyelésekkel, kirajzolódik az a település-szerkezeti kép, amelyet az ún. főnökségi társadalom hozhatott létre.⁶

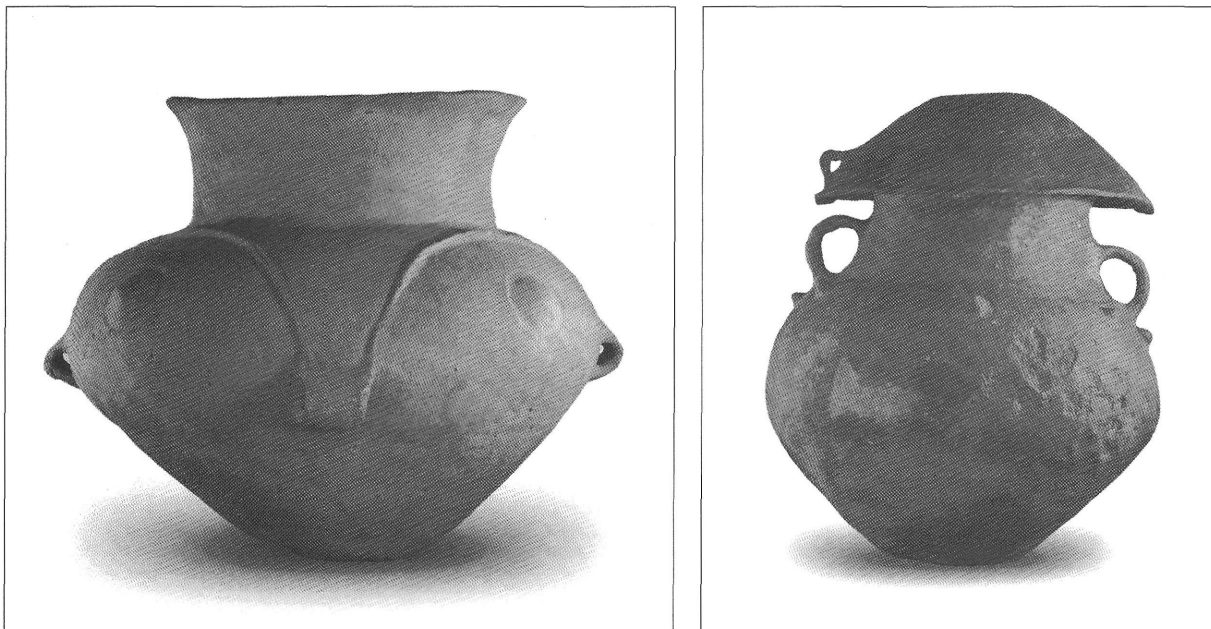
Balatonboglár—Berekre-dűlő-Klapka u.

(M7/S-24 lelőhely)

Honti Szilvia—Siklósi Zsuzsanna—Németh Péter Gergely

A balatonboglári csomóponttól a Klapka utcához vezető, újonnan tervezett bekötőtű nyomvonalán, a Balatonboglár-Lengyeltóti közötti út keleti oldalán, telepleletek kerültek elő. Korábbi adattári adatokból rézkori (badeni) objektumok és késő bronzkori (Urnamezős kultúra) sírok voltak ismertek ennek környékén. A Berekre-dűlőben, a tervezett autópálya nyomvonalán végzett feltárásoktól északra, mintegy 150 méterre várható volt az ott megfigyelt jelenségek folytatása is. Itt a Jamai patakot kísérő alacsony, hajdanán mocsaras terület a nyomvonal részénél jóval közelebb húzódott a közúthoz, s az új bekötőtű nyugati szakasza végig mély területen kerüli el a város lakott részét.

Kizárólag települési objektumok kerültek elő a Balaton-Lasinja kultúra, a Halomsíros kultúra, valamint a római és Árpád-korból (összesen 42 objektum). A *Balaton-Lasinja* kultúra sekély gödrei minimális leletanyagot szolgáltatott. A *Halomsíros kultúra* emléke jóval gazdagabb volt. Nemcsak a korszak, hanem az egész autópálya-feltárás kiemelkedő leletegyüttese

1—2 kép. A Halomsíros kultúra edényei Balatonboglár—Berekre-dűlőből

egy edénydepó (l. t. 4.). A gödör aljára, szorosan egymás mellé három tárolóedényt helyeztek, s ezeket tállal fedték le. Az edénycsoport mellett egy korsó feküdt. A baloldali edény egy kisebb, hordó alakú, seprűzéssel durvított felszínű hombár, a középső, urnaalakú edényt ívelt bordák között bütykök díszítették (1. kép), a harmadikat bütyökcsoportok (2. kép). A sekély, fordított csonkakúp alakú tálak pereme csücskös. Egy másik, hasonló korú objektumból csaknem ép kiskorsó került elő. A jellegzetes díszítés alapján a leletek a kultúra középső időszakára (R BC) keltezhetőek. Hasonló korú objektumok kerültek elő a nyomvonalon 2002-ben végzett feltárás északi részén, a Borkombinát területén és az 1970-es években a Kertészeti Szakiskola gyakorlótelepén, itteni ásatásunk szomszédságában. Ezek, az egymástól viszonylag nagyobb távolságra előkerült objektumcsoportok, egy nagy kiterjedésű, laza telepre utalnak.

Az egész feltárás területét behálózta egy római kori árokrendszer. A felszíni feltárások alapján több helyütt egymást metsző, de betöltésük alapján egységes, sekély árkokból 2—3. századra keltezhető kerámiatöredékek mellett téglatöredékek, állatcsontok, valamint nagyon sok vassalag került elő. Az árkok a nyomvonalon feltárt részen is előkerültek, minden bizonnyal azok rendszeréhez csatlakoznak. A valószínűleg vízlevezetésre szolgáló árkok mellett sikerült feltárni egy tárológödört is, melynek felszínén töredékes vaseszközt találtunk.

Az Árpád-kori település három, mély tárológödört tártuk fel. A gödörök egymáshoz közel helyezkedtek el. Kevés leletanyagot tartalmaztak, elsősorban fazéktöredékeket.

Balatonkeresztúr—Kis-erdei-dűlő (M7/S-36 lelőhely) Serlegi Gábor

A lelőhely a Balatonkeresztúrt Balatonújlakkal összekötő 6707-es műúttól nyugatra húzódik, egy nyugati irányban enyhén emelkedő domboldalon, amelynek teljes hosszában előkerült, kevés szórvány kerámia alapján egy nagyobb kiterjedésű, kora bronzkori telepét sejtettünk az autópálya nyomvonalának ezen a szakaszán.⁷

Az ásatásra az SMMI és az MTA RI együttműködésének keretében 2003. július eleje és augusztus közepe között került sor, ez alatt az idő alatt 6500 m² felületet kutattunk át. A munkálatokat a terület keleti oldalán, a műúthoz közeli részen, a domb aljában kezdtük meg. Ezen a részen mindössze egy újkori lócsontvázon valamint három, leletanyag nélküli, meghatározhatatlan korú beásáson kívül egyéb objektum nem került elő. Az első szakaszban megnyitott területnek csak a nyugati végében észleltünk egy kora bronzkori leletanyagot tartalmazó gödört. A terepbejárások és a gépi földmunkák során a domboldalon viszonylag nagy mennyiségben előkerülő leletanyag arra engedett következtetni, hogy a feltételezett lelőhelyet a domb tetején, illetve a keleti irányú lejtő felsőbb részein kell keresnünk, ugyanis a természetes erózió és a szántóföldi művelés romboló tevékenysége lehordta a szórvány leletanyagot a domb alsóbb részeire. Ezért az autópálya tengelyével párhuzamos keskeny sávban, 340 m hosszan nyitottuk meg a felületet a dombtetőig.

Emberi megtelepedés nyomaira csak a lejtő középső harmadában bukkantunk, kelet-nyugati irányban mintegy ötven méter széles szakaszon. A nyomvonal

északi széle mentén, két nagyobb csoportban, több, egymást vágó, sekély objektumot észleltünk, amelyekből a kora bronzkori *Somogyvár-Vinkovci kultúra* seprűzött felületű, benyomkodott bordával díszített, jellegzetes kavicsos soványítású kerámia-töredékei kerültek elő. A gödör csoportok között elszórta több beásást is kibontottunk, amelyek közül néhányban a kora bronzkor későbbi fázisához tartozó *Kisapostagi kultúra* leletanyagát találtuk meg. Néhány alkalmi tűzrakóhely kivételével kizárólag tároló és hulladék gödröket tártunk fel, gazdasági funkciójú illetve lakóobjektumokat nem észleltünk.

Régészeti objektumokat a domb tetején nem találtunk, minden jel szerint a kora bronzkori telep súlypontja a nyomvonalon kívülre, északnyugati irányba esik, igazolva az előzetes terepbejárás megfigyeléseit.⁸

Balatonkeresztúr—Réti-dűlő (M7/S-35 lelőhely) Fábián Szilvia

Balatonkeresztúr déli határában, a Balatonújlakra vezető, 6707-es műút keleti oldalán, a korábbi Tsz-major szomszédságában található Balatonkeresztúr-Réti-dűlő lelőhely, ahol az M7-es autópálya tervezett nyomvonala és autópihenője által kijelölt kutatandó felületből 2003. végéig 22800 m²-t tártunk fel (III. t. 1.). A tervezett nyomvonal megközelítőleg kelet-nyugati irányban, középen vágja át az előzetesen feltérképezett lelőhelyet. A megelőző feltárásokat 2003. áprilisában kezdtük meg az SMMI és az MTA RI közti együttműködés keretében.⁹ A Réti-dűlő régészeti kutatásra kerülő része egy viszonylag sík terület, amelynek nyugati határát a műút jelenti, keletről lápos, mocsaras rész, a Nagyberék határolja. A nyugati, műúthoz közelebb eső részen jelenleg is nagyüzemi mezőgazdasági művelés folyik, amely nagyban befolyásolta a domborzati viszonyokat, míg a keleti, a berek partjához közeli területen legelő terül el, amely viszont egy enyhe emelkedő után a mocsaras nádas felé hirtelen lejtteni kezd. A víz közelsége kedvező feltételeket biztosított a megtelepedéshez, így a terület a középső rézkortól kezdődően, a kora bronzkoron és késő vaskoron át a középkorig, többször is betelepült.

A régészeti feltárást a mezőgazdasági művelés alá vont területen kezdtük meg. A 60—100 méter széles és 225 méter hosszú, 19000 m² területű nyomvonalsávban több régészeti kultúra emlékműanyagát és telepobjektumait tártuk fel.

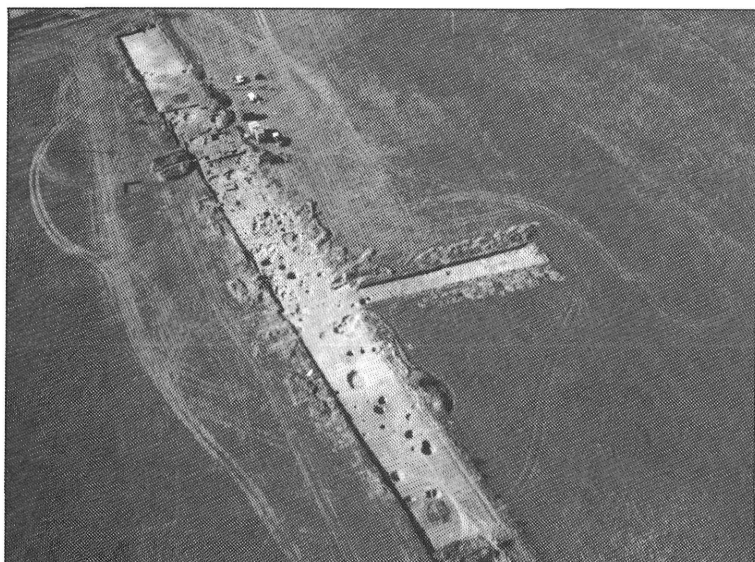
A terület az eddig feltárt leletanyag tanúsága szerint legkorábban a középső rézkor időszakában települt be. A *Balaton-Lasinja kultúra* települését csupán néhány gödör és több gödörből álló összefüggő amorf foltban jelentkező gödörkomplexum jelzi, amelyekből elsősorban kettős kónikus, néha kannelúrákkal díszített kerámiatöredékek illetve egy-két, hasonló alakú kiegészíthető edény került elő. A középső rézkori megtelepedések sorában meg kell említenünk a *Furchenstich kultúra* egy gödrét, amelyből a kultúrára jellemző, néhol mészbetéttel is kitöltött tűzdelt-barázdás technikával díszített cserepek kerültek elő. Mindkét kultúra telepob-

jektumai a nyugati, mezőgazdasági művelés alá vont területen, annak is a középső és nyugati szélén bukkantak elő.

A késő rézkori Badeni kultúra korai időszakának, a *Bolerázi csoportnak* emlékműanyagát már jelentősebb számú objektummal és nagyobb területi kiterjedéssel jellemezhető. Míg a nyugati, szántott területen csak szóróanyagosan találkoztunk bolerázi gödrökkel, addig a legelőn feltárt, 3800 m²-es területen már intenzívebb a megtelepedés. Általánosan elmondható, hogy az ősz folyamán kutatott, eredetileg legelőnek használt terület nagyon sűrű, régészeti korszakokban változatos lelőhelyet rejt (III. t. 1.). Az összesen 1160 régészeti objektumból 650 objektum ezen a keskeny, 15 m széles és 240 m hosszú, sávban került napvilágra. Ugyan a Bolerázi csoport megtelepedését egyelőre csak sekélyebb, illetve mélyebb, méhkas alakú gödrök jelzik, de a legelőn nyitott sávban megfigyelt egyenletes elhelyezkedésük egy nagyobb település meglétét, és további telepobjektumok előkerülését sugallja. A gödrök anyaga igen változatos (III. t. 3.). Elsősorban bekarcolt vonalakkal, zeg-zug mintával, kannelúrázással, bütykökkel és többszörös ujjbenyomkodásos bordákkal díszített edények — bögrék, korsók, talak, fazekak — töredékei, csiszolt csont- és kőeszközök, agyagnehezékek, egy, a szélén körben beszurkált pontsorrallal díszített lapos idol töredéke illetve egy, a nyomó felületén beszurkált pontokkal kitöltött pecsétlő került elő. Ez utóbbit a szintsüllyesztéses módszerrel feltárt egyik bolerázi objektum fölött, más bolerázi cserepek társaságában találtuk. Néhány objektum az átlagosnál nagyobb mennyiségű állatcsontot tartalmazott, többségük hulladékként került a gödrökbe. Az egyik bolerázi objektumban viszont több szarvasmarha koponyát és az állatokhoz tartozó gerinccsigolyákat, hosszúcsontokat találtunk. Mivel az egyes kapcsolódó vázrészek anatómiai rendben helyezkedtek el, valószínű, hogy itt is állattemetkezéssel állunk szemben csakúgy, mint sok más bolerázi—badeni telepen.¹⁰

A feltárt késő rézkori jelenségek közül mégis egy szabályos, az alja felé enyhén szélesedő, egyenes aljú méhkas alakú gödör a legérdekesebb (B-938), amelyben összesen nyolc, egymásra helyezett, zsugorított helyzetben eltemetett ember csontvázát találtuk. A gödör betöltéséből egyéb leletanyag nem került elő, azonban az eltemetés rítusa és a környező objektumokban talált leletanyag alapján nagy valószínűséggel a késő rézkori megtelepedéshez köthető. A tömegsírban a csontvázak közül három felnőtté és öt gyermeké, köztük három csecsemőé lehetett. Tájolásuk változó (É—D, D—É, K—NY, NY—K), de a korok és nemek meghatározása után remélhetőleg megfigyelhető lesz valamilyen szabályszerűség köztük. Hasonló többszörös temetkezést tártak fel többek között Sármedlénen (65. lh.),¹¹ Pilismarót-Szobi révnél,¹² Balatonbogláron,¹³ Balatonszemes-Szemesi-berekben¹⁴ és Balatonöszödön¹⁵ is. A mellékletek hiánya és a korösszetétel azt sugallja, hogy a halottak, akik lehettek egy család tagjai is, valamilyen hirtelen bekövetkezett tragédia, betegség vagy járvány következtében kerültek közös sírba, nem pedig

1

2

3

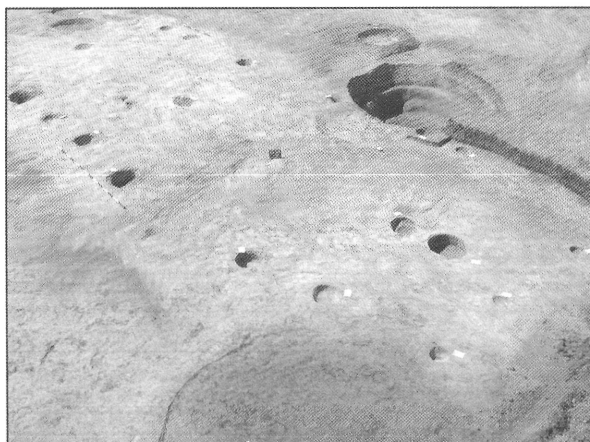

4

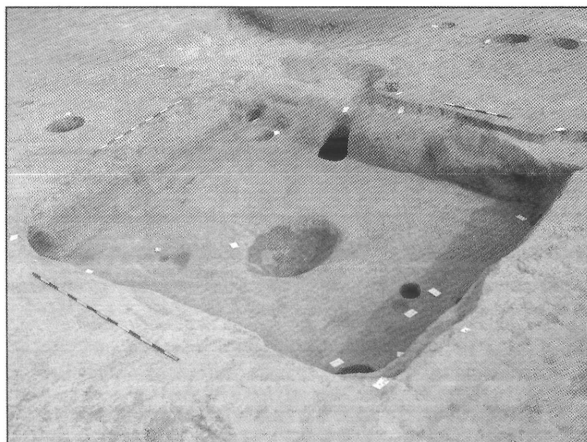

III. tábla Balatonkeresztúr—Réti-dűlő

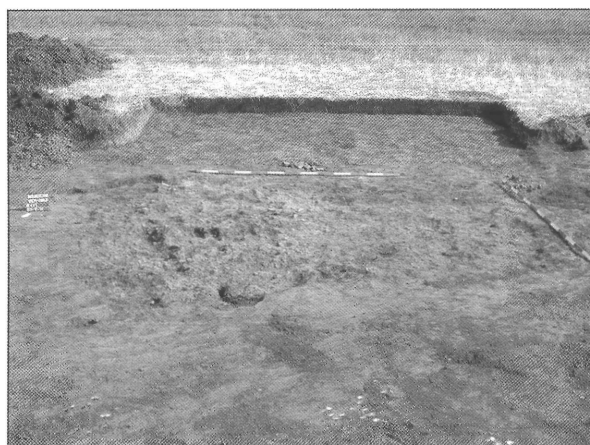
1. Légi felvétel a legelő területén nyitott felületről K-i irányból
  2. Kora bronzkori csontvázás sír (11. sír)
  3. Késő rézkori gödör kerámiatöredékekkel (608. objektum)
  4. Kelta házak (98. és 99. objektumok)
  5. Árpád-kori kemencebokor (331. objektum)
  6. Késő középkori cölöpszerkezetes többszattatú épületek (7. ház)
- (Fotó: 1. Gallina Zsolt, 2-6. az ásatók)

1

2

3

4

5

6

IV. tábla Balatonkeresztúr—Réti-dűlő

1. Késő középkori cölöpszerkezetes többosztatú épületek (8. ház), 2. Késő középkori földbemélyített, belső cölöpszerkezetes gazdasági épület (362. objektum), 3. Késő középkori ház paticsomladéka (431. objektum)
4. Késő középkori cölöpszerkezetes lakóház külső és belső kemencével (431. objektum)
5. Elszenesedett gerenda maradványa a B-431-es késő középkori ház omladéka alatt
6. Késő középkori kút (184. objektum) (Fotó: ásatók)

áldozatként. A feltárt rézkori objektumok a terület folyamatos lakottságát bizonyítják ebben az időszakban.

Lelőhelyünkön a kora bronzkor elejét a *Somogyvár-Vinkovci kultúra* képviseli néhány gödörrel. A kultúra emlékeinyaga eddig csupán a nyugati, mezőgazdasági művelés alatt álló területeken került elő, csakúgy, mint a Kisapostagi és a Mészbetétes kerámia kultúrájának települési objektumai. A megtelepedést jelző gödrök anyaga között ott találjuk a sajátos, kavicsos agyagsóványítási technikával készített, legtöbbször seprűzött felületű, néha ujjbenyomkodásos bordákkal díszített fazekak, fordított csonkakúp alakú tálak valamint korsók töredékeit.

A kora bronzkor végére keltezhető *Kisapostagi kultúra* objektumai között már nagyobb változatosság figyelhető meg. A nyugati terület középső részén a kultúra leletanyaga került elő egy lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, félig földbemélyített, cölöplyukakkal ellátott objektumból (B-78). Padló- vagy járószintet nem találtunk, de a házként való értelmezést alátámasztja az objektum északnyugati, rövid oldalán, az épület síkjából kiugró kemence, amelynek sütőfelülete azonban csak darabokban maradt meg. A ház kerámiaanyaga igen gazdag, több kiegészíthető, majdnem egész edényt találtunk a betöltésében; többek között tekerceselt pálcikás technikával díszített tölcseres peremű, gömbös testű bögréket, kihajló peremű tálakat, seprűdíszes fazekak, tárolóedények darabjait. A több párhuzamos sorból álló benyomkodott mintákban legtöbbször a mészbetétdísz maradványai is megfigyelhetők. A ház környékén csoportosuló gödrök leletanyagában az életmódra és táplálkozásra utaló leletek között megtalálhatók az őrlőkövek, csiszolt kőbalták és csonteszközök, pattintott kovápengék, hálónéhezékek és nagy mennyiségű kagyló és állatcsont. A feltárt leletanyagból látható, hogy a kora bronzkori telep életében táplálkozás szempontjából az állattartás illetve a vadászat-halászat mellett nagy jelentősége volt a vízjárta terület közelsége nyújtotta kagylók és csigák gyűjtésének.

A kisapostagi háztól és gödröktől kicsit keletebbre tártunk fel egy 11 sírből álló csontvázas rítusú temetőt, amelyben a halottak zsuporítva, oldalukra fordítva, kisé behajlított lábakkal, kezüket legtöbbször arcuk elé helyezve feküdtek (III. t. 2.). A sírok többsége melléklet nélküli volt, csupán két esetben találtunk a halott viseléséhez tartozó mellékletet. Az egyikük csuklóján egy bronzlemezből hajlított karkötő, míg a másikonál a halott keze és álla találkozásánál apró bronz töredékek kerültek elő. A temetkezési mód és a környező régészeti leletanyag alapján a temető a kora bronzkorra keltezhető, olyan párhuzamok alapján, mint Vörs-Papkert „B”,¹⁶ legvalószínűbben a Kisapostagi kultúra megtelepedéséhez köthető.

A középső bronzkor időszakát a *Mészbetétes kerámia kultúrája* képviseli, néhány méhkas alakú gödörrel. Az objektumok a Kisapostagi kultúra gödreivel közel azonos területen található. Két ép, mészbetéttel díszített edény került elő egy mélyebb, szabályos gödörből (B-370). Az egyik egy sárgás színűre kiégett, kis talpas kehely, a másik egy kisméretű, fekete alapszínű, kihaj-

ló tölcseres peremű, lekerekített aljú tál. Egyelőre más telepobjektumot nem tudunk a kultúrához kötni, de valószínűleg a megtelepedés további nyomai kerülnének elő a nyugati területünk északi, az autópálya nyomvonalából már kieső részén.

A késő vaskor időszakából (LT D) származik leelőhelyünk egyik legnagyobb településrészlete, házakkal, kemencékkel, tároló- és hulladékgödrökkel, kutakkal. A késő kelta település nyugati szélé a feltárt terület közepén található. Keleti határát a mocsaras, nádas berek képezi, de elképzelhető, hogy a telep a berek területén is folytatódik egy darabig. Eddig hét földbe mélyített házat tártunk fel¹⁷ (III. t. 4.). Az épületek körül csoportosul a többi telepobjektum, így négy ilyen objektum-koncentrációt lehet elkülöníteni. Az épületek általában lekerekített sarkú téglalap alakúak, méretük a 2,5—3×4 és 3,5—4×5 m között változik. Mélységük általában a nyest felszín szintjétől 0,8 és 1 m, oldaluk leggyakrabban meredek, de feltártunk padkás oldalú épületet is. A házaknál legtöbbször mindkét rövid oldal közepén megtaláltuk a tetőtartó oszlopok helyét, amelyek a gerincszelent tartották, de sokszor a házak hosszú oldalainak mentén is találtunk oszlophelyeket. Olyan épületek is voltak, amelyek közepén is elhelyezkedett egy-egy cölöplyuk, azonban ezek a házak majdnem négyzet alakúak. A legszabályosabb közöttük a B-956-os számú ház, ahol a két rövid oldal közepén elhelyezkedő mély, meredek oldalú cölöplyukak mellett a két hosszanti oldal mentén egymástól szabályos távolságra sekélyebb oszlophelyeket észleltünk. Több épületnél is megfigyelhető volt, hogy a gerendákat több ponton megtámasztották, feltehetően a tetőszerkezet súlya miatt. Néhány oszloplyuk mellett támasztó cölöpök helyei kerültek elő. Két épületen belül tűzhely nyomokat is találtunk, ezek általában az építmény középvonalába estek. A viszonylag egységes betöltések alatt lesározott, tapasztott padlószintet azonban nem sikerült megfognunk.

A hét ház azonos tájolású, hossz tengelyük északkelet-délnyugati irányú. Két-két épület egymás mellett szorosan, alig egy méterre helyezkedett el egymástól (III. t. 4.). A B-98 és B-99-es számú házak felépítményeinek paticsomladékát a közeli szabályos kerek veremben találtuk meg, változatos leletanyag társaságában. A házak betöltéseiből viszonylag kevés állatcsont, de annál több kerámiatöredék került elő, így gombos fülű és behúzott peremű tálak, urnák, hombárok, mélytálak töredékei, grafitos anyagú seprűdíszes edénytöredékek. Szinte minden házban találtunk orsógombokat, csiszolt csonttárgyakat és vas- illetve bronzfibulákat, vaskéseket, egyéb bronz- és vastöredékeket. A gödrök is gazdag anyagot tartalmaztak. Az egyik szabályos verem oldalához simulva egy tekerceselt, bronzhuzalokból készült nyakperecet találtunk, míg egy másik gödörből egy borostyánkővel ékesített, lapos korongos bronz számszerij-fibula került elő. Az objektumok üvegpasztá gyönggyel, bronz övcsat töredékkel, láncdarabakkal, sok különböző vastárggyal, fenőkővel, vassalakkal szolgáltak. A korszakhoz tartozó kemencék mind megújítás és alapozás nélküli sütőfelülettel rendelkeztek.

Felületünk nyugati részének középső és nyugati felén egy *Árpád-kori*, 12–13. századból származó falu objektumait tártuk fel. A több korszakot magába foglaló lelőhelyen az Árpád-kori jelenségek már a korábbi korszakok szintjénél magasabban jelentkeztek. Sajnos a mezőgazdasági művelés több Árpád-kori telepjelenséget megbolygatott. Ennek ellenére számos kerámiaalapozású kemencét, szabadtéri kemencebokrot, kutat, vermet, gödröt, árkot találtunk. Egy félig földbe mélyített, ágasfás-szelemenés épületet is feltártunk, melynek hossz tengelye északkelet-délnyugati irányú. A ház 2,5 m széles és majdnem 4 m hosszú, lekerekített sarkú téglalap alakú. Bejárata, a kor szokásától eltérően, az északi hosszú oldal közepén lehetett, mellette egy, az épület síkjából kiugró kemence maradványait találtuk meg. A rövid oldalak közepén helyezkedtek el a szelementartó oszlopyukak illetve a ház berendezéséhez tartozhatott a keleti sarokban megfigyelt munkagödör. Az épület betöltéséből látható volt, hogy a kemence szája a ház belsejéből nyílt. Mivel a ház faltja nem sokkal a jelenkori szántott felszín alatt jelentkezett, a kemence letapasztott sütőfelületének csak maradványait tudtuk megfogni. Ezen a szinten a kemence alapozása nem volt, megújításait, ha voltak, a mezőgazdasági gépek elpusztították. A ház mellett egy cserépalapozású, jól kiégett sütőfelületű, földbemélyített kemencét találtunk, szabályos, szív alakú hamusgödörrel, melynek oldalainál két, feltehetően valamilyen tetőkonstrukciót tartó cölöpyukat is észleltünk. A gödörből egy S-végű, csavart testű, ezüst hajkarika került elő. A ház környezetében két, 2,5 illetve 3,5 m mély, felülnézetből kerek, függőleges falú kutat tártunk fel, ahol ebben a mélységben már feltört a talajvíz. A tárológödörökön kívül néhány, három kemencéből álló, nagy munkagödörrel ellátott kemencebokor bővíti még az Árpád-kori objektumainknak sorát (III. t. 5.). A kemencék minden esetben összetört kerámiával sűrűn kirakott alapozással készültek. Az Árpád-kori leletanyag között megtaláljuk fazekak, bográcsok, korsók és vaseszközök töredékeit, néhány edényalj fenékbélyeget őrzött meg.

A régészeti feltárás során a nyugati területünk északkeleti sarkában megtaláltuk egy *késő középkori* település nyomait, amelyet kutak, vermek, kemencék és cölöpszerkezetű épületek, földbemélyített, belső cölöpszerkezetes gazdasági épületek maradványai jeleztek.

A tervezett nyomvonal előzetes terepbejárása során a lelőhelyen elsősorban 13–15. századra keltezhető, középkori kerámiatöredékek, vaseszközök kerültek elő, amelyek azt sugallták, hogy a föld alatt egy középkori település maradványai húzódnak meg. A lelőhelyet már korábban felvették a Somogy megyében található ismert lelőhelyek listájára, Müller Róbert terepbejárásai alapján. Véleménye szerint a Nagyberék partján hosszasan elnyúló, 13–15. századra keltezhető középkori település valószínűleg az 1416-ban feltűnő Oszlár (Ozlaar)¹⁸ helynév alatti faluval azonos, mely a török korban végleg elpusztult.¹⁹ Azonban ezen a területen nemcsak Oszlár nevű falut említenek a források, hanem Csoltát is.²⁰ Oszlár a térképek tanúsága szerint

Balatonújlaktól nyugati irányban feküdt, míg keleti irányban, a Nagyberékhez közelebb, egy Csolta (Cholta) nevű település húzódott.²¹ Ez a Balatonkeresztúr határában található másik település a jelenlegi Kossuth utca végétől kb. egy kilométerre délkeletre feküdhett. A most feltárt középkori falu egyértelmű nevének azonosítása azonban további források felkutatásával lesz lehetséges, amely egy későbbi tanulmány témája.²²

A régészeti terepbejárások mellett az egykori településre utalnak a múlt században feltehetően végig legezőként használt területen megfigyelhető kisebb-nagyobb buckák, amelyek a késő középkori épített környezet nyomai (épületomladékok) lehetnek. A legelő területén megnyitott keskeny, hosszú sávban feltárt objektumok ezt látszanak alátámasztani. A nyugati, mezőgazdasági művelés alatt álló terület ÉK-i sarkában megtalált telepjelenségek — oszlopszerkezetes házak és földbemélyített épületek (III. t. 6., IV. t. 1-2.) — folytatását a keleti, legelőnek használt területen is megtaláltuk. Hasonlóan az Árpád-kori objektumokhoz, a késő középkori régészeti jelenségek is nagyon „magasan”, alig a jelenlegi felszín alatt helyezkednek el. Míg a szántott területen ez az objektumok jelentős pusztulásával járt, a legelő területén viszonylag vékonyabb földréteg eltávolítása után, a középkori település maradványai szinte a legfelsőbb szinttől bolygatatlanul feltárhatók. Az ásatásnak ezen a pontján a gépi humuszosítást a legelő egy részén abbahagytuk, és szintsüllyesztéses módszerrel folytattuk tovább a feltárást. Ez idáig a falu több, oszlopszerkezetes, belső osztatú, földfelszínre épített épületét tártuk fel, köztük többet paticsomladék jelzett (IV. t. 3.). Ki kell emelnünk a füves rész alatt megtalált paticsomladék alatt előkerült oszlopszerkezetes házat (B-431), amely egy többször megújított belső, és a ház nyugati rövid oldalához kapcsolódó, többször megújított külső kemencével rendelkezett (IV. t. 4.). A paticsomladék eltávolítása után a beszakadt tetőgerendák elszenesedett maradványai bukkantak elő (IV. t. 5.), majd a padló maradványai felett több, eredetileg a belső faoszlopokra felakasztott használati tárgy: szűrő, szőlőmetsző kés, olló és egy gyűrű került elő a nagy mennyiségű kerámiatöredék mellett. A ház 9 méter hosszú és 5 méter széles, oldalai mentén oszlopyuk-sort tártunk fel, középvonalában három nagyméretű, mély, szelementartó oszlophelyet fogtunk meg, melyek közül a középsőt egy támasztó cölöppel is megerősítették. Az épületen belül belső osztást szolgáló sekélyebb és kisebb karók nyomait találtuk meg. A kutatott sáv keskeny volta miatt az egyes házakhoz tartozó, teljes gazdasági egységet még nem sikerült feltárnunk, erre a nyugati rész északkeleti sarkában feltárt, több, földfelszínre épített, cölöpszerkezetes (III. t. 6., IV. t. 1.) illetve félig földbemélyített, gazdasági épületekből (IV. t. 2.) és kutakból következtethetünk. Az egyik többosztatú, cölöpszerkezetes házhoz északi részén egy földbemélyített pince vagy veremőli csatlakozott, amelynek számos középkori párhuzama ismert.²³

A késő középkori kutak formája enyhén négy-szögletesedő volt, mélységük 2–2,5 méter között válto-

zott, aljuk kődarabokkal volt kirakva, de sok téglatöredék is előkerült belőlük (IV. t. 6.). Nem minden kutat tudtunk teljesen feltárni, mert a talajvíz felszökött bennük. A késő középkori kemencék földbe vájt, belülről tapasztott boltozattal rendelkeztek. Általában többször megújították őket, alapozásuk sűrűn kirakott kerámiatöredékekkel történt, és sütőfelületük jól kiégett. Legtöbbször látható, hogy egy, esetleg két edény darabjai kerültek a tapasztások alá. A középkori település objektumaiból rengeteg kerámiatöredék, állatcsont és nagy mennyiségű fémanyag került elő. Itt meg kell említenünk a több esetben csont- és fanyéllal ellátott vaskéseket, lószerszámokat, sarkantyúkat és egyéb használati tárgyakat. Néhány üvegtöredék, fenőkő, bronz ékszertöredék és egy ezüst pecsétlő teszi teljessé a leletanyagot. A középkori falu keleti határa, úgy tűnik, keleti felületünk közepén húzódik. A berek felé hirtelen lejtőni kezdő részen már csak bolerázi és késő kelta objektumokkal találkozunk.

Az eddig feltárt területünk legkeletibb szélén, a berek határán bukkantunk három csontvázazás rítusú sírra. Mindhárom megközelítőleg észak-déli tájolású, jobb oldalán fekvő, zsugorított váz — két kovapatintékot leszámítva, — melléklet nélkül került elő. A sírok viszonylag közel helyezkednek el egymáshoz, és annak ellenére, hogy egy árok áthalad felettük, sírfoltjuk és sírgödörük megfogható volt. Az egyik csontváz felett még elkorhadt deszka maradványait is megfigyeltük. Sajnos a sírok keltezése, a mellékletek hiánya és a környező objektumok leletszüksége miatt, egyelőre igen bizonytalan.

Balatonlelle—Kenderföld (M7/S-20 lelőhely)
Marton Tibor — Serlegi Gábor

A lelőhely a Balatonlelle központjától keletre elhelyezkedő, lankás domboldalon található. A terület északra a Balaton felé enyhén, nyugat-délnyugati irányban, a település felé erőteljesebben lejt. Kelet felé beletorkollik a llelei halastavakat körülvevő mocsaras területbe. A feltárások helyszíne mintegy három kilométerre fekszik a Balaton mai partvonalától, a kezdődő Somogyi dombvidék enyhe, északi lejtőin, amelyek régtől fogva kínáltak emberi megtelepedésre alkalmas területet.

A 2002. év során az SMMI és az MTA RI együttműködésében került sor az autópálya nyomvonala és a kijelölt pihenőhely által érintett lelőhely nagy részének feltárására.²⁴ Az év folyamán 39 000 m² felületet tártunk fel, amely a teljes érintett területnek több mint kétharmadát jelenti. Az év őszén ugyanis a szakaszon létesítendő pihenőhely területét a tervezők jelentősen megnövelték, így a többlet terület feltárására már csak a 2003. év folyamán, az építés közbeni megfigyelés keretén belül kerülhetett sor, amelynek során jól követhető volt a lelőhely szerkezetének folyamatossága.

A feltárások során egyértelművé vált, hogy a terület az őskortól a római kor végéig lakott volt. A feltárt objektumok leletanyaga az emberi megtelepedés kezdetét a kései neolitikum időszakára keltezte a lelőhelyen.

Ebből a korszakból elszórtan elhelyezkedő gödrök láttak napvilágot, a belőlük előkerült leletek a *Lengyeli kultúra* jellegzetes emlékeinek tekinthetők. A csőtálpas tálak, a finoman kidolgozott, élesen kettőkónikus, tölcséres nyakú edények töredékei mellett, durvább kidolgozású, kavicsal soványított anyagú tálak darabjai is előkerültek. A leletek között pattintott kőeszközök, csont tűk és egy Spondylus kagylóból faragott karperec töredéke is megtalálható. Az edények formai és díszítésbeli párhuzamai alapján a leletanyagot a kultúra korai szakaszára keltezhetjük. Mindössze néhány szórvány kerámiatöredék képviseli a Lengyeli kultúra végső szakaszát követő, már a középső rézkorba sorolható *Balaton-Lasinja kultúrát*, ehhez a korszakhoz kapcsolható önálló telepjelenség azonban nem került elő.

A *Somogyvár-Vinkovci kultúra* jellegzetes seprűdiszes fazekainak oldaltöredékei és az ívelten kihajló, tagolt peremtöredékek jelzik a korai bronzkori megtelepedést a területen. A legnagyobb számban előkerült őskori telepjelenség a kora bronzkor végi *Kisapostagi kultúrához* köthető. Települési objektumaik több, egymástól nagyobb távolságra elhelyezkedő csoportot alkottak, elsősorban a feltárt terület északnyugati részén. A gödrök egy részét — a többi őskori beásáshoz hasonlóan — a római kori település bolygatta, de az előkerült leletek, a seprűdiszes kerámiatöredékek és a tekercselt pálcikás díszítéssel ellátott gömbös testű, tölcséres nyakú bögrék egyértelműen utalnak a kultúra jelenlétére. Biztosan a Kisapostagi kultúrához sorolható a felület nyugati végében feltárt, öt zsugorított — észak-déli — illetve néhány esetben ellentétes tájolású, temetkezésből álló sírcsoport is. Az egyik sírből a már említett bögrétípus is előkerült, míg egy másik halottat Dentalium (agyncsiga) vázából készült gyöngysorral együtt temettek el, mely a korszak kedvelt ékszere volt. Az ásatás területén több helyen is előfordult zsugorított, de melléklet nélküli temetkezések viszont nem keltezhetők teljes bizonyossággal. A bronzkori megtelepedés végét az *Urnamezős kultúra* képviseli a lelőhelyen, amelynek edényei mindössze néhány gödörből láttak napvilágot. Az előkerült sikozott peremű fazéktöredékek, behúzott peremű tálak és bütyökdiszes, füles korsók, valamint egy, csaknem egészben előkerült, kihajló peremű, nagyméretű fazék bizonyítja a kultúra jelenlétét.

A lelőhely objektumainak túlnyomó többsége a *késő vaskorhoz* és a *római korhoz* köthető. A feltárt objektumok egységes telepszerkezetet rajzolnak ki, és a feltárás során mind világosabbá vált, hogy a lelőhely illetve a telep belső időrendje összetett. Az objektumokból előkerült leletek alapján arra következtethetünk, hogy több száz évig lakott, falusias jellegű település nyomaira bukkantunk (V. t. 6.). A telephez minden valószínűség szerint temető is tartozott. A feltárt területen azonban csak három, elszórtan elhelyezkedő sírban tudtunk nyújtott helyzetű vázat feltárni, amelyek közül kettő melléklet nélküli volt, míg a harmadikban csupán egy bronzkarperecet találtunk, így pontos keltezésük bizonytalan (V. t. 3.).

Már a feltárási munkálatok folyamán tisztán látszott, hogy a telep életének kezdeti szakasza a késő vaskorba nyúlik vissza. A lelőhely területén számos olyan objektumot bontottunk ki, amelyekből a kelta fazekasság jellegzetes leletei: a grafitos anyagú, seprűdíszes fazekak, gombos fülű, behúzott peremű tálak láttak napvilágot. A késő vaskor jellegzetes viseleti tárgyai közül bronz övlánc töredéke és egy hosszú testű, alsó húrozású fibula is előkerült. A kelta korszak kultikus életére jellemző leleteket — áldozati gödrökbe helyezett kifejlett szarvasbika vázrészeit, valamint kutya és sertés csontvázakat — is feltártunk. A tisztán késő kelta (LT D) leletanyagot tartalmazó objektumok mellett jelentős azoknak az objektumoknak a száma, amelyekben a kelta kerámiával együtt megjelenik a római emléktárgy, míg a telepen feltárt gödrök túlnyomó többsége kizárólag jellegzetes római kerámiatípusokat tartalmaz.

Az objektumokból előkerült leletek alapján egyenes vonalú fejlődést rajzolhatunk meg a késő vaskortól a Kr.u. 2.—3. század fordulójáig, és biztosra vehető a terület folyamatos lakottsága, egészen római uralom utolsó időszakáig, amelyet a felület nagy részén markánsan jelentkező késő római települési réteg, és az ebből előkerülő leletanyag jelez.

A telep területén harminckét — a kései vaskorban oly jellegzetes — félig földbemélyített, kelet-nyugati tájolású gödörházat tártunk fel, keskenyebb végükön egy-egy cölöplyukkal, valamint néhány esetben olyanokat, amelyeknél a ház gödrének hosszanti oldalain négy vagy hat, kissé ferde irányú oszlophely is megfigyelhető (V. t. 2.). A házak betöltéséből nagy mennyiségben került elő kelta és főleg római kori házikerámia, de szép számban találhatóak vörös festésű kerámiatöredékek és a 2. század végére — 3. század első harmadára keltezhető terra sigillata darabok is.²⁵

A lelőhely területén több mint száz, a korszakhoz köthető árkot és árokszakaszt tártunk fel, amelyek kivétel nélkül beilleszthetők egy, nagyjából észak-dél, illetve kelet-nyugat irányú rendszerbe. Ezekből az árkokból — amelyeknek nagy száma vélhetőleg a többszöri megújítás eredménye — szintén kevert, kelta és római kori kerámiák töredékei kerültek elő, amely szintén a telep késő vaskorban induló, és a római kor több évszázadán átívelő folyamatosságát támasztja alá.

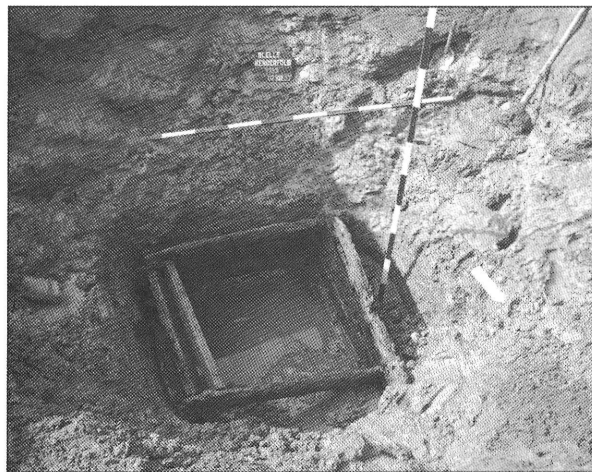
A település területén hét kutat is feltártunk. Ezek közül csak egyben maradt meg a kútszerkezet fából ácsolt alsó öt deszkasora (V. t. 1.). A kútból nyert famin-ták dendrokronológiai vizsgálatainak eredményei alapján kiderült, hogy az ácsolt szerkezet minden egyes darabja ugyanabból a fafajtából, kocsányos tölgyből készült. A faanyag azonos módon történt megmunkálása arra enged következtetni, hogy a kút szerkezetét hozzáértéssel, gondosan készítették el. Más lelőhelyek dendrokronológiai mintáival összevetve azonban kiderült, hogy sem az abszolút, sem a relatív kronológia alapján nem lehet megbízhatóan keltezni a szerkezet készítésének idejét.²⁶ A többi kútban famaradványokat nem találtunk, de a kutak alját jelző tömör agyagrétegben két esetben is megfigyelhetők voltak a kútszerkezet vázának rögzítésére szolgáló lyukak.

A több helyen megfigyelt alkalmi tüzelőhelyek mellett feltűnően kevés kemencét találtunk a telepnek a nyomvonalba eső részén. Az egész területen mindössze három kemencét tártunk fel. A kemencék közül kető sütőfelületének alapozása kerámiából készült, ezek használati ideje egyértelműen beleillett a település Kr.u. 2.—3. századi horizontjába. A harmadik kemence tüzelőlapja zúzottkő alapozású volt, keltezése nem egyértelmű, mert datáló értékű leletanyagot nem tartalmazott.

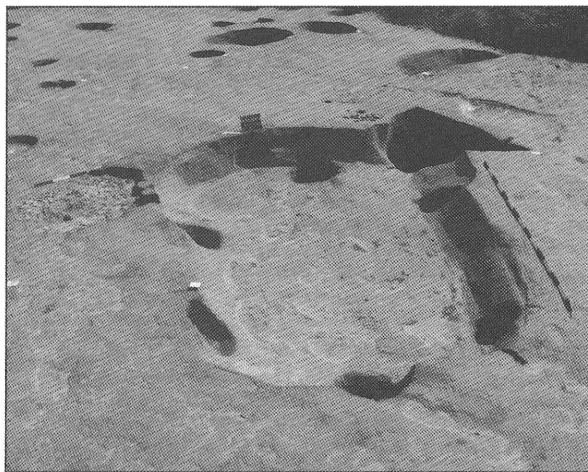
A fentebb leírt jelenségek — az objektumokból előkerült La Tène D és római leletanyag kevertsége és a településszerkezet hosszútávon fennmaradt változatlan-sága — alapján feltételezhető a telep folyamatos lakottsága és anyagi kultúrájának fokozatos átalakulása a késő vaskortól a Kr.u. 3. század első feléig. Ugyanis a település életében ebben az időszakban törést nem fedtünk fel, nem láttuk nyomát sem hirtelen pusztulásnak, sem pedig szisztematikus felszámolásnak.

Jóval mélyebbre ható átalakulás figyelhető meg a késő római időszakban. A lelőhely középvonalában egy, nagyjából észak-déli irányú, természetes eredetű süllyedés található. Ezen a részen a talajerózió és a mezőgazdasági művelés megkímélte a telep mélyebben fekvő történeti rétegződéseit, így a szántott talajszint alatt néhol húsz-harminc centiméter vastag, Kr.u. 4. századi réteget észleltünk, amelyből több mint száz darab, késő római érem és a korszak jellegzetes, mázas kerámiatöredékei kerültek elő. Jelentős mennyiségű fémsalakot, öntőcsapokat, kis méretű fémmegmunkáló szerszámokat, nyersanyaggá silányított korábbi fémtárgyakat — például egy ólomból öntött domborműves tábla megcsonkított maradványát — illetve egy, a késő római fémművesség jegyeit hordozó ládikaveret töredékét találtuk a rétegben, ami azt bizonyítja, hogy a települést a római uralom utolsó korszakában is lakták, valamint arra utal, hogy a telepen ebben az időszakban fémmegmunkáló műhely is működött.

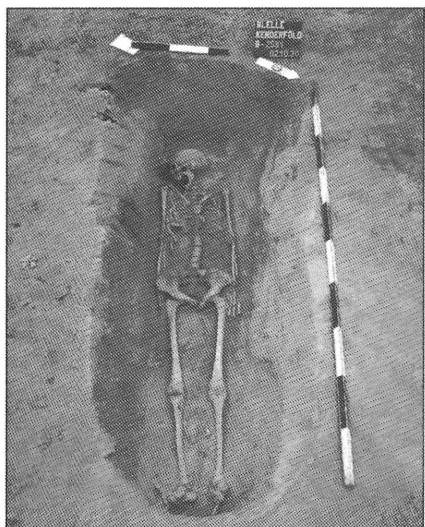
Az erőteljes változás bizonyítékeként kell értelmeznünk, hogy a telep egyes, Kr.u. 3. század közepe táján betemetett objektumaiban, a megsüllyedt betöltések tetjén markánsan megfogható volt ez a Kr.u. 4. századra keltezhető réteg (V. t. 4.). Mindez arra utal, hogy — bár a korábbi telepet szisztematikus felszámolták — a terület a római kori pénzek tanúsága szerint a Kr.u. 4. század utolsó harmadáig lakott maradt. Erre utalhatnak a telep jellegzetes objektumcsoportjai, a lelőhelyen számos esetben megfigyelt oszlopszerkezetes építmények nyomai (V. t. 5.). Bár stratigráfiai jellegű bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre az építmények késő római eredetéről nézve — minthogy ezek az erőzió által lepusztított felületrészekre kerültek elő — azonban a provincia egyéb belső területein tett megfigyelések,²⁷ valamint a lelőhely sajátos rétegtani viszonyai erre engednek következtetni. A felület nagy részén markánsan jelentkező, valamint a megsüllyedt objektumok fölé húzódó Kr.u. 4. századi rétegből ugyanis nagy mennyiségű római kori téglatöredék került elő, amely szinte kizárólag tetőfedő téglából állt. Minthogy azonban a lelőhelyen sem kő, sem téglalapozású építmény nyoma-

1

2

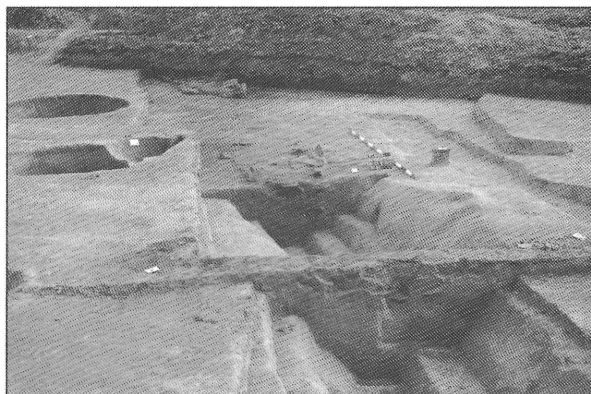
3

4

5

6

V. tábla Balatonlelle—Kenderföld

1. Római kori kút fából ácsolt szerkezetének maradványa (B-1189. objektum)
  2. Római kori, félig földbemélyített ház hat cölöplyukkal és külső kemencével (B-211. objektum)
  3. Római kori sír (B-2591. objektum)
  4. Félig földbemélyített házak, határoló árkokkal
  5. Cölöpszerkezetes épület oszlopsorai
  6. B-63. árok megsüllyedt betöltésén megfigyelhető késő római réteggel
- (Fotó: az ásatók)

ira nem akadtunk, ezért feltételezhető, hogy ezek fakonstrukciós építmények lefedésére szolgáltak, amelyekben a fent említett oszlopszerkezetes épületeket sejthetjük.

A telep teljes leletanyagának elmélyültebb vizsgálata és a korábbi már ismert leletekkel való összehasonlítása közelebb vihet minket a Pannonia belső területein lezajló, feltételezhetően lassú romanizáció megértéséhez, és az őslakosság anyagi kultúrájában végbemenő változások megismeréséhez a római kereskedelmi tevékenység tükrében, a provincia kevésbé frekvenciált területein is.

Balatonlelle—Országúti-dűlő és Balatonlelle—Felső-Gamász (M7/S-16—17 lelőhely) Sófalvi András

Balatonlelle délnyugati határában, a Szőlőskislak felé haladó ún. Római út két oldalán, 2002. márciusa és novembere között folytattunk feltárásokat.²⁸ Az ásások során kiderült, hogy a Balatonba torkolló Forróárok völgye stratégiai jelentőséggel bírt az elmúlt évezredek-évszázadok folyamán. A magaslatok nagyfokú eróziója illetve a völgyben felhalmozódott vastag földréteg miatt sem az előzetes terepbejárások, sem a légifotók, sem pedig a geofizikai vizsgálatok nem tudták kimutatni a völgyalj régészeti fedettségét. Az autópálya nyomvonala merőlegesen vágta át a vízfolyással párhuzamosan húzódó régészeti lelőhelyeket, így teljes keresztmetszet kaptunk a völgy egykori történetéről. A kutatások során az is világossá vált, hogy a völgy két oldala (keleti: Országúti-dűlő, nyugati: Felső-Gamász) szoros egységet képezett az emberi megtelepedés egyes korszakaiban.

Feltárásunk legkorábbi telepjelenségét az Országúti-dűlőben találtuk meg. Itt a lejtő alsó szakaszán egy mély vermet (str. 301) tártunk fel, amelynek leletanyaga a középső neolitikus *Zselizi kultúra* klasszikus időszakára keltezhető. Az edények díszítésére függőleges bevágásokkal tagolt vonalpár a jellemző, a vonalak által határolt felületet égetés utáni vörös festéssel vonták be. Kiemelkedő darab egy kis csésze: felületét a festésen kívül gyöngyöletes berakás is díszíti. Ezen kívül a veremből teveli kovából készült pengék kerültek elő. 2003-ban a Római út felületébe fektetett szennyvízcsatorna árkának metszetéből egy nagyobb gödör betöltésében a fentieknél korábbi, a *Dunántúli Vonaldíszes Kerámia*hoz tartozó leleteket találtunk. Ugyanakkor a szubhumuszról másodlagosan előkerült újkőkori kerámialeletek egy lepusztult középső neolitikus település mutatói.

A völgy mindkét oldalában megtaláltuk a középső rézkori *Balaton-Lasinja kultúra* régészeti emlékműanyagát. Az Országúti-dűlőben a kultúra jellemző leletanyaga szórványosan, többnyire a késő rézkori objektumokból került elő, tehát a későbbi megtelepedés során bolygatták ezeket. A terület középső részén egy északnyugat-délkeleti tájolású, téglalap alakú alapárkos építmény maradványait is feltártuk (str. 245). A 12,8×7,6 méteres alapterületű szerkezet kibontott alapárkai se-

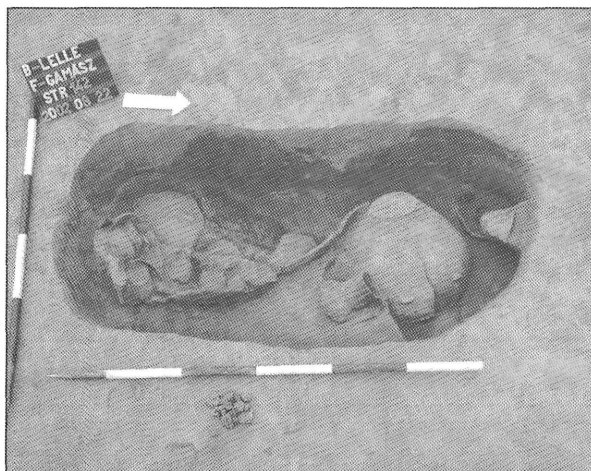
kélyek, aljukon kisméretű cölöphelyekkel; az építmény belterületén tüzelőhelyet nem találtunk. A felsőgamászi-dűlőben a kultúra nagyméretű, szabálytalan, sekély gödreit tártuk fel. Terepbejárásainkon megfigyeltük, hogy a telep folytatódik délkelet felé.

A kutatott terület tartós és intenzív betelepülése a késő rézkorban történt meg. A *Bolerázi csoport* és a *Badeni kultúra* települését az Országúti-dűlő magaslati részén tártuk fel, több mint egy hektár kiterjedésű felületen. A magaslat nyugati szélén a bolerázi-badeni objektumok megszűnnek, a meredek lejtő természetes határt szabott a további terjeszkedésnek. A telep keleti kiterjedése a 2003-as, építés közbeni feltárás során körvonalazódott. A nyugat felé lejtő felület az elmúlt évezredek folyamán erőteljes erózióknak volt kitéve, így esetenként csak az objektumok alsó szintjét tudtuk megfogni, tehát a külső járósínteknek nem maradt nyoma. A szántás által bolygatott objektumok legfelső rétege egy nagyon tömött, sötétszürke, sok leletanyagot tartalmazó fedőréteg, ami feltehetően a késő rézkori telep pusztulásával hozható összefüggésbe.

A feltárt településrészleten a kisebb-nagyobb gödrök, gödör csoportok helyenként nagyobb egységekbe rendeződnek, máshol teljes szóródást mutatnak. Az egyik ilyen nagyméretű gödörkomplexumban (str. 27) összesen öt tüzelőberendezés maradványát tártuk fel, ezekből háromnak vastagon lesározott, kerámiaalapozású sütőfelülete volt. Az egykori település nyugati részén egy szabályos, mintegy egy méter mélyen a földbe mélyedő objektumot (str. 41) tártunk fel, a délnyugati oldalában kemencével. A gödörbe, melynek akár lakóház funkciója is lehetett, északról, egy lépcsős kiképzésű lejáraton lehetett lejutni. Alján letaposott járósíntet, déli végében egy — feltehetően tárolási célra elkülönített — önálló teret figyeltünk meg. Az objektum tetőszerkezete a felszínről indult, ennek lenyomata körben jól kivehető volt. Egy másik objektum (str. 37) a kemencén kívül egy munkateret és egy tárolóvermet foglalt magába, körülötte a felmenő szerkezetet tartó cölöplyukakkal. A felszínre emelt épületek az évezredek folyamán teljesen elpusztultak. Falmaradványaikról a gödrök betöltéséből előkerült, kis mennyiségű vessző- és gerenda lenyomatos paticstörödékek alapján alkothatunk képet.

Az előkerült leletanyag alapján már feltárásunk elején világossá vált, hogy a Bolerázi-Badeni kultúrkör egyik kiemelkedő fontosságú lelőhelyét találtuk meg. Az objektumok betöltéséből nagy mennyiségű kerámia, átalacsont és különféle nyersanyagokból készített eszközök kerültek elő, köztük néhány fémtárgy is. A kerámialeletek közül egyedi darab egy kis méretű, bekarcolt díszű, vörös festésű tálka; több kétosztatú tál darabjai, valamint egy női kebleket ábrázoló ún. gynekomorfi edény töredékei is előkerültek. A kisplasztika alkotásai közül egy állatfejet mintázó agyagtárgyon kívül a pecsétlőket és idoloikat emelhetjük ki. A geometrikus mintázatú pecsétlőket feltehetőleg a test díszítésére használták, az idoloikat pedig a kultikus szertartások kellékei lehettek. Az objektumokból csiszolt és pattintott kőeszközök illetve csonteszközök is előkerültek. Ez utóbbiak közül ki-

1

2

3

4

5

6

VI. tábla Balatonlelle—Országúti-dűlő és Felső-Gamász
1. Badeni sír mellékletei bontás közben, 2. Bolerázi sír, 3. Késő rézkori szarvasmarha temetkezés
4. Langobard ház, 5. Árpád-kori kemencebokor, 6. Árpád-kori veremház
(Fotó: Sófalvi András)

emelkedő fontosságú négy csont nyílhegy. A telepen előkerült réztű, rézpengék és néhány réztöredék a korszak leletanyagában ritkaságnak számít.

A feltárt objektumok leletanyaguk alapján a Badeni kultúra korai (Bolerázi-) és klasszikus időszakára keltezhetők. A település belső időrendje és abszolút kor-meghatározása a leletanyag alaposabb feldolgozása után várható.

A település területén előkerült a korszak négy temetkezése is. Ezek közös jellemzője, hogy a sírgödört egy, már feltöltődőben lévő gödörből/veremből alakították ki. A zsugorított fekvésű csontvázak két gyermek és két nő földi maradványait képezik. Az egyik asszony (str. 467. számmal jelölt sír) feltehetőleg szülés közben halt meg, magzatának csontjai medencéjére tapadtak. A sírokban — egy kivételével — nem volt viseleti tárgy vagy edénymelléklet. Egy nagy méretű tárolóverembe egy kutyát fiatal gazdájával együtt temettek el (str. 110). A tetemek körül feldarabolt állatcsontokat találtunk: a túlvilágra adott húsétel maradványait. Az egyik gödörben szarvasmarha temetkezésre bukkantunk (VI. t. 3.)

A feltárt késő rézkori településrészlet jelentősége a felső-gamászi dülő nyomvonalba eső szakaszának kutatása során növekedett meg. A völgy túloldalában feltárt temetőrészlet, a teleppel párhuzamosan (200—250 m távolságban), északnyugat-délkelet irányban húzódik, tökéletesen illeszkedve a Forró-árok vonalához, a völgyaljától kiemelkedő szakaszán. A rézkorban a Forró-árok vízenyős felülete több tíz méter szélességben választotta a völgyet kétfelé, a síroktól néhány méter távolságban keletre már mocsaras környezetre utaló üledéket figyeltünk meg az ásatás folyamán. A terület természeti adottságaihoz kiválóan alkalmazkodva, az itt élt népesség a völgy keleti oldalán építette fel földi lakóhelyét, és a vizen túl temette el halottait. Az egyik oldalról a másikra való átkelést, a temetést, jól meghatározott rítusok, szertartások kísérelhették.

A feltárt sírok páratlan gazdagságán túl a temető- és a településrészlet feltárásának jelentősége abban rejlik, hogy először van módunk arra, hogy egy késő rézkori népesség teljes körű tevékenységének minden aspektusát elemezhessük egy falu és egy temető leletanyagán keresztül. A kerámia és más, a föld alatt el nem porladt tárgyak, eszközök elemzése, összehasonlítása az itt élt és alkotott emberek mindennapi tevékenységéről, túlvilági hiedelmeiről és szokásairól adnak képet, míg az antropológiai elemzések fizikai valóságukban jelenítik meg őket. Ez utóbbiak révén életkorukról, nemi megoszlásukról, rokoni kapcsolataikról, elhalálozásuk okairól, betegségeikről stb. szerezhetünk tudomást.

A feltárt temetőrészlet egy északnyugati, négy temetkezésből álló sírcsoportból, illetve egy délkeleti temetőrészletből áll. Ez utóbbi déli szélét nem sikerült meghatározni, mivel kifut az autópálya nyomvonalából. A kettő közti távolság mintegy 40 méter, köztük mindössze egy melléklet nélküli zsugorított temetkezést tártunk fel. Az északnyugati sírcsoport a nyomvonal északi határától mintegy 45 méterre található, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a temető ebben az irányban is folytatódik. A temetőben feltárt, összesen

22 sír közül kettő melléklet nélküli, másik kettőt rigolírós bolygatta meg, így nem értékelhetők. A sírok kivétel nélkül csontvázás rítusúak (VI. t. 2.), és a 20 értékelhető temetkezés, egy kivételével, valamelyik oldalra zsugorított. A bal és jobboldali zsugorításban, akárcsak a tájolásban (többségük dél-észak tájolású, de van néhány nyugat-keleti is), egyelőre különösebb szabályosság nem figyelhető meg, ezt majd a pontos nemi és kulturális meghatározások függvényében érdemes vizsgálni. K. Zoffmann Zsuzsanna antropológiai elemzése alapján a sírokban 5 gyerek, 11 férfi és 6 nő nyugodott.

A sírok közül 18 sorolható a mellékletei alapján a késő rézkorba. Mivel több közülük rossz állapotú illetve mellékletszegény, a sírok alapos elemzése alapján különíthetők majd el pontosan a bolerázi és a badeni népesség temetkezései. Csak a délkeleti csoportban vannak bolerázi sírok, részben a badeni sírok között. Három sorolhatunk biztosan a Bolerázi kultúra temetkezései közé. A síroknak több mint fele nagyon gazdag mellékletekben, ezeknél átlagosan több mint fél tucat edényt helyeztek a sírgödörbe. A túlvilági élethez szükséges étel- és italmellékletet nagy méretű tárolóedényekbe, fazekakba, bögrékbe és speciális rendeltetésű edényekbe (kétosztatú tálak, kétrészes edény, oltárszerű edény, kelyhek) tették (VI. t. 1.). Ez utóbbi edények egy része (pl. a kétosztatú tálak) a temetési szertartás egyik fontos kelléke is lehetett. Az egyik sírba két szarvasmarha koponyát helyeztek. A tálakban sok esetben állatcsontot (főleg bordákat) találtunk, a földminták vizsgálata során nem sikerült növényi eredetű ételmaradványokat kimutatni.²⁹

Két sírban 7—7, másikban 5 bögrét találtunk egy csoportban; ezekből kettőben 7 illetve 8 kovanyílhegyet dokumentáltunk a csontváz alsó részénél. Több sírgödör oldalából homokkőből készített őrlőkövek kerültek elő, általában párosával. A humuszolás során előkerült, megmunkált köveknek talán sírjelző vagy bajelhárító szerepük volt. A sírokban gyakori a rézgyöngy, előfordul csontgyöngy, réztű, rézár, illetve az egyik bolerázi sírből trianguláris (háromszög-alakú) réztör került elő. Az egyik sírban szerpentinből készített kőbaltát, háromban vörös okkerrögöt találtunk. Az északnyugati sírcsoport két sírját részlegesen kirabolták, feltehetően réztárgyak és rézékszerek után kutatva.

A sírok értékelése egyelőre nehéz. A leggazdagabb mellékletű sírok szóródnak a feltárt temetőrészlet területén. A teljes temető sírjainak ismerete nélkül kockázatos a közösség társadalmi hierarchiáját felvázolni. Nehéz megállapítani, hogy a gazdagon mellékelt sírok közül melyek a kiemelkedő, rangos személyek temetkezései. Nem tudjuk pontosan, hogy mely tárgyak bírnak rangjelző szereppel, s melyek azok, amelyeknek szimbolikus, vallási jelentésük van. Megfigyeléseink azt mutatják, hogy pl. a kiemelkedő mellékletű sírokban nem minden esetben találunk kétosztatú tálat. Kovanyílhegyeket a közösség egyik nő tagja is kapott a túlvilágra (str. 142). A mellékletek számában éppen ez a sír volt a leggazdagabb.

A Kárpát-medencében eddig feltárt késő rézkori temetőkkel (Budakalász, Alsónémedi stb.) összehasonlítva szembeszökő, hogy a balatonlellei sírok nemcsak kiemelkedő leletgazdagságukban (edények, réztárgyak, kovanyílhegyek száma), hanem ezek jellegében is különböznek. A Budapest környéki temetőkkel ellentétben, pl. nincsenek kagylóból készült ékszerek. A különbség talán regionális eltérésekkel, szokásokkal magyarázható. Egyelőre nehéz megválaszolni, hogy a lellei temető mellékletgazdagságában az itt élt közösség jóléte avagy helyi temetkezési szokása tükröződik. Erre a választ csak a temető- és teleprészlet leletanyagának teljes feldolgozása, összehasonlítása és elemzése fogja megadni. A végső válasz talán csak a helyi rézkori népesség településének és temetőjének teljes feltárásától és nagyobb kontextusban való vizsgálatától (a Balaton környéki késő rézkori lelőhelyek további feltárási eredményeitől és ezek elemzésétől) várható.

Az Országúti-dűlőben napvilágra kerültek a késő bronzkori *Halomsíros kultúra* települési objektumai is. Érdekes módon ezek a lelőhely meredek részén, a lejtő oldalán voltak megtalálhatók. A többnyire nagyméretű tárolóvermekből (egyikükben kutyacsontvázat, míg egy másikban kecske maradványait tártuk fel) álló objektumok egy észak-dél irányú elrendezésű települési struktúrára engednek következtetni. Az objektumokból a kultúra klasszikus fázisának jellegzetes emlékménye: csücskös peremű tálak, oldalbütykös fazekak, csuprok stb. kerültek elő, melyek a korszak kronológiai beosztásának megfelelően a Reinecke féle bronzkor C-D szakaszára keltezhetők. Előkerült két — a településeken ritka leletnek számító — bronzból készített ékszer is: egy huzalból csavart spirálgűrű illetve egy szív alakú csüngő. A korszak néhány települési objektuma a völgy túoldalán is előfordult.

A felső-gamászi dűlő másik kiemelkedő jelentőségű régészeti felfedezését 3 kora népvándorláskori ház feltárása jelentette.³⁰ A késő rézkori temető sírjai közé beékelődő házak jelentősége abban áll, hogy a kora népvándorláskorból a Dunántúlról eddig nem ismertük a különböző hódító/bevándorló germán népcsoportok (herulok, szvébek, langobardok) önálló településeit, mivel ezek jellemző leletanyaga mindig a római lelőhelyeken vagy ezek közvetlen közelében került elő.

Az épületek (VI. t. 4.) átlagosan 3,5 x 4,5 m² alapterületűek, tájolásuk a fő égtájakhoz igazodik, a rövidebb keleti és nyugati oldalakon 3—3 masszív, közel 1 méter mély és mintegy 25—30 cm átmérőjű oszloplyukkal. A hosszanti oldalak mentén található oszloplyukak sekélyek, a beléjük helyezett oszlopoknak feltehetően csak támasztó szerepük lehetett, szemben a másik hattal, amelyek a felmenő fal és a tetőszerkezet súlyát hordozták. Az épületek padlóját a talaj ledöngölésével és kevés agyagos adalékanyag elsikálásával alakították ki, amely vastagon átégett az épületeket pusztító tűzben. A harmadik háznak sikerült a külső járósíntjét is megfogni, így meghatározható volt az alapgyödrök mélysége. A sekély alapgyödrök alapján az épületeket a süllyesztett padlójú épületek csoportjába tartozónak véljük, felmenő falukat az oszlopok közét kitöltő geren-

dázat vagy deszkázat alkotta, a tetőt pedig vesszőfonatos tapasztás. Bejárat nyomát egyik esetben sem figyeltük meg, ennek oka a sekély alapgyödrrel magyarázható, hiszen nem volt szükség lépcsős vagy menetes lejárát kialakítására. Megfigyeléseink viszont azt mutatták, hogy a bejáratok a délkeleti-déli-délnyugati részek valamelyikén nyitlak. Az első épület (str. 130) északnyugati sarkánál egy külső kemence maradványait tártuk fel, ez funkcionális kapcsolatban állhatott az épülettel, bár nem valószínű, hogy annak fűtését látta volna el. Az épületek északi térfelében a padlók fölött nagy mennyiségű cipő alakú szövészéknehezéket találtunk, melyek egyértelmű mutatói azt itt folyt tevékenységnek. Ugyanakkor — annak ismeretében, hogy más lakóépületként meghatározható objektumot nem találtunk a több mint másfél hektáros területen — nagy valószínűséggel állíthatjuk azt, hogy ezek az épületek lakóház funkciót is betölthettek. Az épületek a Forróárokól 70—80 m távolságban, azzal teljesen párhuzamosan húzódnak, egy tervezett, tanyaszerű települési képet sugallva. Nagy valószínűséggel állítható, hogy a település tovább húzódik észak és dél felé, egymástól 35—45 m távolságban álló házakkal. Megfigyeléseink azt mutatják, hogy a leégett épületeket, a második kivételével, újraépítették, végső pusztulásukat pedig nem tűz okozta.

A házak kerámiaanyaga elég sokszínű. Jellegzetes darabok a kézzel készített ún. „szváb fazekak”. A díszített edények közül elsősorban az ékvéséssel és besimított rácsmintával díszített töredékeket, valamint a bepecsételt, mélyen kannelúrázott, fényezett felületű példányokat kell kiemelnünk. Jelentős számban vannak képviselve a korongolt, bordázott felületű kerámiatöredékek, egyikükön hullámvonalal.

A feltárt házak párhuzamait Közép-Európában, elsősorban Csehországban, Morvaországban, Szlovákiában, Észak-Magyarországon és Alsó-Ausztriában találjuk meg. A Kelet-Magyarországról és Erdélyből ismert hasonló háztípusok eddig főleg a gepida szállásterületéről kerültek elő. A Közép-Európából ismert házakban szintén nagyon ritka a tüzelőhely, külön kiépített bejárati részt pedig ott sem találtak. A csehországi Louny melletti Březnoban összesen 21, az általunk feltárt házakhoz nagyon hasonló építményt tártak fel, melyek leleteik alapján a 6. század elejére keltezhetők, és az ott élt langobardokkal hozhatók kapcsolatba. Leletanyaguk illetve a korabeli langobard temetők kerámiaanyaga között nagyon jó párhuzamokat találunk a Felső-Gamászon előkerült edényformákra és díszítésekre. A háztípusok formai hasonlósága, valamint a leletanyag párhuzamai alapján, a feltárt épületeket — véleményünk szerint lakó- és szövőházakat — a 6. század elején az Észak-Dunántúlra beköltöző langobardokkal hozhatjuk kapcsolatba, akik a Balatontól délre eső vidéket a század második harmadától kezdik megszállni.

A langobard házak közötti felszínen 5 *avar kori* sír maradványait tártuk fel. A sírcsoportban észak-déli és nyugat-keleti tájolású temetkezések egyaránt előfordulnak, az egyik temetkezés kettős. A sírok csontozata rossz megtartású, az előkerült ékszerek (gömbcsüngős

ezüst fülbevalók, szemes gyöngyök), a viselet maradványai, valamint az öv és tartozékai rossz állapotban kerültek elő. A sírok, mellékleteik alapján, a 7. század első felére keltezhetők. Késő népvándorláskori települési objektumokat is feltártunk a völgy mindkét oldalán: néhány kemencét és gödröt. A felületeken átfutó árkok egy részét is ebben az időszakban áshatták meg. Az általuk kerített területen a szubhumusból előkerült vastag falú, kézzel készített, hullámvonal-köteges, bevagdosott peremű kerámiatöredékek felszíni építmények meglétére engednek következtetni.

Feltárásunk legnagyobb területre kiterjedő korszakát az *Árpád-kor* képezi. Az Árpád-kori objektumok az autópálya nyomvonalának az Országúti-dűlő lejtős szakaszára, valamint a felső-gamászi dűlő teljes területére kiterjedtek. A településtörténetileg egységet képező Árpád-kori településrészlet keleti határát az Országúti-dűlő magaslatának nyugati szegélyén húzódó két, egymással párhuzamos, észak-dél irányú kis árok képezi. A természetes adottságoknak megfelelően a völgyalj vizenyős területén nincsenek ilyen korú objektumok, a két településrészletet vízfolyás vagy állóvíz és egy töltésút választotta el. A felső-gamászi dűlőben az Árpád-kori települési objektumok kb. 70–80 m távolságban követik a Forró-árok vonalát, a negatív felületen mintegy kirajzolva az Árpád-korban vizes-mocsaras területet. Mint a 13. századi forrásokból tudjuk, a tatárjárás éveiben a Balaton vízszintje a mainál több méterrel (legalább 3-4 méter) magasabb volt. A magas vízállást az objektumok elhelyezkedésén kívül a feltárt kutak becsült vízszintje is alátámasztotta. Az Árpád-kori település nyugati határa a völgyaljtól kb. 200 m távolságban húzódhatott. A település(ek) észak és dél felé a vízfolyással párhuzamosan feltehetően tovább folytatódtnak, pontos kiterjedésük csak további terepbejárások és feltárások révén határozható meg.

Az Országúti-dűlőben a lelőhely viszonylag meredek oldalában összesen 39 Árpád-kori kemence maradványát tártuk fel.³¹ Néhányuknak közös munkagödre van, de többségük önálló kemence. Zömük egyperiódusú, sütőfelületüknek nincsen megújítása, de előfordul többperiódusú is. Sütőfelületükbe általában összetört kerámiát tapasztottak, egy esetben előfordul a kavicsos alapozás is. A lejtőn elhelyezkedő kemencék közös jellemzője, hogy kivétel nélkül a földbe ásott munkagödör keleti, tehát a magaslat felé eső oldalába fűrták bele ezeket. A lejtő alján megásott munkagödörknél már nem számított, hogy a kemencét ennek melyik oldalába vájták be. A kialakított üreget kiegészítették, alját pedig lesározták. Az adalékanyag nélkül készített kemencéknek a többnyire löszös, ritkábban vörösesbarna erdei altalaj nem biztosított hosszú élettartamot, talán ezzel is magyarázható nagy számuk, a beszakadt oldalfalú kemencék helyett újat kellett építeni, megújításukra már nem volt lehetőség. A kemencék között három, néyszögletes, földbe mélyedő objektumot tártunk fel, az egyik alján oszloplyukakkal. Ezek tárológödrök illetve a oszlopszerkezetes raktárépület lehetett. A kemencékből 12–13. századi leletanyag került elő, melyeket 12. század második felében vert denárok is kelteznek, egyikük III. Béla (1172–1196) ezüstpénze.

Az objektumok térbeli elhelyezkedése alapján világos számunkra, hogy ezek tudatos helykiválasztás eredménye nyomán születtek, a kemencék építéséhez a lehető legkönnyebb módszert választva. Készítésük és működtetésük az Árpád-kori szolgáltató népek valamely csoportjához, feltehetően a Gamáson legnagyobb számban élt udvarnokokhoz köthető, akik a tihanyi egyház számára, hasonlóan a királyi birtokszervezetben élő udvarnoktársaikhoz, bizonyos szolgáltatásokat láttak el.

A felső-gamászi dűlőben feltárt Árpád-kori települési objektumok jellege és megjelenése jóval változatosabb képet mutat. A felület völgyaljhoz közel eső szakaszán két földbe mélyített veremházat tártunk fel. Ezekből az egyik (str. 59) a szakirodalomból jól ismert Árpád-kori veremházak típusába sorolható (VI. t. 6.), a másik (str. 99) ettől nemcsak méretében, hanem abban is különbözik, hogy középszelemenes tartóoszlopain kívül a négy sarkába is oszlopokat állítottak. Ez arra utal, hogy a háznak voltak a felszín fölé emelt falai is. Lejáratát csak az elsőnek sikerült megfigyelni és dokumentálni, ez a nagyjából észak-déli tájolású ház nyugati oldalán található. Ettől jobbra, a ház déli oldalában, a lakótértől elkülönülten, az altalajba ásott földkemence található. A felmenő falú ház kemencéjét a lakótér belsejében alakították ki, teknős gödrét félig a földbe mélyítették. A házak betöltéséből nagy mennyiségű kerámia és állatcsont került elő. Az elszenesedett famaradványok arra utalnak, hogy ezek tűz hatására pusztulhattak el. Mindkét ház betöltésében találtunk Árpád-kori vassarkantyúkat. Ez azért is érdekes, mert a falu Árpád-kori összeírásából több lovászt is ismerünk. A két ház közel van egymáshoz, közelükben egy kemencebokr, illetve tőlük keletre több kút is található. Északabbra egy földbe mélyített, téglalap alakú, középszelemenes épület — valószínűleg egy pincét (str. 249) — tártunk fel, közepében alkalmi tüzelés nyomaival. A települési egységet délről, nyugatról és északról „vízfogó” árkok határolják. A feltárt kutak észak-dél irányban húzódnak a lakóházaktól keletre, mélységük 3,20–4,50 m között mozog. Faszervezet nem volt bennük, belső szabálytalanságaik is ebből adódnak, a löszös-homokos altalaj könnyen beszakadt, így újat kellett ásni. Kis helyen való sűrűsödésük is arra utal, hogy nem egyszerre használták őket.

Az itt feltárt kemencék nagyon változatos képet mutatnak. A házaktól keletre alapvetően két típus különböztethető meg, amelyek területileg is elkülönülnek. Az egyik típus a kemencebokr, ahol a kemencék megújítása új kemence építését jelenti ugyanazon munkagödör oldalában (VI. t. 5.). Ezek általában egyperiódusúak. A másik típus az önálló kemence és hozzá egy munkagödör. Ez utóbbiaknál gyakran találkozunk a sütőfelület megújításával és az oldalfalak kitapasztásával, a stabilabb oldalfalú kemencét többször is meg lehetett újítani. A kemencék két helyen egy-egy oszlopszerkezetes építményt, feltehetően raktárépületet fognak közre. Különbségük talán funkcionális eredetű, de lehet, hogy csupán más-más szolgáltató csoport vagy család eltérő szokásbeli különbségével magyarázható. Feltártunk néhány más gazdasági jellegű épületet, pl. földbe

mélyített ólakat is. A kibontott árkok szerepe többnyire a vízelvezetés volt, a 13. századtól kialakuló, egyes esetekben árkokkal határolt, önálló jobbágytelkek feltárási felületünkre már nem terjedtek ki.

A Felső-Gamászi-dűlő Árpád-kori leletanyaga igen gazdag, a nagy mennyiségű kerámián kívül — melyek közt vannak pénzzel datált (III. István /1162—1172/) darabok is — főleg a nagyon jó állapotban megmaradt fémanyagot kell kiemelnünk. A lelőhelyet fedő vastag vízzáró rétegnek köszönhetően igen jó állapotú vaskések, sarkantyúk, patkók és más használati tárgyak kerültek napvilágra.

A feltárt Árpád-kori településrészlet(ek) településtörténetileg egységet képeznek és a határjárások leírásai alapján a tihanyi apátság legjelentősebb Somogy megyei Árpád-kori birtokával, a 16. század közepén elpusztult Gamással hozhatók összefüggésbe. Gamást — nevét feltehetően a börművesek, szücsök által használt gamó eszköz után kapta — már a tihanyi alapítólevél (1055) is említi, mint „a Sziget-szád út és a Nagyút közt fekvő villa”-t. Az 1211-ben Hadútnak (Hodvth) nevezett útvonal egykori jelentősége máig fennmaradt az Országúti-dűlő határmérvben, a „Római út” elnevezés újabb keletű. 1229-től egyrészt Felgamásról vagy Egyházasmamásról beszélnek az oklevelek, ahol Szent Márton egyháza állt, ugyanakkor egyes utalások szerint Algamásnak is volt temploma. A határjárások ellentmondásainak feloldása, további terepbejárások, esetleg ásatások lehetővé teszik, hogy a feltárt területre szeket beillesztjük az írott források által megrajzolt képhez. A kutatások nyomán megállapítható, hogy a település központi része kívül esett az autópálya nyomvonalán. A feltárt terület a 12—13. századi Gamásnak egy szeletét tárja elénk és az önálló jobbágytelkek kialakulása előtti Árpád-kori településkép megismerésének fontos forrása. Területén ekkor még különféle szolgáltatásokra kötelezett népek laknak. Az 1211-es összeírás udvarnokokat, földműveseket, lovászokat, kőműveseket, szőlőműveseket, tárnokokat vagy kamarásokat, szücsöt és harangozót említi, összesen 58 ház-népet.³²

Balatonöszöd—Temetői-dűlő (M7/S-10 lelőhely) Belényesy Károly — Horváth Tünde

Az MTA Régészeti Intézetének munkatársai 2001. augusztusában kezdték meg a mai Balatonöszöd falu déli határában az ún. Temetői-dűlő területén az M7-es autópálya tervezett nyomvonalszakaszának és csomópontjának feltárását (VII. t. 1.). A feltárandó területet keleti oldaláról a Balatonszárszót és Balatonöszödöt elválasztó, a Balatonra merőleges vízfolyás, az ún. Kis- és Nagy-metszés-csatorna mocsaras völgye határolja.

A csatornától enyhén emelkedő, mintegy 600 méter hosszú domboldal nyugati oldalában, a mai köztemető közvetlen környezetében sejthető — az újkori településnek is nevet adó — középkori Ewsud falu. Az autópálya tervezett nyomvonalának köztemetőhöz közeli szakaszán a településhez tartozó külső objektumokat, kemencéket, árkokat és egy földbe mélyített ólat tártunk fel. A nyomvonalban folytatott ásatás után az elmosa-

rasodott vízparttal párhuzamos dombvonulat kutatására helyeztük át a hangsúlyt, ahol a késő rézkori (badeni-péceli) és a késő-kelta népesség (LT D fázis vége), illetve az avarok 8—9. századi megtelepedésének nyomait tártuk fel.

A domboldalnak a mocsár felé meredeken lejtő szakaszán elsősorban jelentkező kelta és középkori objektumok, illetve egy 8—9. századi földbe mélyített házcsoporthoz utaltak, hogy ezekben a korszakokban a települések keleti irányban lehúzódtak a vízpartig. A domboldal keleti, meredek oldalának feltárása után a nyugati oldalon folytattuk a kutatást. A több mint 1,5 hektáros területen a korábban már megfigyelt késő rézkori *Badeni-Péceli kultúra* telepének centrumát sikerült feltárnunk. Az objektumok kisebb-nagyobb csoportokban, göcökben jelentkeztek, amelyekben belül nagy számú szuperpozíciót kellett feloldanunk. A feltárást tovább nehezítette, hogy az objektumcsoportok fölött viszonylag épségben maradt a telep elhagyását vagy pusztulását követően keletkezett — helyenként 50 cm vastag — kultúrréteg, amelynek foltjai fedték a már említett egy-egy más metsző jelenségeket. A 8—9. században ugyanitt megtelepedő avarok kemencéi és földbe mélyített házai is részben a rézkori jelenségekbe ásva kerültek elő. Ezért a gépi munkát részben csökkentettük illetve elhagytuk, és a területet a szelvényháléhoz, illetve szükség szerint az objektumcsoportokhoz alkalmazott tanúfalak segítségével, kézi erővel tártuk fel. Ezt a döntésünket támogatta, hogy a rézkori objektumokból és a kultúrrétegből már a gépi földmunka során nagy mennyiségű és jól értékelhető leletanyag került elő.

A Badeni kultúrát képviselő gödrökön kívül több, különféle építési technikával készült kemence került elő. Ezek többsége hozzá kapcsolódó hamus gödör nélküli, változó mélységű gödrök alján, átégett cserétpasztásként jelentkezett. Hasonló képződményeket a szakirodalom gödörégetéses technikával működő kerámiaégető-kemenceként tart számon. Néhány hagyományos, felmenő, tapasztott agyagfalú, tapasztott agyag sűtőfelülettel rendelkező kemence is ismert, közülük a K-255 számú különös figyelmet érdemel éppen maradt teljes boltozatával.

A jelentős mennyiségű, főleg gödrökből és kemencékből álló objektumcsoport és a belőlük származó leletanyag egy hosszabb életű badeni településre engednek következtetni, amelynek belső szerkezetére, lakóépületeire vonatkozó ismereteink elég szegényesek. Három, egymáshoz igen hasonló szerkezetű építményt köthetünk a Badeni kultúrához, melyek tüzelőhellyel, vagy tüzelőhelyekkel ellátott sekély, belső cölöplyukrendszerrel tagolt teknőként jelentkeztek (VII. t. 4.).

A badeni telep végét északon és nyugaton az objektumok ritkulásában illetve lassú eltűnésében sejtjük, míg keleten a mocsár szab természetesen határt a rézkori jelenségeknek, amelyek a csomópont határára túl, déli, délnyugati irányban még biztosan folytatódnak. A telep egyfajta rituális elhatárolásával, esetleg védelmével függhet össze az áldozati gödrökből álló félkörivet leíró sáv, amely a rézkori település délnyugati határára húzódik végig. Talán ez a jelenség — kisebb intenzitással

ugyan — követhető az északnyugati félkörívben is. Az egy állattetemet őrző egyszerűbb áldozati gödrök rendszerét néhány igen jelentős, több rétegű, emberi és állati vázakat is tartalmazó gödör szakítja meg, a telep nyugati és északi tengelyébe tájolva. Igen izgalmasak a telep belsejében feltárt emberi és állati (szarvasmarha, kecske, ritkán sertés és kutya) áldozatok, illetve áldozati gödrök is. Más telepektől eltérően itt igen magas a településen belül, szakrális céllal eltemetett emberek száma. A feltárás végére több mint negyven egyedhez tartozó emberi maradványt sorolunk a Badeni kultúrába. A rituális céllal elföldeltek többsége (kettős, hármas, egy esetben négyes és ötös) csoportot alkot (VII. t. 3.). A csontvázaikon többször észleltünk markáns égésnyomokat, mely talán az égőáldozattal hozható kapcsolatba.

A jelenségek közül kiemelhető az az objektumcsoport, ahol a mély, több rétegben elhelyezett állati tetemet tartalmazó áldozati gödör mellett sekély betöltésű, egyszer használt tűzhelyek és hamus gödrök kerültek kibontásra, az áldozati gödörrel egy szinten. Az egyszerre létesített és ugyanabban az időben feltöltődött komplexum elsőként árulkodik az áldozatról és színhegyéről, ahol az állatok leölését, az áldozati állatok szertartáshoz való előkészítését, és magát a rituálét végrehajtották. E helyszíntől nem messzire — egyedülálló leletként — egy emberi arcot ábrázoló, feltehetően szintén rituális célra használt agyagmaszk töredéke is előkerült.

A csomópont déli oldalának feltárása után megkezdtük az északi lehajtó területének kutatását. Az átlagos sűrűségű felület északi, északnyugati végén újabb őskori objektumcsoportok mutatkoztak. Az eddig csak szórványosan előforduló középső rézkori Balaton-Lasinja leletanyag itt nagyobb számban jelentkezett. Ugyanezen a területen önálló bolerázi objektumcsoportokat tudtunk elkülöníteni, amelyeket helyenként kora bronzkori, a Somogyvár-Vinkovci kultúra telepéhez tartozó objektumok vágják át.

A Badeni kultúra legidősebb fázisának, a *Bolerázi csoportnak* gödrökből és kemencékből álló objektumai mintegy átmenetként jelentkeznek a badeni objektumoktól észak felé haladva. Általánosságban mondható, hogy a telep észak-északkeleti irányban haladva fokozatosan „öregszik”. A leletanyag szakszerű feldolgozása fog fényt deríteni arra, hogy ez egy fokozatos, a középső rézkortól a késő rézkor végéig tartó szerves folyamat, helyi fejlődés-e, avagy időrendi sorrendben egymás után letelepülő, de egymásról már mit sem tudó népcsoportok hagyatéka. A véletlent kizárja az a tény, hogy rendkívül kevés olyan lelőhelyet ismerünk, ahol a Bolerázi csoport és az azt követő legidősebb klasszikus Badeni kultúra leletei együtt jelentkeznek.

A *Balaton-Lasinja kultúrához* köthető emberi temetkezések a kultúra kevés számú, hitelesen feltárt, melléklettel ellátott sírjai közé tartoznak. Objektumai közül a két egymás mellett fekvő, igen szűk, aknaszerű kút érdemel figyelmet. A B-1099-es jelzésű kút feltehetően áldozati célokra (is?) szolgált, összesen tíz bedobott embervázat bontottunk ki, s a nagy mélység (5 méter mélységben feltört a talajvíz) miatt az aljáig kibontani nem tudtuk. A mellette levő másik kútban a víznyerésen

kívül más, különleges jelenség nem volt megfigyelhető.³³

A badeni objektumok lassú eltűnésével párhuzamosan a korábban említett kelta (LT D) és késő avar kori településhez tartozó jelenségeket tártunk fel. A *kelta objektumok* sűrűsödése a nyomvonal tengelyben volt követhető, ahol a vermek mellett több nagyméretű kemencebokrot, illetve két, földbe mélyített füstölökemencét is feltártunk. Ezek a jelenségeken kívül négy, félig földbe mélyített, szelemenés tetőszerkezetű, de tűzhely nélküli építmény is előkerült. Feltehetően egy nagyobb kelta település műhelyeit, külső objektumait sikerült feltárnunk. Az előkerült leletanyag a legkésőbbi kelta oppidumanyaggal mutat rokonságot (Szalacska, Szárazd-Regöly — Kr.e. I. század), amelyből kiemelkedik néhány igen késői típusú (Szárazd-Regöly) majdnem ép fibula, a rituális élethez köthető jelenségek közül pedig külön szót érdemelnek a teljes és részleges szarvas temetkezések (VII. t. 5.).

A csomópont vízpart felé szélesedő területén belül egy *késő avar kori* telep jelentős részletei kerültek napvilágra. A falu szerkezetére utalnak a kisebb, 2—3, illetve 4—5 földbe mélyített házból álló csoportok, amelyeket rendszerint sütökemencék kisebb nagyobb bokrai és nem ritkán füstölökemencék vesznek körül. A házakban feltárt cölöplyukak egyszerű szelemenés szerkezetű felépítményekre utalnak. A mélyen a löszbe mélyített belső térben pedig — általában a ház északi sarkában — a partfalba vájt tűzhelyek halvány vörösre égett oldalú tűzterét találjuk (VII. t. 6.). A különlegességek közé tartozik két kőből rakott tűzhellyel ellátott épületet, amelyek belső oszloplyukszerkezete nem földbe mélyített, hanem felmenő falú házakra enged következtetni.

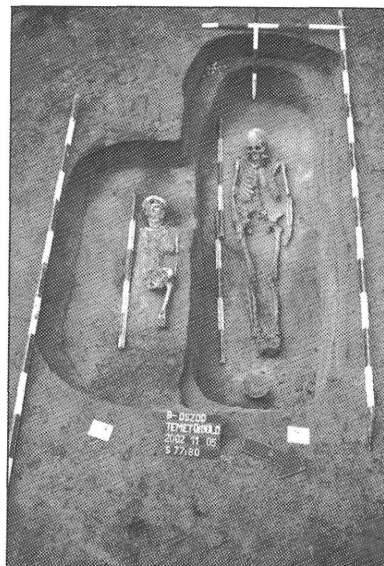
A 7-es főút irányába tartó lehajtósáv Balatonörszöd felé eső oldalán 4 sírt tártunk fel. A eltemetettek a Keleti-Alpok-vidék vonzáskörzetére jellemző kora középkori művelődési kör, — az ún. Köttlach-kultúra — korai horizontjának (Vor-Köttlach) jellegzetes női ékszereit viselték. A késő avar viseletben is visszaköszönő jellegzetes tárgyak, a láncocskás csüngős drótkészerek, a mozaikszemes és többtagú rúdgyöngyök párhuzamai alapján az itt eltemetetteket a 9. század első felében helyezhették sírjaikba (VII. t. 2.).

A terület magán viseli a későbbi időszak nyomait is. Feltártunk avar kori épületet metsző mintegy 20 m hosszú és 8 m széles egyterű épületet, amelynek faoszlop-csonkjait sikerült kibontanunk. Az említett szuperpozíció túl, a feltehetően gazdasági építmény korára vonatkozó egyéb információval sajnos nem rendelkezünk. Feltehetően késő középkoriak illetve újkoriak a vízparti sávot és a dombvonulat mögötti sík területet tagoló árkok illetve árokrendszerek. Az egyik, a vízpart irányából nyugat felé tartó, árokban egymás után temetett újkori halottak sírjaira bukkantunk.

A 2002. évben 47 600 m² területen 2105 objektum feltárását és dokumentálását végeztük el, a lelőhely területén 2003-ban megkezdték a csomópont építését.

1

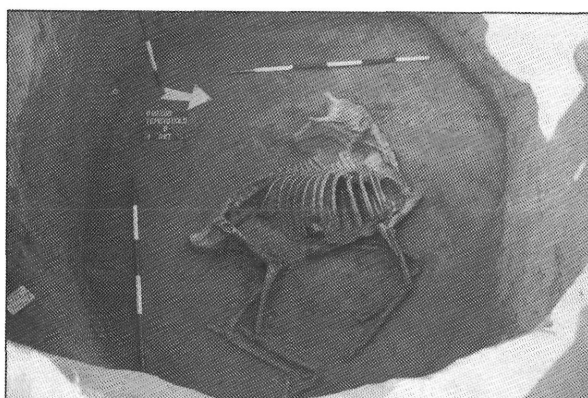
2

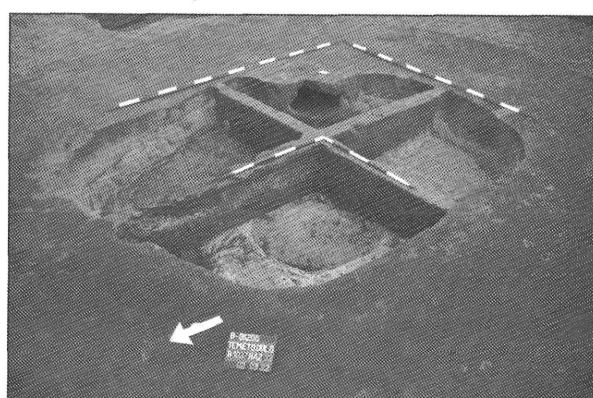
3

4

5

6

VII. tábla Balatonöszöd—Temetői-dűlő
1. A lelőhely légifotója, 2. 9. századi sírok
3. Késő rézkori áldozati gödör, 4. Késő rézkori épület
5. Kelta szarvas áldozat, 6. Késő avar lakóház feltárás közben
(Fotó: 1. Sófalvi András, 2-6. Horváth Tünde)

Balatonszárszó—Kis-erdei-dűlő (M7/S-8 lelőhely)

Oross Krisztián

Balatonszárszó határában, a mai településtől délre épül ki az M7-es autópálya egyik csomópontja. A kisajátított terület egy rendkívül jó adottságokkal rendelkező platón helyezkedik el, mely északi irányban a Balaton felé nyitott, keleti, déli és nyugati oldalán ellenben 15–22 méter mély völgyek határolják. A középkori Szárszó falu elpusztult templomának helye már korábban ismert volt, más történelmi korok emlékére az előzetes terepbejárások leletei alapján nem lehetett számítani.

Az MTA Régészeti Intézetének megelőző feltárásai 2000. őszén kezdődtek Belényesy Károly vezetésével. A kutatások elsődleges célja a középkori templomkörzet, a templom körüli temető és ezek közvetlen környezetének feltárása volt. Az ásás első hónapjaiban meglepetésre újkőkori hulladékgödörök is napvilágot láttak. Az ezt követő ásási szezonban a középkori templom, valamint a templomkörzet és a temető jelentős részének feltárása mellett, Marton Tiborral bekapcsolódunk a munkálatokba, és nagy felületen kezdtük kutatni az újkőkori települést. Az első két év ásásainak eredményeit korábbi előzetes jelentésünkben foglaltuk össze.³⁴ Eszerint 2001. végéig a neolitikus település területén ismertté vált 24 épület, 17 újkőkori temetkezés és egy nagy méretű, minden bizonnyal kör vagy ovális alakú sáncárok északi része, három bejárattal. A feltárt objektumok kerámia leletanyagában a *Dunántúli vonaldíszes kerámia Keszthelyi csoportjának* és a *Zselizi kultúrának* az emlékére együtt fordult elő.

A kutatások folytatását 2002-ben az autópálya balatonszárszói csomóponttervének nagymértékű módosítása tette szükségessé.³⁵ E változások következtében a feltárandó terület határa a plató keleti szegélyéig tolódott ki, de északi illetve északkeleti irányban is módosult. A 2002. évi ásás tavaszi és nyári hónapjaiban a korábban feltárt, épületekkel sűrűn fedett teleprészekhez keletről közvetlenül kapcsolódó területeket kutattunk. Az újkőkori teleprészlet 15 újabb épület maradványaival bővült (VIII. t. 1.). Az épületek szervesen kapcsolódtak a korábban megtalált házcsoportokhoz, házsorokhoz. Több házat — melyek alapterületének egy része a kisajátítási területen kívülre esik — csak részben tudtunk feltárni. Ezek az épületek bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a neolitikus település házai, házsorai a plató legdélebbi, építkezések által nem veszélyeztetett részén is megtalálhatók. Az épületek szerkezete is teljesen egyezik a korábban felfedezett házak szerkezetével, a konstrukció lényegében megfelel a *Közép-európai vonaldíszes kerámia* településeiről ismert általános háztípusnak. A házak belsejében három párhuzamos oszlopsor futott, ezek cölöplyukait találjuk meg rendre az ásásokon. Mivel padlók maradványai, belső járószintek mindaddig nem váltak ismertté a vonaldíszes kultúrkör házainak feltárásakor, így azt sem tudjuk biztosan, hogy az összes oszlop a ház tetőszerkezetét tartotta-e, szinte „erdőt” képezve az épületek belső terében, vagy egyes cölöpök csak az emelt deszkapadlót

támasztották alá. A vonaldíszes házak hosszanti oldalán végighúzó külső — a belső szerkezet tartó oszlopoknál sűrűbben elhelyezett, de kisebb átmérőjű oszlopsorokból álló — oszlopsorok a külső falak síkját jelölik ki. Míg 2001-ben több épületnél teljes hosszúságukban megtaláltuk ezeket az oszlopsorokat, 2002-ben csak kivételes esetekben tudtunk feltárni egy-egy oszlophelyet, melyet helyzete alapján a hosszanti falakhoz tartozó cölöplyukaknak tekintünk. A házak egyik vagy mindkét hosszanti oldalán ovális árkok, ún. „Längsgrube”-k húzódtak. A teljes egészében feltárt épületek hossza 7 és 16 méter között változott, kissé elmaradva a 2001. évi 9 és 25 méter közötti mérettartománytól. A házak tájolása az egész balatonszárszói telepen alapvetően ÉÉNY—DDK-i, ez alól egyetlen épület igazán kivétel a plató keleti peremén, mely annak irányához igazodik.

A házakkal sűrűn beépített összefüggő területtől északra — a többi épülettől elkülönülten — tártunk fel egy további újkőkori házat, mely gyökeresen eltér az előbb ismertetett háztípustól. Hosszanti ovális árkai, a „Längsgrube”-k hiányoztak, az épület északi oldalán, illetve keleti és nyugati hosszanti oldalának teljes hosszúságában egy összefüggő alapárok húzódtak. A ház déli oldalán nyitott maradt, ez megfelel a lelőhelyen korábban tett megfigyeléseinknek, miszerint több épület déli, rövid oldalán ereszre, bejáratra utaló oszlopokat, oszlopocsoportot találtunk. Az alapárkos ház belső részén feltártuk a három szerkezet tartó oszlopsor oszlophelyeit. A házat egy sekély középkori árok vágta át (VIII. t. 6.). A Közép-európai vonaldíszes kerámia településeiről — például az ausztriai Franzhausenből — ismertek olyan alapárkos épületek, melyeknek északi oldalán, valamint keleti és nyugati hosszanti oldalának északi harmadán patkószzerűen fut az alapárok.³⁶

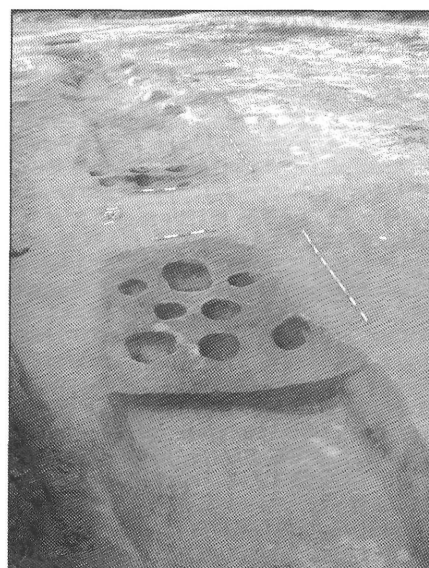
A házak környezetében számos zsugorított temetkezés is napvilágot látott. Ezek legtöbbször az újkőkori település hulladékgödreinek legfelső rétegében kerültek elő. Különösen fontos a csonttúval és csontárral eltemetett férfi sírja, az elhunyt a tüt — melyet a koponyatestön találtunk meg — a hajában viselte (VIII. t. 3.). Ugyanabban a hulladékgödörben, a fent ismertetett temetkezés szintje alatt, egy másik csontvázat is feltártunk. Kicsé távolabb, egy gyermek sírjában, keszthelyi típusú, karcolt vonaldíszes edényt találtunk. A lelőhely 2002-ben feltárt keleti részén, a neolitikus objektumok kerámia leletanyagában, a Dunántúli vonaldíszes kerámia Keszthelyi csoportjának edényei és töredékei jóval hangsúlyosabban vannak jelen, a Zselizi kultúra kerámiatöredékei viszont ritkábbak, mint a nyugati területeken, vagy teljesen hiányoznak. A nagyszámú pattintott kőeszköz anyaga döntően bakonyi radiolarit. Előkerült tucatnyi csiszolt kőbalta és számos őrlőkötőredék. A csonteszközök között tüket, áratat találtunk.

A lelőhely keleti részén folytatott nagy felületű ásással egy időben kutattuk a plató nyugati peremén kisajátított területeket. Ezen a felületen további újkőkori házak nyomait nem találtuk, de feltártuk a neolitikus sáncárok újabb szakaszát. Az árok a kisajátítási határ előtt közvetlenül megszakadt, itt minden bizonnyal egy következő bejárat egyik oldalát fedeztük fel. E nyugati

1

2

3

4

5

6

VIII. tábla Balatonszárszó—Kis-erdei-dűlő

1. Légi felvétel az újkőkori település keleti részéről, 2. A neolitikus sáncárok 5. bejáratának oszlopszerkezete
3. A 780. számú neolitikus temetkezés, 4. Az újkőkori sáncárok 5. bejárata, 5. A 43. őskori ház, a Balaton-Lasinja kultúra épülete
6. A 38., ún. alapárkos neolitikus ház
(Fotó: az ásatók)

szelvények objektumaiból a Dunántúli vonaldíszes kerámia Keszthelyi csoportjának kerámiatöredékei és a Zselizi kultúra kerámiája került elő. Az újkőkori jelenségek és leletek mellett a plató nyugati peremén előkerült egy félig földbemélyített avar lakóház, egy magányos avar temetkezés ezüst fülbevalóval, a korszak több kemencéje és egy árokrendszer is. Találtunk továbbá egy *Árpád-kori* tárolóvermet és egy kemencét. A kisajátított terület déli határán egy kisebb területen végzett kutatómunkánk a neolit árok újabb részletével és egy bejárástával gazdagította az ásatást (VIII. t. 2, 4.).

Miután feltártuk az újkőkori épületekkel sűrűn fedett területeket és rendelkezésünkre állt a plató teljes kelet-nyugati irányú keresztmetszete, a 2002. évi ásatás utolsó hónapjaiban 25 méter széles területsávon a kisajátított terület északi határáig kutattuk a lelőhelyet. További újkőkori épületeket nem találtunk, de előkerült számos telepobjektum és több zsugorított temetkezés. Az újkőkori objektumok leletanyaga nagyban különbözött a távolabbi települészeteken feltárt kerámiatöredékektől, a *Dunántúli vonaldíszes kerámia korai fázisának* kettős kónikus, mélyen árkolt vonalakkal díszített kerámiatárgyai kerültek elő. A Dunántúli vonaldíszes kerámia hulladékgödrei mellett több nagy méretű objektumra, gödör csoportra bukkantunk, melyekből a rézkori *Balaton-Lasinja kultúra* leletanyaga látott napvilágot.

A 2003. évi feltárásunk célja a vonaldíszes település korai fázisának minél teljesebb megismerése volt.³⁷ A korai vonaldíszes időszak települészete északi irányban túlnyúlik a kisajátított terület határán. Az autópálya jövőbeni csomópontjának északkeleti részén összesen három neolit épület maradványait találtuk meg. A házak különböznek az eddig leírt épületektől, mellettük hosszanti árkokat, „Längsgrube”-kat nem találtunk. Oszlophelyeiket minden bizonnyal csak részben tudtuk feltárni. Az ismertté vált cölöplyukak kevésbé szabályosan helyezkednek el, mint a telep egyéb részeinek épületeinél, de hasonló oszlopsorok meglétét sejtetik. A környezetükben talált hulladékgödörből a Dunántúli vonaldíszes kerámia korai fázisának fent említett jellegzetes edényei és kerámiatöredékei kerültek elő. Találtunk karcolt vonaldíszes oltárlábat és idoltöredéket is. A pattintott kőeszközök itt is jórészt bakonyi radiolaritból készültek.

Ezen a területen feltártunk egy további épületet, melyet déli oldalán, valamint keleti és nyugati oldalának déli részén patkószerű alapárok szegélyezett (VIII. t. 5.). A ház hosszanti tengelyében egyetlen belső szerkezetű oszlopsor futott, további oszlophelyeket az alapárok vonalában találtunk. Az épülettől délre még egy azonos szerkezetű házra bukkantunk. A két építmény alapárkaiból és az oszlophelyekből csak kis méretű, pontosan nem meghatározható korú őskori kerámiatöredékek kerültek elő. Tágabb környezetükben láttak azonban napvilágot a rézkori *Balaton-Lasinja kultúra* nagyméretű objektumai, gödörkomplexumai. Több hasonló szerkezetű ház került elő a kultúra más településein, többek között Zalavár-Basaszigeten³⁸ és Balatonlelle-Országúti-dűlőben.³⁹ A Balatonszárszón feltárt két épület valószínűleg szintén a Balaton-Lasinja kultúrához köthető, bizonyítékul a házak objektumaiból vett

állatcsont-minták jövőbeni radiokarbon vizsgálata szolgálhat.

A korai vonaldíszes települészettel délre két további házat is feltártunk, melyek a Dunántúli vonaldíszes kerámia hagyományos épületei. Megtaláltuk belső szerkezetű oszlopsoraik oszlophelyeit és a házak hosszanti oldalán húzódó árkokat, „Längsgrube”-kat is. Az egyik ház környezetében kottafejes díszítésű és festett kerámiatöredékeket találtunk, a korai vonaldíszes fázis kettős kónikus kerámiája és a Zselizi kultúra jellegzetes díszítései ismeretlenek a két házból és a környezetükben előkerült objektumokból.

A balatonszárszói lelőhelyen 2003. decemberéig feltártuk a nagy kiterjedésű középső újkőkori település vesztélyezett részeit, de a telep határát sem északi, sem déli irányban nem értük el. Összesen 47 őskori épület maradványait találtuk meg, 45 ház a Dunántúli vonaldíszes kerámiához köthető, két további valószínűleg a Balaton-Lasinja kultúra épülete. Az újkőkori település 45 háza közül 39 sűrűn beépített körzetet alkotott a feltárt terület déli részén, kisebb-nagyobb házsorokba vagy házcsoportokba rendeződve. Tőlük északra a település szerkezete gyökeresen eltérő, a házcsoportoktól és egymástól egyaránt távol három neolit épület állt, az egyik a már említett alapárkos ház. A feltárás legészakibb részén található házcsoportot a korai vonaldíszes településfázishoz köthető újabb három ház alkotta. A 45 újkőkori épület nem egy időben állt, az edényanyag finom változásai bizonyítják, hogy az újkőkori falut hosszabb ideig lakták a dunántúli középső neolitikum (Kr.e. 5500—5000) idején. A kerámia leletanyagban a Dunántúli vonaldíszes kerámia korai fázisának jellegzetes tárgyai, a keszthelyi típusú töredékek és a telep életének kései szakaszát reprezentáló Zselizi kultúra karcolt és festett leletanyaga egyaránt megtalálható. Ásatásaink során összesen 43 őskori temetkezést tártunk fel, két hulladékgödörbe dobott holttest kivételével az elhunytakat zsugorított testtartásban helyeztek örök nyugalomra. Két halott maradványai nem anatómiai rendben kerültek elő egy-egy hulladékgödörből. A mellékletadás ritka, mindössze néhány sírban fordultak elő díszített edények, pattintott kőeszközök, csontárok, egyedi leletként csiszolt kőbalta és gyöngy.

A lelőhely belső periodizációjának kidolgozása, a különböző építési fázisok elkülönítése, a kerámia leletanyag részletes elemzése és számos természettudományos vizsgálat elvégzése a megelőző feltárások befejezése utáni feldolgozás feladata lesz.

Az ásatás során 2002-ben 44 375 m² felületen 2000 objektumot tártunk fel, 2003-ban 28 150 m² felületen közel 600 objektum látott napvilágot. A balatonszárszói lelőhelyen az összes kutatót terület nagysága meghaladja a 116 000 m²-t, az ismertté vált objektumok száma megközelíti a 7000-et. Az újkőkori falu az Közép-európai vonaldíszes kerámia keleti régiójának egyik legfontosabb települése. Jelentősége nemcsak a feltárt terület nagyságában és az ismert épületek nagy számában rejlik, a különböző régészeti jelenségek és a leletanyag segítségével kivételesen összetett kép rajzolható a hét évezreddel korábban itt megtelepedett közösség életéről.

Balatonszemes—Egyenes-dűlő (M7/S-19 lelőhely)
Serlegi Gábor

A lelőhely Balatonszemestől nyugatra, a leendő M7-es autópálya nyomvonalán létesítendő csomópontot a mostani 7-es országúttal összekötő, északnyugat-délkeleti irányú, új bekötőút nyomvonalában helyezkedik el. A régészetileg érintett és feltárt 23 000 m² területet délen a csomópont, északon mocsaras, lápos terület határolja, amelyet két részre osztott egy mára már elszántott földút, és a vele párhuzamosan futó fasor. A csomópont területének nagy részét már az 1999—2000. évben folyó ásatási munkálatok során feltárták. Balatonszemes-Szemesi-berek feltárásának eredményei alapján több régészeti kultúrát felvonultató lelőhellyel lehetett számolni a területen.⁴⁰ Az MTA Régészeti Intézete 2003. évi ásatásának megkezdésére a nyomvonalban folyó építési munkálatokkal egy időben került sor, valamint párhuzamosan folyt a csomópont északi le- és felhajtó sávjainak építés közbeni feltárása is.

A kivitelezővel való egyeztetés alapján a kisajátítási határ mentén 10 m széles és 480 m hosszú sávon kezdtük meg a munkálatokat, hogy ezt a feltárást követően át tudjuk adni az építőknek. Ennek köszönhetően egy hosszirányú metszetet kaptunk a lelőhelyről. Már ekkor megfigyelhető volt, hogy a területen két régészeti korszak jelentkezik dominánsan. Az északnyugati, mocsárhoz közel eső részen, a középen húzódó fasorig, egy késő bronzkori telep és egy római kori bennszülött település objektumai kerültek elő. A terület keleti oldalán déli irányba haladva, fokozatosan megszűntek a római korra keltezhető objektumok, a felület teljes megnyitása után azonban más régészeti kultúrák objektumait is észleltük, bár jóval szerényebb számban.

A lelőhelyen mindössze két beásásból került elő a legkorábbra keltezhető régészeti emléktárgy, a *Dunántúli Vonaldiszes kultúra* bekarcolt vonalakkal és bütykökkel díszített gömbös testű edényeinek néhány töredéke. Ezek a gödrök a felület délkeleti végében, a csomópont északi szélén húzódtak. Az ettől nyugati irányban lévő felhajtó sávokban építés közben, és a csomópontban folytatott megelőző feltárások során is, számos, erre a korszakra keltezhető objektum fordult elő, ami arra utal, hogy a neolitikus telep a vízparttal párhuzamosan, az új bekötőúttól kissé nyugatabbra terült el.

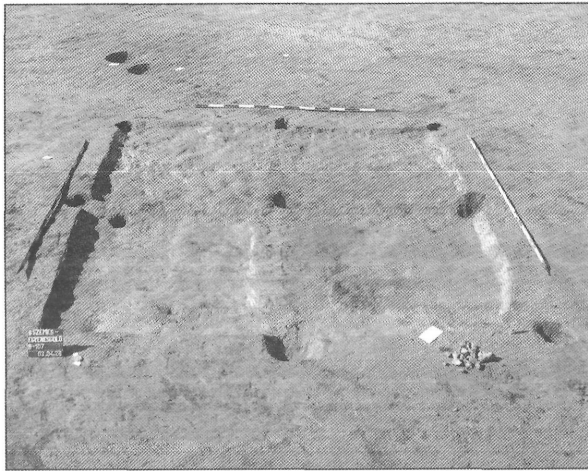
Néhány esetben a felületen elszórta előfordultak a késő rézkori *Badeni kultúra* telepéhez tartozó gödrök is. Egyik beásásban egy nagy méretű tárolóedény alsó részét bontottuk ki (IX. t. 2.). Sajnos a teljes területre jellemző volt, hogy a talaj felsőbb részeit a mezőgazdasági művelés során a löszös altalaj szintjéig átforgatták, sok helyen megfigyelhető volt az eketalp vékony nyoma is. Ezért a nagyméretű edényből is csak az alsó harmada maradt meg. A hombar alatt több rétegben számos, bekarcolt vonalakkal és pontsorokkal díszített, összetört edényt tártunk fel.

A bronzkori kultúrák legkorábbi képviselőjeként a korai bronzkori *Kisapostagi kultúra* egyetlen gödrét kell megemlítenünk, amelyből seprűdiszes, tölcséres pere-

mű fazék töredékei kerültek elő. A bekötőút nyomvonalának teljes területén nagy számban bontottuk ki a későbronzkori *Halomsíros kultúra* korai időszakához tartozó beásásokat. Ezekből az objektumokból szép számmal kerültek elő a korszak jellegzetes, nyomott gömbös testű, tölcséres nyakú, füles korsói (IX. t. 3.). Az egyik gödörben nagy mennyiségű kerámiatöredék valamint ép edény mellett, a beásás falához szorítva, egy csecsemő zsugorított csontvázát is megtaláltuk. Más gödrökből igen nagy mennyiségben kerültek elő a kultúra jellegzetes motívumaival, vonalkázott háromszög mintasorral, ujjal benyomkodott bordadísszal, beszurkált pontsorokkal díszített kerámiatöredékek és ép edények. A kerámián kívül szép számban találtunk megmunkált kőeszközöket és jelentős mennyiségű örölkő töredéket, valamint az egyik gödörben egy vastag, kalcinált növényi magvakból álló, réteget is feltártunk. A késő bronzkori objektumok között néhány esetben az *Urnamezős kultúra* jellegzetes leletanyag, többek között turbántekercses talak töredékei kerültek elő.⁴¹

A terület legösszetettebb objektumcsoportja már a *késő vaskorhoz* és a *római korhoz* köthető. Az objektumokból előkerült leletanyag mellett jelentősége abban rejlik, hogy egy római kori bennszülött telep szerkezetének egy része rajzolódik ki. A nyomvonalat a terület középső harmadában egy megközelítőleg észak-déli irányú árok szeli át, mintegy százhatvan méter hosszan. Bár az árok mélysége néhol a fél métert sem érte el, fontosságát mutatja, hogy ettől keletre csupán egyetlen olyan gödröt tártunk fel, amelyből kelta, illetve római korra keltezhető leletanyag került elő, míg az ároktól nyugatra egy falusias jellegű település számos, különböző típusú objektumát figyeltük meg, a korszak jellegzetes leletanyagával. Ezért az észak-déli irányú árkot mindenképpen a telep kerítőárkaként kell értelmeznünk. Csekély méretei miatt védelmi funkciót aligha láthatott el, azonban markánsan jelzi az árkon belüli terület zártságát.

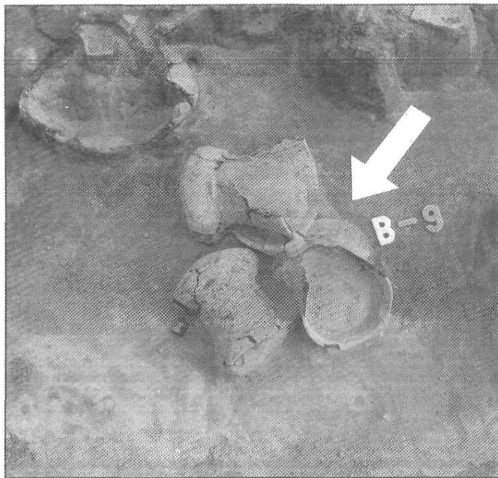
Az ároktól nyugatra, a terület északnyugati és középső részén tízenegy, félig földbemélyített házat tártunk fel, amelyek az árok irányával megegyezően, három párhuzamos, észak-déli irányú vonalon helyezkednek el (IX. t. 1, 4.). Különösen figyelemreméltó az a félig földbemélyített ház, amelynek betöltésében markánsan jelentkezett a lakóobjektum föld feletti szerkezetét jelző, bedől, paticsos omladék. Ennek tanúsága szerint az építmény a hosszanti oldalán is rendelkezett tapasztott falakkal, amit jól mutat, hogy a beomlott paticsos réteg nem érintkezett közvetlenül a ház gödrének oldalával. A házak közötti térségen nagy számban tártunk fel tároló- és hulladék gödröket, valamint egy téglalap alakú, gazdasági jellegű építményt. Az objektum észak-déli tájolású, hosszanti oldalai rövidebbek a földbemélyített házakénál, valamint tetőszerkezetét egy nagyméretű, középső oszlop tartotta. A házak közötti részen feltártunk egy kutat is, amelyben épen maradt, ácsolt kútszerkezetet nem találtunk, a betöltésben észlelt elkorhadt deszkadarabok azonban egyértelműen utaltak a szerkezet hajdani meglétére. A kút alját, amely erősen iszapos volt, nagyméretű kövekkel rakták ki. A telep

1

2

3

4

5

6

IX. tábla Balatonszemes—Egyenes-dűlő

1. Félig földbemélyített ház, a tetőtartó szerkezet cölöpnomaival (B-107. objektum)
2. Badeni tárolóedény maradványa (B-59. objektum), 3. A Koszideri horizont edényei a B-9. beásásból
4. A feltárt felület részletének légifotója, 5. Római kori edényégető kemence (K-2 objektum)
6. Az edényégető kemence agyagrostélya (K-2 objektum)

(Fotó: 1-3,5,6. az ásatók, 4. Gallina Zsolt)

ezen részeinek objektumaiból a jellegzetes kelta edények római kerámiával keveredve kerültek elő, amely azt bizonyítja, hogy a késő vaskor anyagi kultúrája — az előkerült terra sigillata és egyéb jól keltezhető római kori kerámiatípusok tanúsága alapján — egészen a Kr.u. 2—3. század fordulójáig jelen volt a telep életében.

A terület közepe táján, a mai fasor alatt egy, a telep határoló árkára nagyjából merőleges, megközelítőleg kelet-nyugati irányú árkot tártunk fel, amely lezárja a település fentebb leírt részét. Ettől délre nem észleltünk félig földbemélyített házakat, azonban itt több, gazdasági jellegű objektumot tártunk fel. Előkerült egy nagyjából négyzet alakú, nyolc nagyobb oszlopyuk által alkotott oszlopszerkezetes építmény, amelynek keleti oldalához három kisebb cölöpyuk csatlakozott. Gazdasági jellegű teleprészre utal az itt előkerült négy kemence is, amelyek közül egy fazekaskemence igen jó állapotban maradt meg (IX. t. 5—6.). A kemencét elég mélyre ásták ahhoz, hogy a mezőgazdasági művelés csak a boltozatának felső részét semmisítse meg, ennek köszönhetően megmaradt a kemence hamusgödörhöz csatlakozó szája, valamint, az altalaj szintje alatt néhány centiméterrel, az agyagból készült, átluggatott rostély is (IX. t. 6.). Betöltéséből nagy mennyiségű római kori kerámia került elő. Kevésbé jó állapotban maradt meg egy másik kemence, amelynek betöltésében a fentebb leírt edényeket kemence rostélyához hasonló agyagtömböket találtunk. A másik két kemence esetében rostélymaradványokat nem észleltünk, jól megfigyelhető volt viszont tapasztott sütőfelületük, amelyek közül csak egy esetben figyelhetünk meg kerámiaalapozást.

A telephatároló árok és a településhez köthető objektumok jól megfigyelhetőek voltak a le-és felhajtógák ásásai során is, valamint a település számos objektuma került elő a csomópont korábbi feltárása során, amelyből arra következtethetünk, hogy egy nagy kiterjedésű, a késő vaskortól a Kr.u. 2—3. századig folyamatosan lakott település maradványaira bukkanunk. A telep későbbi sorsáról nincsenek információink, a három ásás területéről nem ismerünk olyan leletanyagot, amely áthidalná a Kr.u. 2—3. század fordulója és a csomópont területén előkerült Kr.u. 5. századi sírok közötti hiást.⁴²

Balatonújlak—Erdő-dűlő (M7/S-37 lelőhely) Siklósi Zsuzsanna

A lelőhely a falutól északnyugatra, kisebb dombháttal tagolt területen fekszik, ahol 2003 nyarán megelőző régészeti feltárást végzett az SMMI. Az előzetes terepbejárások során kevés őskori kerámiatöredék került elő, ezért indokolt volt a terület szondázása.

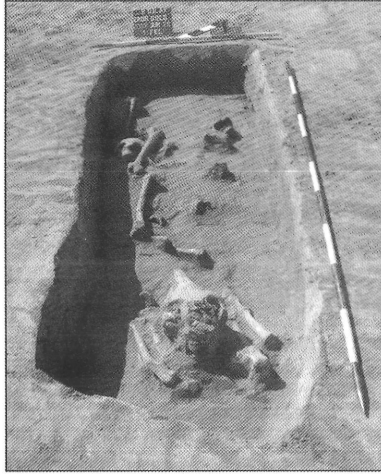
A régészeti munkálatok során mintegy 6000 m² került feltárássra. A várt őskori települést nem találtuk meg, azonban egy nagyjából észak-déli irányú dombon honfoglalás kori temető került napvilágra. A dombtetőt vékony, 20—30 cm vastag, vörös erdőtalaj borította, ennek ellenére a temetőt szerencsésen megkímélte az újkori földművelés és az erózió. A lelőhelyen a honfoglalás

kori temetőn kívül csupán szórványos őskori, valószínűleg a *Somogyvár—Vinkovci-kultúra*ba tartozó kerámiatöredéket találtunk, melyek azonban nem köthetők régészeti objektumokhoz vagy településhez.

A *honfoglalás kori temetőben* a sírfoltok nagyon halványan jelentkeztek a homokos sárga altalajban. Néhány esetben a sírok még a vörös erdei talajban vagy annak határán feküdtek (pl. 2. sír), ahol foltjukat egyáltalán nem lehetett érzékelni, ezért ezek sajnos a felület nyitásokor, bővítésekor megsérültek. A sírok, a honfoglalás kori temetkezési szokásoknak megfelelően, észak-déli irányú sorokat alkottak, nyugat-keleti irányításban feküdtek. Összesen 17 sír került feltárássra, melyből 11 sír esett a nyomvonal területére. Az SMMI és az MTA RI anyagi segítségével lehetőség nyílt a feltárást folytatására a nyomvonalról északra eső területen is, a sírsor irányát követve. További 6 sírt tártunk fel ezen a területen.

15 sír két sírsort alkotott, melyeken belül a mellékletek, temetkezési szokások és az antropológiai vizsgálatok elvégzése alapján valószínűleg családi csoportokat különíthetünk majd el. A sorokban a sírok közti távolság változó, az 1—4., 6—10., 16—17., 20. sírok egymáshoz közel fekszenek (köztük is csoportok figyelhetők meg), míg a 23. és 25. sír ezektől jóval messzebb, de a sor irányába illeszkedve került elő. E két sortól 11 m-re délre, két különálló sírt (14. és 15. sír) tártunk fel egymás mellett. E két különálló sír irányítása is eltért a többi sírétől. Ezek pontosan nyugat-északnyugat—kelet-délkelet irányban fekszik. A feltárt sírok közti és körülötte területet kézi és gépi erővel 50—70 cm mélységig átvizsgáltuk, így biztos állíthatjuk, hogy a teljes temető feltárássra került. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a síroktól néhány száz méteres távolságban újabb sírcsoportok találhatóak, ahogyan ez több, elsősorban Felső-Tisza-vidéki honfoglalás kori temető esetében is előfordult.⁴³ A temető szerkezete megfelel a korszak előkelőinek temetőiben megfigyeltnek, ugyanakkor a Felső-Tisza-vidéki, többségében férfi sírokból álló temetőkkel szemben itt kiegyenlített a nemek és gyermek sírok aránya. Az antropológiai vizsgálatok elvégzése⁴⁴ előtt a mellékletek alapján 6 férfi, 5 női és 5 gyermek sírral számolhatunk, míg egy sírről a halott nemét még csak nem is feltételezhetjük a mellékletek alapján.

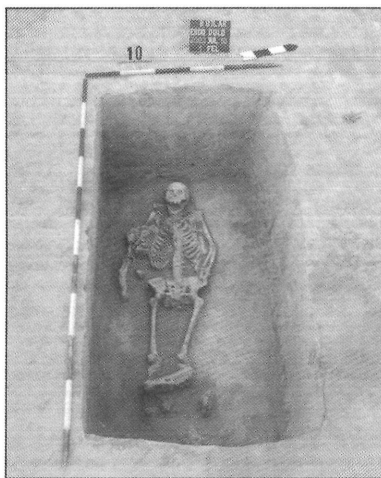
A sírok foltjai általában jóval kisebb méretűnek látszottak a sírgödör eredeti méreténél. A foltok hosszú, de keskeny, lekerekített sarkú téglalapok voltak, melyek rendkívül rosszul látszódtak. Néhány esetben a sírfolt és a feltárt sír helyzetéből feltételezhető, hogy padmalyos sírok voltak, de ezt a kedvezőtlen talajadottságok miatt megfigyelni nem lehetett. Csak azt tapasztaltuk, hogy a halott az érzékelhető sírfolttól kissé délre feküdt (pl. 23. sír). A sírfolt és a sírgödör méretbeli különbsége hosszanti, kelet-nyugati irányban is érzékelhető volt, mivel a (részleges) lótemetkezések rendszerint a látható sírfolton részben vagy egészében kívül feküdtek (pl. 23., 7—10., 15., 16. sír). A sírgödörök 20—70 cm mélyek voltak, a halottakat nyugat-keleti tájolásban, többnyire nyújtva, hátukra fektették. Ez alól

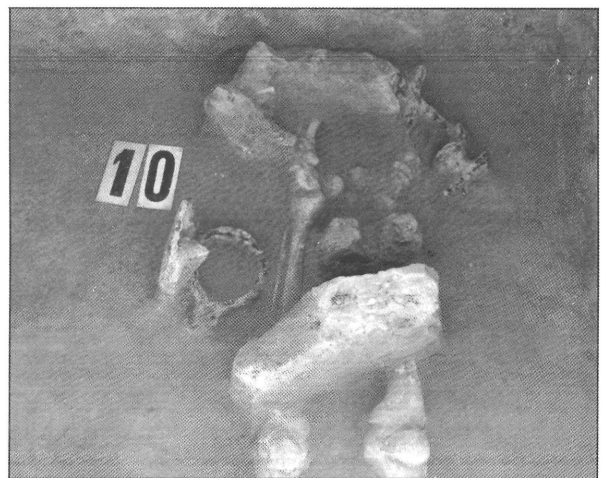
1

2

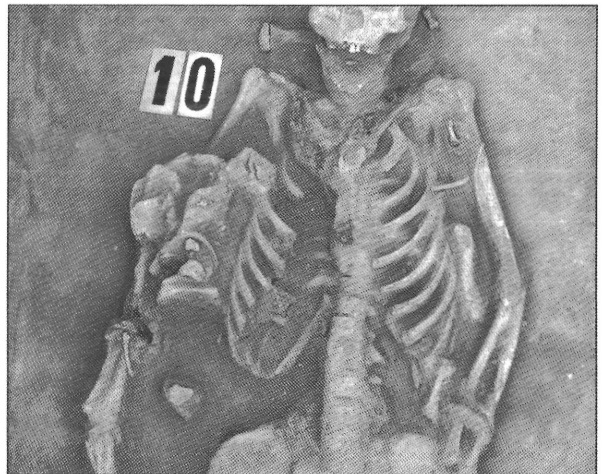
3

4

5

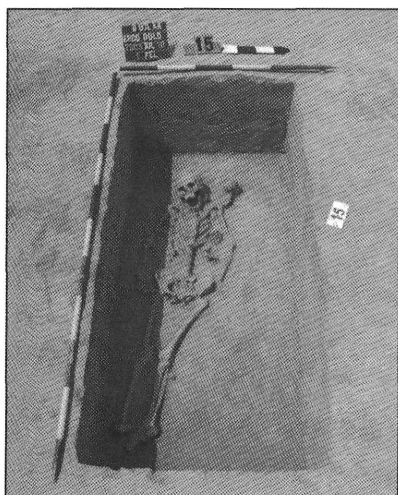

6

X. tábla: Balatonújlak—Erdő-dűlő

1. Az 1. rabolt sír. 2. Részlet a trepanált koponyáról (1. sír). 3. A 10. sír.
 4. Részlet a lószerszámokról (10. sír). 5. Részlet az aranyozott ezüstlemezzel díszített nyeregről (10. sír)
 6. Részlet a ruházatot díszítő veretekről (10. sír)

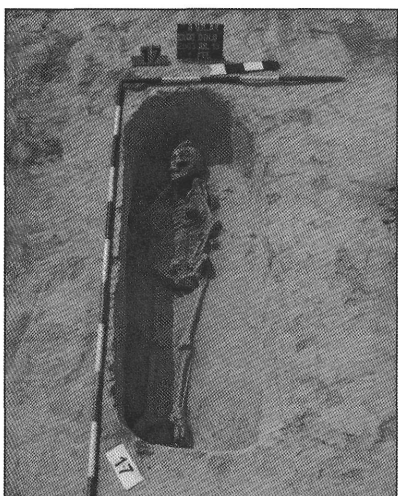
(Fotó: Siklósi Zsuzsanna)

1

2

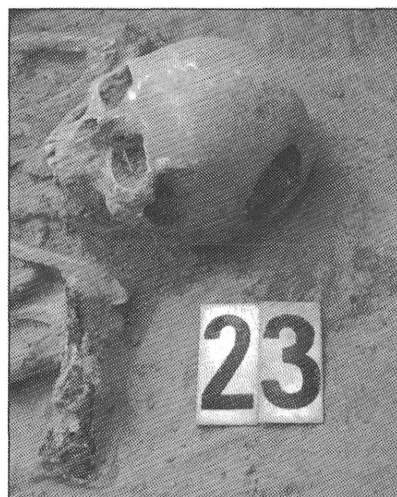
3

4

5

6

XI. tábla: Balatonújlak—Erdő-dűlő

1. A 15. sír. 2. Hajfonatkorongpár a 15. sírban. 3. A 17. sír.

4. Részlet egy hajfonatkorongról és kaftánveretekről (17. sír).

5. Részlet egy hajfonatkorongról és a fülbevalókról (17. sír). 6. Részlet a trepanált koponyáról (23. sír).

(Fotó: Siklósi Zsuzsanna)

kivételt képez a 3. sír, melyben a kisgyermeket jobb oldalára fektették, és feltehetően a 13. sír, mely nagy-részt elpusztult.

A temetőben viszonylag magas a lóval és/vagy lószerszámmal eltemetettek száma. A korszak temetkezési szokásainak megfelelően az előkelők sírjaiba a halottal együtt eltemették lószerszámát. Az elhunyt egyik lovát pedig a halotti tor alkalmával feláldozták. Az állatot úgy nyúzták meg, hogy a lóbőrben benne maradtak a ló végtagjai és koponyája. Ezt a lóbőrt a balatonújlaki temetőben a halott lábánál összehajtva, az eredeti használatnak megfelelően felkantározva, helyezték el. Hat (egy kivételével férfi) sírban volt részleges lótemetkezés (1., 2., 4., 8., 9., 23. sír), két további sírban pedig lószerszám (6, 10. sír).

Az 1. (X. t. 2.) és a 23. sírban (XI. t. 6.) fekvő férfi halott koponyáján nagyméretű trepanálást végeztek, mindkettő szélei besarjadtak. Sírrablásból származó bolygatást csupán az 1. sír esetében tapasztaltunk, ahol a rablógödör föltját is megfigyeltük. A rablógödör a medence tájékán volt, szinte a teljes testet megbolygatták, csupán a jobb láb maradt meg eredeti helyzetében. A feltárás során pusztán az ijtegez, a lószerszámok és a ló maradványai kerültek elő (X. t. 1.).

Egy gyermeksír kivételével (20. sír), minden sírban találtunk használati tárgyakat és/vagy ékszereket, viseleti tárgyakat, melyek ezüstből és bronzból készültek. Kiemelkedően gazdagok voltak a 10, 15. és 17. női sírok. A 10. sírban egy nő és jobb karján egy csecsemő feküdt (X. t. 3.). Kaftánja szegélyét közepén két sorban négyzet alakú, aranyozott ezüst, öntött veretek díszítették, ruhája V-kivágású nyakát pedig két sorban, sűrűn egymás mellett, rombusz alakú ingnyakveretek szegélyezték. Mindkét alkarján egy-egy nyitott végű, lemezes karperec volt (X. t. 6.). A felsőtstenen talált fülesgombok valószínűleg az alsó ruházathoz tartoztak. A halott alsó lábszárain feküdt az egyedülálló, növényi motívumokkal díszített, aranyozott ezüstlemezekkel kivert nyereg (X. t. 5.). A nyereg első és hátsó kápáját kúpos fejú, ezüst szegecsekkel díszítették. A hátsó kápát kisebb ezüstlemezek, az elsőt nagyobb, ötszög alakú díszítetlen és aranyozott, növényi motívumos ezüst lemezek ékesítették. A nyereg mellett feküdt a kengyel, a hevedercsat és a zablá is (X. t. 4.).

A 15. sírban aranyozott ezüstlemezéből készült hajfonatkorongpár feküdt a halott vállain (XI. t. 1.). A korongot növényi indákban végződő, mitikus állatalak díszíti.⁴⁵ A két korong függesztőszíjait egyformán díszítették kisebb, rozettás veretekkel. A ruházat záródásához tartozott a nyaknál talált fülesgomb. Egy sodrott, nyitott végű bronz, karperec pedig a koponya mellett került elő (XI. t. 2.).

A 17. sírban enyhén jobb oldalára fordulva feküdt egy nő (XI. t. 3.). Szintén aranyozott ezüstlemezekből készült hajfonatkorongpárja volt, melyhez rozettákkal díszített függesztőszíjak és fejdísz tartozott. A hajfonatkorongokon központos elrendezésben, négyágú lóhere alakú motívum látható (XI. t. 4.).⁴⁶ Kaftánját négyzet alakú, aranyozott ezüst, öntött veretek díszítették. Gömbsorcsüngős fülbevalói a bordák között kerültek elő (XI. t. 5.).

A feltárt sírok viseleti tárgyakban és mellékletekben való gazdagsága nem egyenletes. A fentebb röviden bemutatott sírok mellett általánosak voltak a lóbőrrel, lószerszámmal, ijtegezzel, nyállal eltemetett férfiak és ezüstveretes ruhában eltemetett nők sírjai, de előkerült olyan sír is, melyben csupán egy gyűrű és egy karperec (14. sír) vagy néhány nyíl (4. sír) volt. A temető egyetlen aranytárgya (egy egyszerű hajkarika) az egyébként mellékletekben viszonylag szegény 23. sírban volt. A temetőben talált tárgytipusok többsége a 10. század közepének, második harmadának jellegzetesége. A mellékletek között szerencsésen sok pénzérme akad. A 3. gyermeksírban a koponya alatt egy negyed érme volt, mely minden bizonnyal obulusként szolgált. Két sírban átfúrt, valószínűleg a ruhára varrt érmék voltak (6., 8. sír), míg a 25. sírban egy, peremén felfüggesztés céljából két helyen átfúrt, érme került elő. Sajnos az érmék erős korrodáltsága miatt a rajtuk lévő felirat a helyszínen olvashatatlan volt, és így meghatározásuk egyelőre nem volt lehetséges. A restaurálás befejezte után ezek segítségével remélhetőleg pontosabb keltezésre nyílik majd lehetőség.

Az itt feltárára került honfoglalás kori temető ebben a földrajzi környezetben kiemelkedő jelentőségű igen gazdag és egyedülálló leletanyagával. A temető feltárása különösen jelentős, mivel Somogy megye területén és a térségben eddig igen kevés került feltárára. A fonyódi és balatonszemesi magányos sírok⁴⁷, valamint a hasonló vörsi temető⁴⁸ mellett a honfoglalók előkelőinek egy újabb kis csoportját ismerhetjük meg⁴⁹.

Fonyód—Bézsény-puszta (M7 S-33 lelőhely)

Gallina Zsolt

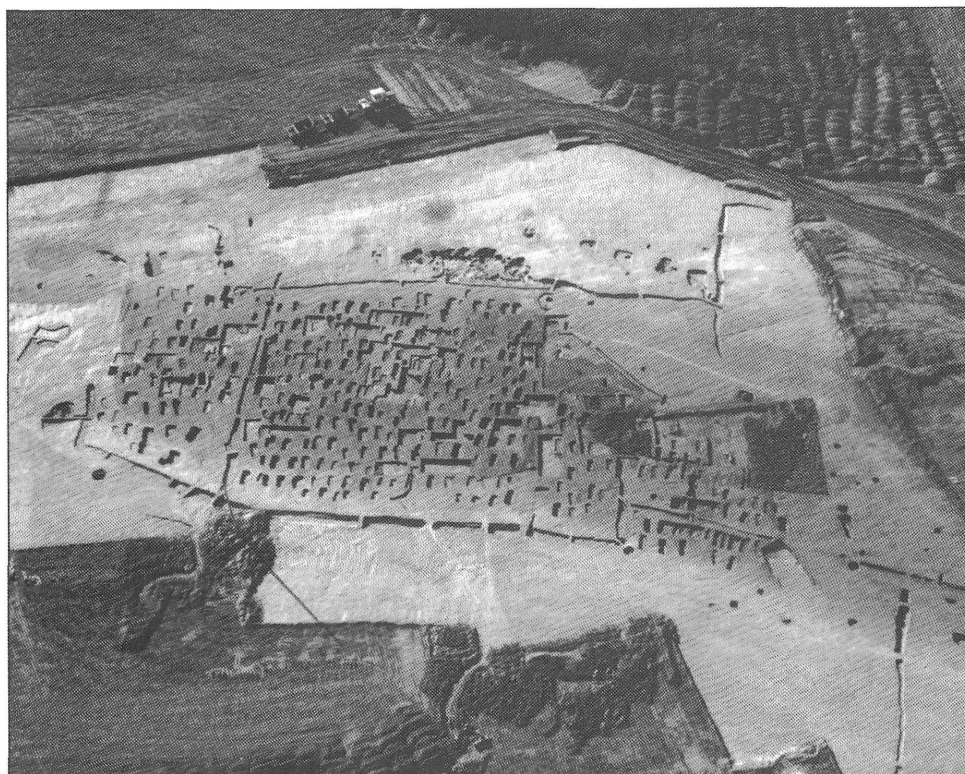
A lelőhely Fonyódtól DK-re 3 km-re, a Kaposvár-Fonyód közötti műúttól K-re, a beszédes nevű Fehérbézsény és Feketebézsény, illetve a Nagyberek és az Ordai-berek között kiemelkedő ún. bézsényi földnyelv középső részén helyezkedik el. A feltárás során kiderült, hogy több, közel észak-déli irányú dombháton húzódik a lelőhely. Ezt a leendő M7-es autópálya nyomvonala, illetve csomópontja ÉK—DNY-i irányban fogja átszelni (XII. t. 1.). 2003-ban 51 800 m²-en 1620 régészeti objektumot bontottunk ki, és dokumentáltunk a megelőző feltárás során. Kilenc korszak maradványait figyeltük meg.⁵⁰ Az elkülönített korszakok sokasága és nagy időbeli távlata nem véletlen. A Ny-ról, É-ról és D-ről elterülő berkekből, vizenyős területekből kiemelkedő, a Balaton szomszédságában elhelyezkedő bézsényi földhát minden korban alkalmas volt megtelepülésre. A múltban számos régészeti lelet, lelőhely került elő a környéken, és több kisebb régészeti ásatást is folytattak.⁵¹

A legkorábbi periódust az újkőkori *Dunántúli Vonaldíszes kultúra* egyetlen gödre jelentette a lelőhely K-i felében. Említésre érdemes, hogy Fehérbézsénytől északra és délnyugatra több szórványos neolitikus lelőhely is ismert.⁵² A *Balaton-Lasinja-kultúra* időszakából egy kút és néhány gödör került elő a lelőhely keleti (nyomvonal) és délnyugati (csomópont) részén. A *Badeni kultúra* kevés telepobjektumából egy, ún. fej nélküli, stili-

1

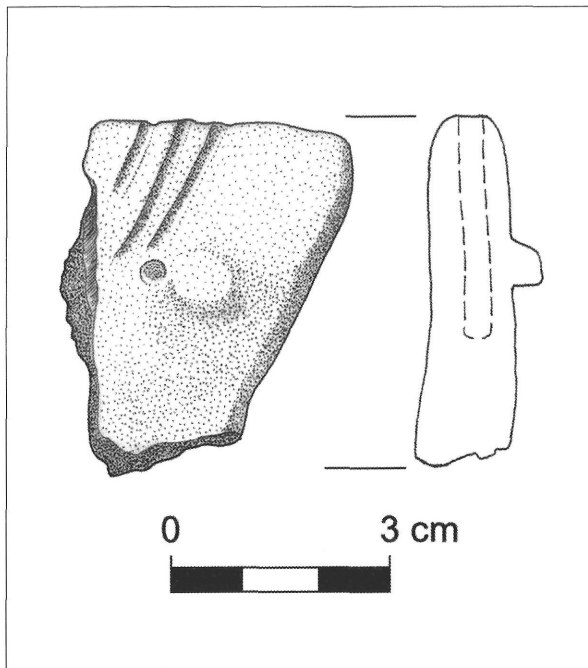

2

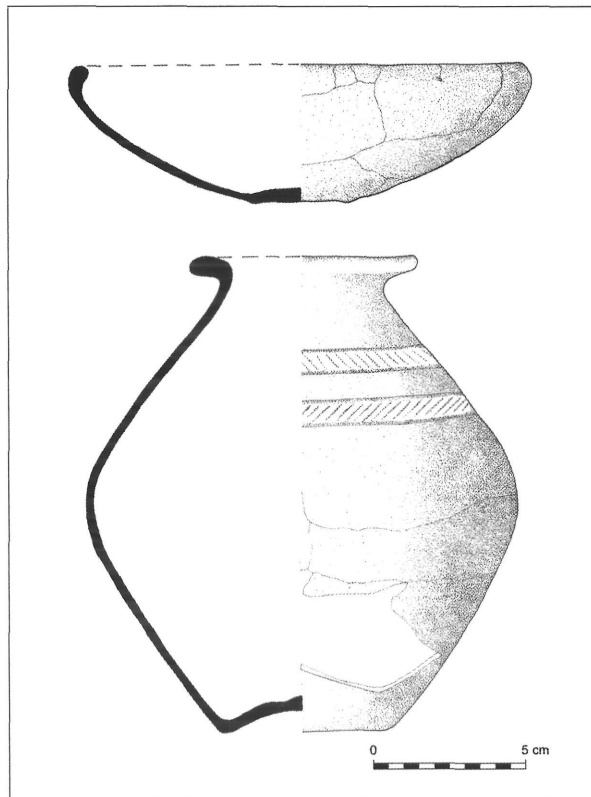
XII. tábla Fonyód—Bézsény-pusztá
Légifelvétel 1. a lelőhelyről 2. a török kori temetőről
(Fotó: Gallina Zsolt)

zált nőalakot ábrázoló idol töredékét kell kiemelnünk (3. kép). Figyelemre méltó, hogy a lelőhelytől nyugatra és délnyugatra a kultúrának több lelőhelye is ismert.⁵³ A kora bronzkort (*Somogyvár-Vinkovci* és *Kisapostagi kultúra*) néhány tüzelőhely és gödör képviselte, amelyek szórványosan helyezkedtek el a feltárt terület keleti részén, az északi és a délnyugati sávban. A *kelta időszak* középső (LT C2) szakaszában is lakták e területet, erre egy földbemélyített építmény, két-három gödör, egy cserépréteggel kirakott aljú, megújított, szabadtéri kemence és néhány szép edény utal (4. kép). A *római kori* megtelepedésnek több nyoma maradt meg, két földbemélyített építmény és gödrök mellett, különböző funkciójú árkokat, karámokat, árokrendszereket tártunk fel. A leletanyag (például két korai, meglehetősen ritkán előforduló fibula alapján) ezt a telepet a Kr.u. 1—2. századra keltezhetjük. Az utóbbi két korszak településmaradványa a lelőhely keleti részén került felszínre.

A lelőhely domináns része a *kora Árpád-korból* (11—12. század) származik. E telepnyomok a feltárt terület egészén, kisebb csoportokban, az egyes dombháton jelentkeztek, egymástól 30—100 m-re. Az egyik dombgerincen kibontottunk néhány földbemélyített épületet, kemencés házat. Az egyikhez két kemence, köztük egy szokatlanul kis méretű is csatlakozott. A középső dombokon négyszögletes karámok, árkok nyomai mutatkoztak. Napvilágra bukkant egy faszervezettel bélelt kút is, aminek négy, egymásba csapolt deszkasora őrződött meg (XIII. t. 6.). Az objektumok legmarkánsabb részét a szabadtéri kemencék alkották. Több mint száz, hasonló szerkezetű és nagyságú sütőkemencét különítettünk el. A legjelentősebb egy, mintegy 20 kemencéből álló komplexum, amelyet 3—4 perióduson keresztül használhattak (XIII. t. 4.). Említésre érdemes, hogy a tüzelőberendezések egy részét megújított-

3. kép: Badeni idol (Rajz: Mészáros Szilvia)

4. kép: Kelta kori edények (Rajz: Mészáros Szilvia)

ták. A nyomvonal északi szélén előkerült egy füstlőgödör komplexum is. Ezek a régészeti jelenségek a telepek külterületi csoportjaira utalnak. Jogosult a többes szám használata, ugyanis az egyes dombháton levő telepjelenségek elválnak egymástól. Így több telket, illetve teleprészt, falumagot esetleg falut különíthetünk el egymástól. Természetesen valószínű, hogy ezek nem egy korban léteztek, de a még nem teljesen rögzült faluhatár is mozoghatott, költözhetett az itt megtelepülő lakosság is.

Árpád-kori faluról ezen a környéken írott forrásokból is tudunk. Erre a területre, illetve talán kissé északabbra lokalizálhatjuk az 1135-ben említett *Besenyő* nevű települést.⁵⁴ Érdemes megvizsgálunk az elnevezést. Elképzelhető ugyanis, hogy a forrásban szereplő szabadosok besenyők voltak.⁵⁵ Ráadásul a Balaton déli részén kimutatható a besenyők 11—12. századi jelenléte.⁵⁶ A sárvízi besenyő telepeknél olyan jelenségeket figyeltek meg, amelyek a fent említett bézsényi Árpád-kori telepnél is visszaköszöttek. A terepbejáró régész Csorba Csaba itt még a szokásosnál is kisebb méretű Árpád-kori falvak sűrű, félig letelepült hálózatát különítette el, sőt számolt a költözéssel is.⁵⁷ A besenyők azonban gyorsan beolvadtak, az állandó besenyő települések kialakulása a 12. századra tehető. A 13. századra már a nyelvi beolvadásuk is megtörtént.⁵⁸ A fentiek ismeretében ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a besenyő név, feltehetően, a csábítóan érdekes elnevezésű *Feketebézsény* és *Fehérbézsény* formában maradt fenn.

1

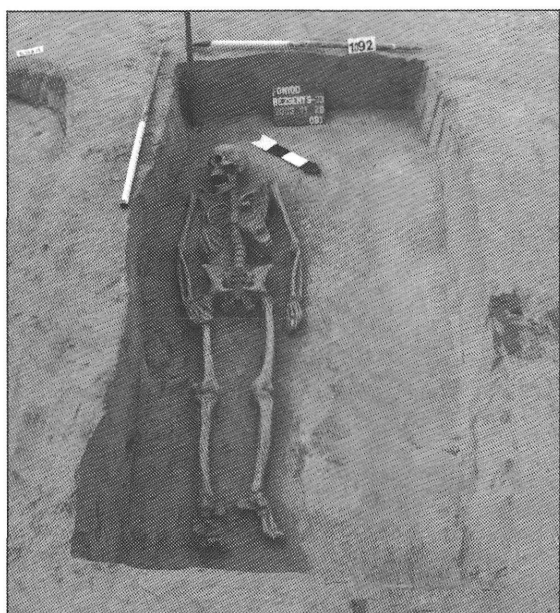
2

3

4

5

6

XIII. tábla Fonyód—Bézsény-puszta

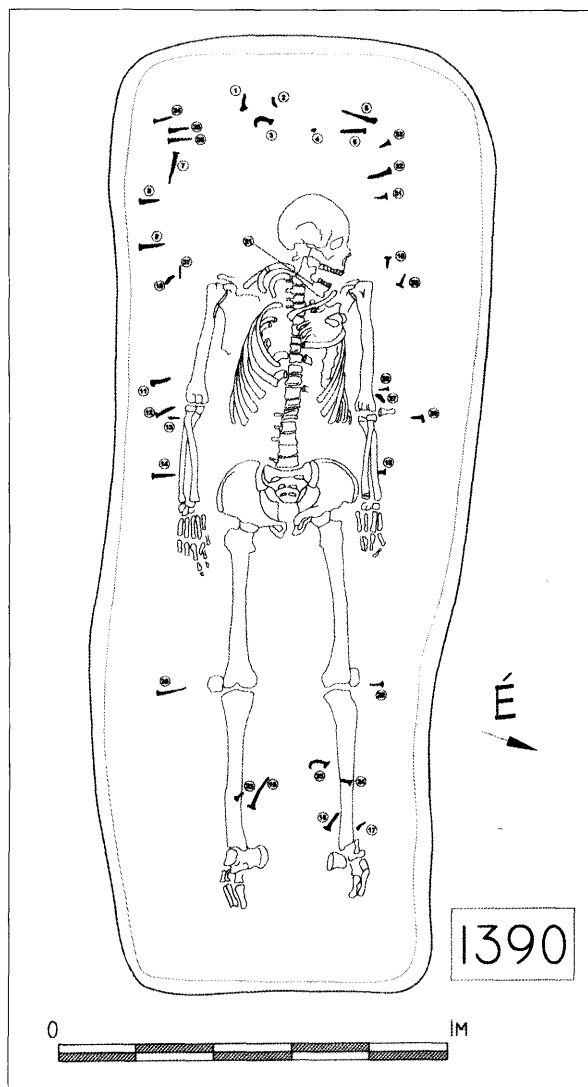
1. Török kori tömegsír (1566.), 2. A 988. veremépület, 3. Légifelvétel a kora újkori veremépületekről
4. Fotó a 768. kemencekomplexumról, 5. Padmalyos sír (1092.), 6. A 823. kút
(Fotó: 1—2, 4—6. Gyergyádes Tibor, 5. Gallina Zsolt)

Visszatérve Besenyő-Bézsény faluhoz, a következő jelentősebb írott adat arról szól, hogy egyháza 1225—1231 között már nem volt a pannonhalmi apátság birtokában. Nagyságára utal, hogy 1333-ban 16 kisdénár pápai tizedet fizetett a papja.⁵⁹ E birtokról már 1298-ban megemlítették, hogy nagy kiterjedésű volt. 1335-ben már a türjei monostorhoz tartozott.⁶⁰

A terület történetében, a bézsényi lelőhelyen előke-
rült régészeti jelenségekkel párhuzamosan, a követke-
ző jelentős momentum az, hogy a tágabb környéket a
16. században a Lengyeli család birtokolta. Ekkor
Bézsényből 4 portányi embert írtak össze.⁶¹ Írott ada-
tok alapján a bézsényi templom léte a 16. századig kö-
vethető nyomon. Pusztulása a török korban mehetett
végbe. E templomot a feltárt nyomvonalszakasztól
északra sejtjük, ugyanis a lelőhelytől északra, Fehér-
bézsénytől közvetlenül északra lehető fel a beszédes
nevű *Temetői tábla* helynév.⁶² Ezzel összefüggésben
említésre érdemes, hogy Fehérbézsénytől északkelet-
re egy km-re, a fonyódi halastavak partján egy hódolt-
ság kori falu nyomát figyelték meg.⁶³

A lelőhely meghatározó időszaka a *török kor*. Döntő
fontosságú és egyben kuriózum az a 350 síros temető,
amely a leendő csomópont délnyugati részén terült el
(XII. t. 2.). Szerkezete szabályos, benne a sírok sorokat
alkottak, amelyeket árok vett körül. A temető belsejé-
ben azonban további, nyugat-keleti irányú árkokat is
megfigyeltünk, amelyek a kerítőárokknál korábban ké-
szültek, ugyanis több esetben sírok vágták azokat. Va-
lószínűleg a temető korábbi részét kerítették. A halotta-
kat melléklet nélkül, lepelbe csavarva vagy szegelt
deszkapoporsóban (vagy esetleg szegelt halotti ágy-
nak tekinthető ún. Szent Mihály lován) helyezték örök
nyugalomra (5. kép). Néhány esetben megfigyeltük a
koporsó famaradványait is. A halottak jelentős részét a
sír déli oldalába vájt fülkébe, padmalyba helyezték
(XIII. t. 5.).⁶⁴ A sírmező feltárását nehezítette, hogy a
temetkezések különböző mélységben, a barna agyag-
tól nehezen elváló folttal jelentkeztek, ezért sok eset-
ben kézzel mélyített szelvényekkel végeztük a kutatást.
Mivel a sírok betöltése viszonylag sok őskori kerámia-
töredéket tartalmazott, és a sírok alján néhol objektum-
foltok mutatkoztak, ezért — a sírok feltárása után — át-
váltuk a temető területét két kutatószelvényre. Ezek-
ben néhány további sír, valamint őskori és kora újkori
gödör került felszínre. A temetőt, a fentiek alapján, tel-
jes egészében feltártnak minősíthetjük.

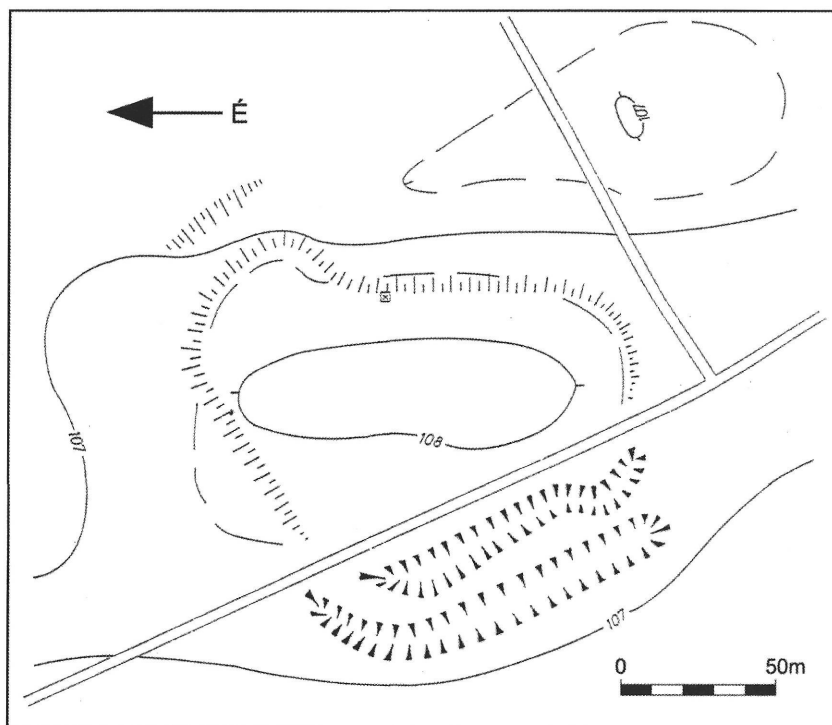
A feltárás során több különös, nem megszokott je-
lenséggel is találkoztunk. Ugyanis a temető körzetében
templomnak nyomát sem lertük. Nem jellemző a halot-
tak kezének összekulcsolása, mellen-hason való ke-
resztbe tétele sem. Inkább a kartartások változatossá-
gát figyeltük meg.⁶⁵ Néhány halottat fej nélkül, vagy
harci sérülésekkel temettek el. A fenti, és egyéb, ismér-
vek alapján a temetőbe egy török kori (16—17. századi),
de nem magyar és valószínűleg nem keresztény vagy
nem csak keresztény közösség temetkezett. Kévs
magyarországi párhuzam alapján (Bácsalmás-Óalmás,⁶⁶
Dombóvár-Békátó,⁶⁷ Győr-Gabonavásártér,⁶⁸
Katymár-Téglagyár⁶⁹ Zombor-Bükkszállás⁷⁰) ez egy

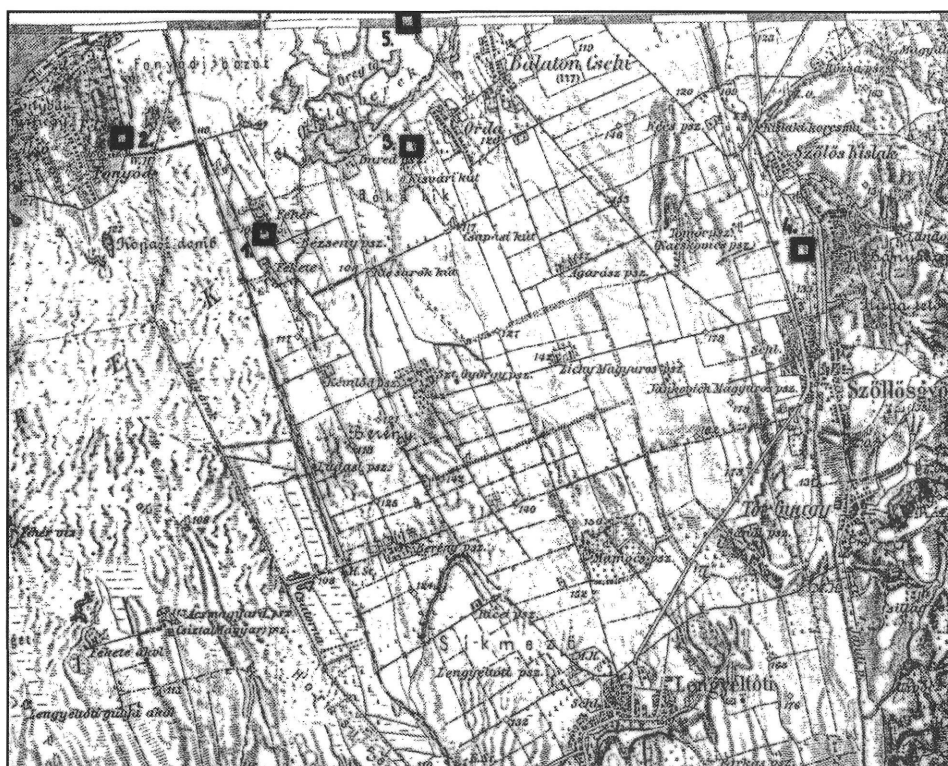
5. kép: Koporsós sír (Rajz: Mészáros Szilvia)

balkáni, jórészt már muzulmán csoport temetője lehetett. A pontos etnikum megállapítása igen nehéz, ez a jövő feladata. A törökséghez, illetve az iszlámhoz való kötődést két, borostyánból vagy valamilyen féldrágakőből faragott, nyolcszögletű fejú török gyűrű is jelzi (6. kép).⁷¹

A török időszakhoz, és feltehetően az előző temető-
höz, köthető közel kéttucatnyi különálló temetkezés.
Ezek egy csoportban, árokkal kerítve, az előbbi teme-
tőtől északra kb. 200—250 m-re, illetve köztük szórtan
helyezkedtek el. E halottak egy részét rendellenesen
(fej nélkül vagy csak fejvel, kettévágva) temették el.
Melléklet, illetve viseleti tárgy (vas franciakapcsok)
csak nagyon kevés sírban volt. Török kori harci cselek-
ményekre utal további 3 tömegsír is. Egyes mély göd-
rökben ugyanis 6—8 csontvázat találtunk. Az áldozatok
többségét lefejezve dobták a gödrökbe (XIII. t. 1.). Fel-
tételzésünk szerint, a fonyódi vár környékének moz-
galmas története alapján, az 1540—70-es évek közötti
időszakhoz köthetjük e jelenségeket.⁷² Reményeink

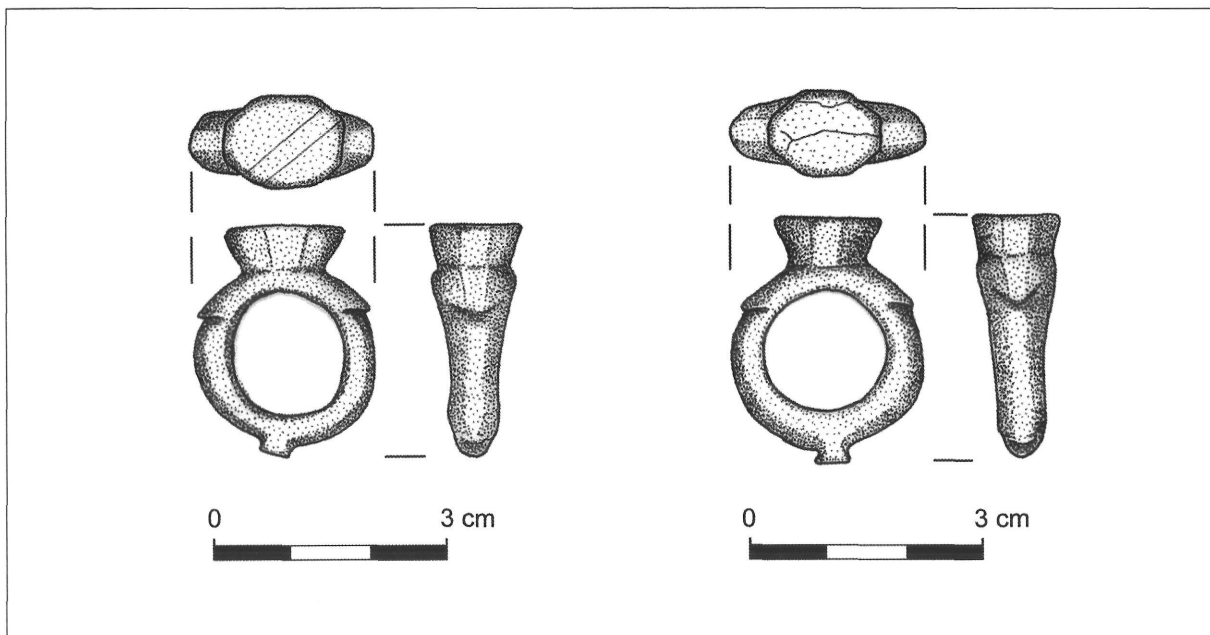
1

2

XIV. tábla Fonyód—Bézsény-pusztá

1. Fonyód-Bézsény vár felmérési rajza. (Készítette: Nováki Gyula-Sándorfi György 1984.)
2. A környező földvárak a III. katonai felmérés térképre vetítve. 1. Bézsény
2. Fonyód-Fácános 3. Ordacsehi-Kisvár 4. Szőlősgyőrök 5. Zarda-vár
(Készítette: Gallina Zsolt-Vajdics István)

6. kép: Török kori gyűrűk rajza (Rajz: Mészáros Szilvia)

szerint a középkori temetkezések embertani elemzése és radiokarbon vizsgálata azonban újabb adatokat fog nyújtani a temető feldolgozásához.⁷³

A török kori eseményeket világíthatja meg az a tény, hogy a leendő csomóponttól közvetlenül északra egy, már régóta ismert palánkvár kb. 150 m külső hosszúságú nyugati fala húzódik, két árokkal és három sánccal.⁷⁴ Az 1783-as I. katonai felmérésen (Col. VIII. Sect. 21.) még fellelhető a palánkvár nyoma. A várat Nováki Gyula és Sándorfi György 1984-ben mérte fel (XIV. t. 1.).⁷⁵ Ezzel kapcsolatban tudni érdemes, hogy e területet az 1540–70-es években, a török végvári harcok idején, Palonai Magyar Bálint védte és uralta. Elképzelhető, hogy a bézsényi földvár az általa védett fonyódi palánkvár külső övezetéhez tartozhatott. Az ilyen kisebb fiók- vagy tarisznyavárak, úgymint a bézsényi, Ordacsehi-Kisvár, szőlősgyőröki, vagy esetleg a Zardavár egy-egy észak-déli illetve nyugat-keleti irányú utat zártak le (XIV. t. 2.).⁷⁶ A bézsényi vár eredetét tekintve azonban van egy másik elképzelés is. A törökök 1570-ben komolyabban is támadták Fonyódot, és erről egy híradás is szól. 1570–71-ben kelt levelekben arról panaszkodik Magyar Bálint felesége, Lengyel Brigitta, hogy a török *castellumot*, tehát várat emelt Fonyód ellenében Bézsényben.⁷⁷ Ez lehetett a lelőhelyünkönél lévő vár. Az 1550–1570-es évek portyázásokkal zavart élete 1575-ben, Fonyód elestével ért véget.⁷⁸ A feltételezések szerint Fonyód ezután lakatlan hely lett, mint azt a koppányi szandzsák 1578/80-os adóösszeírása jelzi.⁷⁹ A Lengyel család későbbi végrendeleteiben és peres irataiban szerepel Fonyód vára, de Fonyód helyesége a puszták, praediumok között sorolták fel.⁸⁰

Időben előrehaladva, visszatérünk az általunk kutattott lelőhelyre. Ugyanis a terület ÉÉNy-i részén feltártunk egy 17–18. századi, késő középkori-kora újkori te-

lepülést is. Itt gödrök, egy kút, pásztorépitmények, árkok kerültek felszínre. Kiemelhetjük azokat a viszonylag ritkának számító, nagy méretű, alaparkos-cölöpszerkezetes, illetve tűzhelyes veremépitményeket, amelyeket tüzelősólnak, valamint pincének határozhatunk meg néprajzi párhuzamok alapján (XIII. t. 2–3.). A gödrökből felszínre hozott leletanyagból kiemelendő két késő középkori-kora újkori vassisak. A fenti, török kori temető és e település viszonya nem tisztázott, azonban elképzelhető, hogy e faluhoz, vagy annak korai részéhez tartozott a sírmező. E települést az 1783-as I. katonai felmérés térképe is jelzi. E településhez köthető *Besenyő-Bézsény* templomának végleges pusztulása, kőanyagának elhordása is. A településmokból valószínűleg e templom faragott kövei, oltárköve, kapuperselye, kváderkövei kerültek elő.

A fenti rendkívül érdekes, több korszakon átívelő kérdések megválaszolására, reményeink szerint, a lelőhely további részleteinek feltárása és teljes feldolgozása adja meg a választ.⁸¹

Ordacsehi—Bugaszeg (M7/S-29 lelőhely)
Polgár Péter — P. Szeőke Judit⁸²

A mocsaras területből kiemelkedő dombhát kedvező megtelepedési lehetőségeit — mint az már a korábbi kutatásokból is kiderült⁸³ — szinte minden korszak népessége kihasználta, folyamatos jelenléttel számolhatunk a neolitikumtól kezdődően a kelta korig, majd a római időszak embere is lakta, végül az Árpád-kor telepnyomai zárják a sort. Az újonnan tett megfigyelések ugyanakkor újabb információkkal szolgáltattak annak mértékéről és intenzitásáról, elsősorban a lelőhely nyugati részére is áttevődő munkálatok révén (XV. t. 1.).

Az újkőkori *Dunántúli Vonaldíszes kultúra* telepjelenségei a lelőhely déli és keleti részén viszonylag nagy felületen koncentráálódtak. A leletanyag alapján a fiatalabb *zselízi időszakba* sorolható objektumok többsége tároló-, illetve agyagkitermelő gödör, melyek között tekintélyes méretűek is előfordulnak. Ugyanakkor házhelyre utaló párhuzamos árkokat, közöttük szórta elhelyezkedő cölöphelyeket (melyek valószínűleg megújított épültre utalnak) is azonosítottunk, valamint egy 2 méter mélységű víznyerő gödröt (kutat), mely egy gödöregyütteshez kapcsolódott. A dombhát keleti szélén egy hosszúház helyezkedett el, mely a három sorba rendeződő cölöphelyei alapján mintegy 17 méter hosszúságú lehetett, és észak-déli tájolású. A három sor valószínűleg csak a belső tartóoszlopokat jelzi, a nyeregetetőt tartó külső oszlopok közül csupán néhány volt azonosítható az erózió miatt. Hasonló típusú házakat Balatonszárszó—Kiserdei-dűlőn tártak fel.⁸⁴ Feltűnő volt a cölöphelyek viszonylag nagy mérete és egymáshoz képest kis távolsága. Felvetődhet a kérdés, hogy valóban tetőtartó-oszlopokra utalnak, vagy a mocsár közelsége miatt megmagasított padló cölöpei voltak-e (XVI. t. 3.). A gazdag leletanyag többségét kitevő kerámiaanyagon belül egyaránt megjelenik az általánosabb, gömbös testű, bekarcolt vonaldíszes csupor, ennek mélyebben bevéselt díszítésű kései változata, valamint az ugyancsak fiatalabb megjelenésű vörös festésű áru. A mindennapi élet használati eszközei között a pattintott kőeszközök és csonteszközök említhetők meg, valamint két finom csiszolatú, trapéz alakú kőbalta.

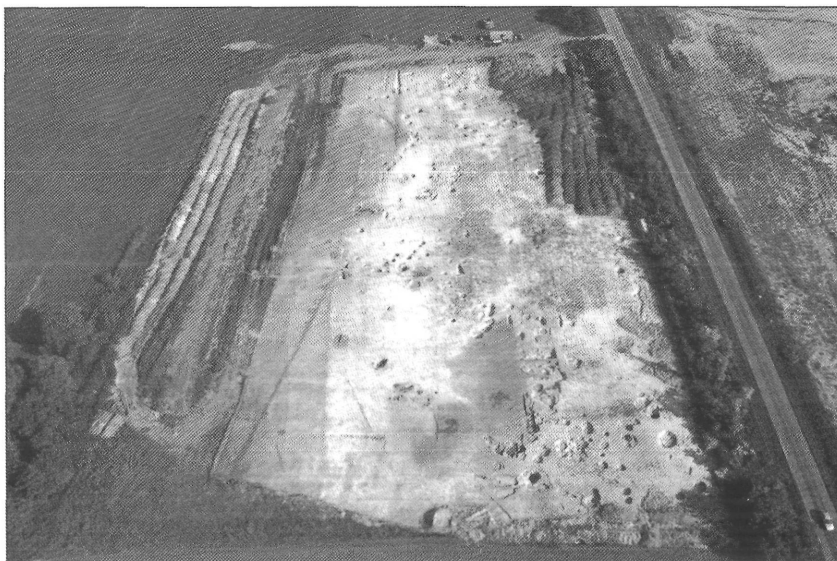
A rézkort a *Balaton-Lasinja kultúra* és a *Bolerázi* csoport képviseli a lelőhelyen. Az előbbi agyagkitermelő és tárológödrei rendszertelenül, elszórta elhelyezkednek el, ezekhez egyetlen félig a földbe mélyített ház kapcsolódott, ugyanakkor több hulladékgödörből nagy mennyiségű paticsomladék került elő, melyeken világosan kivehető a vessző- illetve karólenyomat. A félig földbemélyített ház lekerekített négyszögletes alaprajzú, északkelet—délnyugati tájolású, a tetőzetet tartó oszlopok a hossz- és a keresztengely két végén található. Két padlószintet lehetett elkülöníteni, a betöltésben pedig szintén bőségesen jelentkezett falomladék (XVI. t. 2.). A kerámiaanyagot a kettőskónikus, valamint a rövid, éles törésű, befelé hajló peremű csuprok, nagyobb méretű fazekak jelentik, a csuprok némelyikének peremrészét függőleges, kis bordák tagolják. A kultúra jellegzetes tárgyai az agyag öntőkanalak (XV. t. 4.). Továbbra is fontos szerepet játszottak a pattintott és csiszolt kőeszközök is, utóbbihoz finoman megmunkált gömbalakú és szögletes kőbuzogány sorolható. Ékszerként viselték a csiszolt lapos és hengeres csontgyöngyöket, valamint egy átfúrt kisméretű csigaházat.

A késő rézkort megjelenítő *Bolerázi csoport* jelenlétére néhány gödör utal, melyek kiégetett, tapasztásos falú tárológödörök lehettek. Ezekből nagyobb méretű tárolóedények és kisebb fazekak kerültek elő, ujjbenyomkodásos lécbordával/lécbordákkal díszítve a perem alatt és a vállrészen. A korszak képét még egy magányos sír egészíti ki, benne jobb oldalán zsugorított helyzetben fekvő csontvázal,⁸⁵ feje mellé díszítetlen kis fa-

zekat helyeztek mellékletként, továbbá egy nagyméretű, mélyebb gödör, melynek alján egy csoportban emberi koponya, kerámiatöredékek és marha-lábszár-csontok feküdtek.

A kora bronzkori *Somogyvár—Vinkovci kultúra* és *Kisapostagi kultúra* jelenségei nem egészültek ki lényeges új megfigyelésekkel, ezzel szemben a középső bronzkor végét — késő bronzkor kezdetét jelentő *korai Halomsíros periódus* esetében megállapítható, hogy régészetileg a vártnál jóval intenzívebben fogható meg. A lelőhely középső/déli részében egy nagykiterjedésű (kb. 735 m²), amorf alakú, összefüggő gödörkomplexum terült el (XVI. t. 1.), mely valószínűleg agyagkitermelés közben keletkezett, egymást vágó, különböző méretű és alakú beásásokból állt. Ugyanakkor a folyamatos helybenlakás bizonyítékaként értékelhető benne az a három nagyméretű és viszonylag mély víznyerő gödör/kút, melyek átlagos mélysége 180 cm, valamint néhány oszlophely, utóbbiak között sajnos nem volt megállapítható összefüggés. A lelőhely északraleti részén néhány tároló-, illetve hulladékgödör képviseli a korszakot. A gazdag kerámiaanyagban egyaránt megtalálható a három kis lábon álló, nyújtott nyakú korsó, a bekarcolt sraffozott háromszög minta (némely esetben mészbetéttel kitéve), a bekarcolt kör, benne keresztmóttívummal, a karéjos kialakítású perem és az ujjbenyomkodásos lécbordadísz. A helyi fémfeldolgozás egyik fontos bizonyítékaként emelhetünk ki egy lemezkorong-csüngők öntésére szolgáló kő öntőminta lapos fedőlapját, melyen a használatkor keletkezett égésnyomok is megfigyelhetők. Konkrét fémelektként pedig egy bronz ár és egy bronz csüngő említhető.

A késő bronzkori *Urnamezős kultúra* települése, mely a leletanyag alapján a kultúra középső időszakára (Ha A2-B1) keltezhető, nagyjából köralakban terült el a lelőhely középső/északi felében. Magvát feltehetően az az egymásba ázott kisebb gödrökből álló komplexum alkotja, mely valószínűleg anyagnyerő helyként funkcionált, majd hulladékkal töltötték fel. Házhely nem került elő, a korszak itt élő népessége földfelszíni lakóépületekben élhetett. Több gödör esetében megfigyelhető volt aljának és falának tapasztása, erősen átégve, ami arra utal, hogy élelemtároló veremként használhatták őket. Három egymásba ázott gödörben egy-egy nagyméretű kemencét találtunk, egy sorban helyezkedtek el, nagyjából észak-déli irányban. Palástjuk viszonylag összefüggően maradt meg, mindegyikük külön hamusgödörrel rendelkezett. Kézműves tevékenységre utalnak a megmunkált, illetve a kezdeti megmunkálás nyomait mutató agancsdarabok, valamint a nagy mennyiségben előkerült gúla alakú agyagnehezékek, melyek többsége gyengén kiégetett vagy másodlagosan megégetett volt, és egy nagyobb hulladékgödör alján hevert. A kerámiaanyag finoman kidolgozott és díszített füles csészékből, behúzott peremű tálakból, csuprokból, fazekakból állt, közöttük teljesen vagy majdnem teljesen ép darabokkal. A férfiviselet része lehetett egy, a két végénél átfúrt vadkanagyarból készült csüngő, a hatalmat jelképezhette egy kőbuzogány, a kiégetett agyagkorongok pedig egyes vélemények szerint talán a rituálékhoz

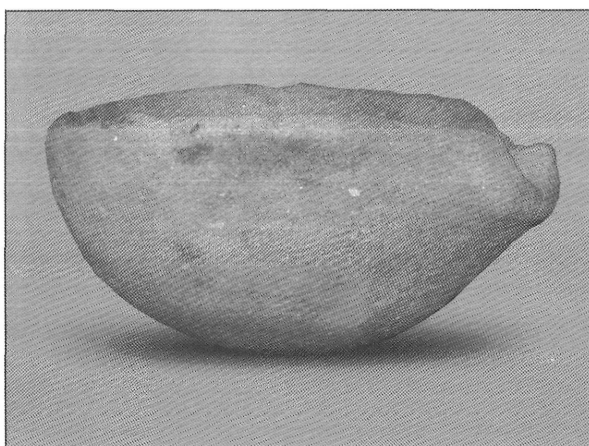
1

2

3

4

5

XV. tábla Ordacsehi—Bugaszeg
 1. Légifelvétel a 2003. évi ásatásról 2. Vasolvastó kohó
 3. Kelta ház megújított padlószintjei 4. Agyag öntőkanál a 2330. gödörből
 5. Lenyomatos patics az 1945. gödörből
 (Fotó: 1. Gallina Zsolt, 2-5. Tétényi Csaba)

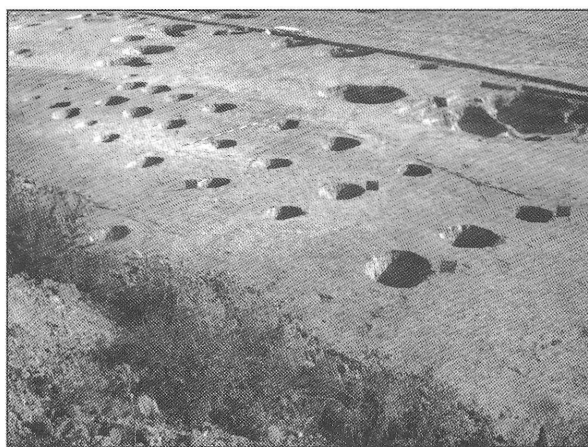

1

2

3

4

5

XVI. tábla Ordacsehi—Bugaszeg

1. A nagyterjedésű, túlnyomórészt koszider/ korai halomsíros korú, szabálytalan gödöregyüttes
2. Rézkori ház
3. Neolitik ház
4. A 2315. kelta ház
5. Egy csoportban elhelyezkedő agyagnehezékek a 1891./ 2810. kelta házban
(Fotó: 1. Gallina Zsolt, 2-5. Tétényi Csaba)

köthetők,⁸⁶ de más megfigyelések szerint inkább szövőszék-nehezékek egy típusáról van szó⁸⁷.

A 2000–2001. évben feltárt kelta településhez tartozó további objektumokat is találtunk: ezek nagy része különböző formájú és funkciójú gödör, feltártunk továbbá árkokat, házakat, szabadtéri kemencéket és vaskohókat is. A település eddig ismert három épületéhez további 11 földbemélyített cölöpszerkezetes ház járult (XVI. t. 4–5.). Ezek nagy részében megfigyelhető volt a sározott, tapasztott padló, illetve az egykori falak közelében, ennek kevésbé kikopott részein a többszöri megújítás. (XV. t. 3.). Több esetben észleltünk az épületen belül a pusztulására utaló faszenes-hamuspaticsszemcsés vékony réteget, e felett az újjáépítést bizonyító újabb padlórétegeket. Egyik esetben azt is meg lehetett figyelni, hogy az elpusztult és újra felhúzott ház ugyanazon a helyen, de más konstrukcióval épült fel: erről a különböző padlószintekhez tartozó eltérő oszlopnyak-elrendezés tanúskodik.

A házak szerkezetéről és az ácsmunkákról a tetőt tartó oszlopok helyét jelző lyukak elhelyezkedésén kívül a leégett épületek tapasztott falmaradványaiból is következtethetünk. A kelta korú paticson belül legalább három különböző, de egy objektumon belül együtt is előforduló típust különíthetünk el. Ebből kettőn a kiégett agyagban jól láthatók a szerves anyagból készült épületszerkezeti elemek lenyomatai: az egyik fajtanádszálak (kötegeinek) lenyomatait figyelhettük meg, ezek talán az önhordó, vázköltő falak, esetleg a mennyezet sárral tapasztott magját alkothatták; a másik típuson az ág- és vesszőlenyomatokon kívül jól láthatóak a konstrukcióhoz használt faelemek, lécek nyomai. Itt kell megemlítenünk azt az 1945/2907. objektumból származó egyedülálló paticsdarabot, amely alapján a kelta falu egyes építményeinek tetőszerkezete rekonstruálható: ez tulajdonképpen az a kiégett sár, amely az egykori tető és felmenő fal találkozásánál levő rés kitöltésére szolgált. Jól látható rajta a tető alatti vízszintes sárgerenda lenyomata, továbbá a tetőt fedő kevé leveleinek és a lekötésére szolgáló rostos anyag, valószínűleg az előbbihez hasonló vízínövény hosszú levelének mintázata is (XV. t. 5.).

A település mindenképpen hosszabb életű lehetett: a házak esetében megfigyelhető megújításokon, átépítéseken kívül a falu bizonyos részein több, egymást követő és vágó kelta periódus építményeit, gödreit figyelhettük meg. A házakon kívül egyéb építményre utaló jelenségeknek tarthatjuk a sekély árkokban jelentkező paticson omladékcsíkokat és az egymásra merőlegesen, illetve egymással párhuzamosan jelentkező, alapárok szerű, hosszúkás, erősen paticsos-faszenes betöltésű gödröket is. A 2001. évben megfigyelt 1259/1824. számú kelet-nyugati, sekély kelta árok nyugat felé tovább folytatódott: az általunk feltárt szakaszán is egymást szabálytalan közönként követő cölöphelyeket figyelhettünk meg az alján. A kerek cölöplyukakon kívül két négyzetes keresztmetszetű (élek hossza 42–44 cm), kihegyezett végű pillér nyomát is megtaláltuk. Egy másik, az előbbire merőleges futású árok is jelentkezett. A házak között számos tárológödör és vastag ke-

rámiaalapozással ellátott szabadtéri kemence került elő. Ez utóbbiak néhány képviselőjénél megfigyelhető volt a megrongálódott sütőfelület megújítása, újrapasztása. Több objektumból vettünk földmintát archaeobotanikai vizsgálat céljából, ezek egyikének előzetes vizsgálata tönkölybúzáat mutatott ki⁸⁸. Több kézimalom töredéket, de egész darabot is találtunk.

Nagyobb mennyiségű élelem, feltételezésünk szerint gabona, tárolására utal a világosbarna, korongolt, széles és vízszintes peremű hombárok jelenléte az általunk feltárt terület déli részén. Más települések leleteihez hasonlóan több töredéken megfigyelhető volt, hogy a tárolóedények száját gyantával vonták be. A település kerámiáinak nagy része korongolt, de vannak köztük kézzel formázott darabok is: utóbbiak közé tartoznak a vízszintes peremű, seprűsen díszített oldalukon ujjbnyomkodásos, rátett bordákkal díszített, kis méretű fazekak; az előbbi csoportot pedig legnagyobb számban a behúzott peremű, különböző méretű tálak, omphalosos, gombosfülű tálak, oldalán függőleges fésűlésű, duzzadt peremű grafitos fazekak képviselik. Sok objektum leletanyagában találtunk az eltört edények javításának, összedrótozásának gyakorlatát bizonyító átfúrt oldalú tál- és fazéktöredékeket.

A falu egykori lakosainak kézműves tevékenységére utalnak az orsógombok, a szövőszéknehezékek. A fonás és szövés mindenképpen igen elterjedt háziipari tevékenység lehetett körükben: a település két egymás mellett fekvő, azonos szerkezetű házból nagymennyiségű orsógomb és néhány nehezék került elő, egy harmadik padlójának nyugati felén pedig több nehezéket találtunk szétszórva (XVI. t. 5.). Csont- illetve agancstárgy-faragásra is vannak adataink. A település objektumaiból néhány vaskést, egy fokost, szörványként előkerült lándzsahegyet, fibulatöredéket, drótdarabot leszámítva kevés vastárgyat ismerünk, mégis ennél szélesebb körű vashasználattal számolhatunk: az előkerült fenőkövek száma erről tanúskodik. A helyi vasércfeldolgozásról pedig két kohó árulkodik, egy kisebb körteformájú (XV. t. 2.) és egy nagyobb négyszögletes alaprajzú. Ezek egymástól és a falu házaitól is távol helyezkedtek el. Viseleti darabok közül megemlíthető több fibulatöredék és egy bronzhuzalra függesztett csigaház. A 2002–2003. évek feltárásai során sikerült tisztáznunk több, korábban megfigyelt római kori árok egymáshoz való viszonyát. Az árkokból alig került elő leletanyag, egy-két római kerámiát és üvegtöredéket leszámítva, jórészt óskori darabok.

Felületünk észak-északkeleti részén jelentkeztek a késő Árpád-kori településhez tartozó objektumok: nagyrészt tároló- és füstölögödörök, kemencék, továbbá két, egymásra merőleges, sekély árok. Egy átégett, négyszögletes tapasztás felett több egymásra helyezett nagyméretű, erősen vassalakos tömböt találtunk, helyenként mészlérakódással, ami alapján vaskohóként azonosítottuk, melyet a későbbi mezőgazdasági talajművelés erősen megbolygatott. Az esetleges építmények közül egy ovális területet lehatároló oszlopnyak-együttest említhetünk. A keleti részen két sírra bukkantunk jó megtartású csontvázakkal, melyek talán

szintén ebbe a korszakba sorolhatók. Egyik kelet-nyugati, másik északkelet-délnyugati tájolású, mindkettő hátán fekvő, nyújtott csontvázas sír, kezük a medencén nyugszik. Az utóbbi sír érdekessége, hogy az elhunytat fej nélkül temették el: hiányzott a koponyája valamint nyakcsigolyáinak egy része, az elhunyt lábát és törzsét pedig derékig lepellel takarták le, melynek gyenge megtartású maradványaiból mintát is vettünk. Erre helyezték a karjait. Egyéb melléklet egyik sírban sem volt. Igen kevés lelet származik ebből a korszakból, ennek is nagy része kerámia.

Tikos—Homokgödörök (M7/S-44 lelőhely)
Serlegi Gábor

A területen 2003. augusztusában kezdtük meg a feltárásokat az SMMI és az MTA RI közötti együttműködés keretében⁸⁹. A lelőhely Tikos településtől nyugatra, a falu határától valamivel több, mint száz méterre, részben mezőgazdasági művelés alatt álló, részben fűvel és cserjével benőtt, nyugati irányba enyhén emelkedő dombon fekszik, érinti a falut Vörssel és Szegerdővel összekötő földutakat. Az előzetes terepbejárás által jelzett, több régészeti korszakot felölelő lelőhelyet a leendő autópálya nyomvonalának egy szakasza és az attól nyugatra húzódó fásítási sáv érinti.⁹⁰ A lelőhely déli végén a területnek nevet adó, újkori homokkitermelő gödörök a régészeti objektumokat minden valószínűség szerint elpusztították.

A 2003. ásatási évben 11 000 m² területet tártunk fel. A munkálatokat a domb enyhén emelkedő keleti oldalán a dombtető és a lejtő aljában elterülő laposabb rész között kezdtük meg. Feltételeztük, hogy a dombot körülvevő, egykoron vízjárta területekből kiemelkedő térség emberi megtelepedésre alkalmasabb, ezért itt az objektumok intenzív jelentkezésével számolhatunk. Ezt látszott igazolni a feltárt terület keleti szélén, a löszös altalaj fölött jelentkező sötétszürke réteg, a hajdani mocsaras terület üledékének maradványa, amelyet néhány objektum, többek között egy észak-déli irányú árok keresztülvág. Az árok vége túlnyúlik a feltárt területen, ezért feltételezhető, hogy a lelőhely keleti irányban, az egykori mocsár belseje felé folytatódik. Az üledékes lerakódás mellett egy másik, a felület nagy részére kiterjedő talajtípust is megfigyelhettünk, amelyet vörös erdőtalajként azonosíthatunk. Azokon a részen, ahol a réteg rárakódott az altalajra, megfigyelhető volt, hogy az objektumok keresztülvágják, néhány esetben a beásások nem mélyednek az altalajba. A várakozásokkal ellentétben a dombtető felé az objektumok nem sűrűsödtek, eloszlásuk a feltárt területen megközelítőleg egyenletes volt, azonban a lejtő felső részein egyre sekélyebbé váltak, feltehetően a dombtető erodálódása miatt. Emiatt elképzelhető, hogy a lelőhely legfelső rétegeit az erózió és a mezőgazdasági művelés elpusztította. Erre utal, hogy több esetben észleltünk az átszántott réteg és az altalaj határán olyan objektumhoz nem köthető egész edényt, amit az eke kiforgatott a helyéről és a munkagép súlya alatt összetört.

A lelőhely objektumainak túlnyomó többségéből a késő bronzkori Urnamezős kultúra jellegzetes leletanyaga, így nagyméretű tárolóedények, kétfülű tálak, sikozott peremű edények, turbántekercses tálak fényezett oldalú töredékei kerültek elő. A kerámiák mellett nagy számban találtunk agyagnehezékeket, őrlőköveket, csont- illetve csiszolt kőeszközöket, orsógombokat és különböző típusú bronztüket⁹¹. A késő bronzkori objektumok a területen általában tároló és hulladékgyödörök, ezeken kívül számos cölöplyuk is előkerült, amelyek között egyetlen esetben figyelhettünk meg épület-szerkezetre utaló összefüggést (XVII. t. 1.). Feltártunk továbbá két kutat, amelyekben ácsolt szerkezetet nem találtunk, csupán az egyik betöltéséből előkerült korhadt famaradványok jelezték a szerkezet valamikori meglétét. A felület északkeleti részén egy nagyméretű, számos egymást vágó beásásból álló, gödörkomplexumot találtunk, amelyből nagy mennyiségű — több száz köbméter — földet termeltünk ki (XVII. t. 2.).

A megnyitott felület déli harmadában egy római kori telep néhány objektumát tártuk fel. A korszak tároló- és hulladékgyödrein kívül mindössze egyetlen kelet-nyugati tájolású, félig földbemélyített házat bontottunk ki. Gödrének alján jól megfigyelhetőek voltak a letaposott belső járószint foltjai. A telep szerkezetének rekonstruálására egyelőre — gazdasági jellegű objektumok, határoló árkok és több lakóobjektum hiányában — nincsen lehetőség. A római kori objektumokból nagy mennyiségben előkerülő római kori házikeramia, számos terra sigillata, vörös festésű edények töredékei mellett vaseszköz, öntőtégely töredék, illatszeres üvegcsék maradványai és egy kézimalmom darabjai láttak napvilágot. A beásásokból a jellegzetes római leletanyaggal keverve, szép számban kerültek elő kézzel formált, egyéb minőségű kerámiatöredékek, amelyekben a római kori bennszülött fazekasság termékeit kell sejttenünk. A kibontott objektumok gazdag leletanyaga alapján nagyobb római kori települést feltételezhetünk, amelynek többi része a feltárás további munkálatai során remélhetőleg felszínre kerül.

Tikos—Nyárfás-dűlő (M7/S-43 lelőhely)
Németh Péter Gergely — Siklósi Zsuzsanna

A községtől északkeletre lévő, nagy kiterjedésű lelőhely közepén húzódik a nyomvonal. 2003-ban a nyomvonal északi részén kezdtük meg a feltárást. Az objektumok az északkeleti részen sűrűsödtek, 9000 m²-en 568 objektumot tártunk fel (XVII. t. 6.).

A lelőhely két, nagyjából északkelet-délnyugat irányú, kisebb völgygel tagolt dombháton fekszik, melyek közül a keleti, magasabb dombhát bizonyult a különböző korszakú települések rendkívül intenzív központjának. A 2003-ban feltárt területen az őskor több szakaszából származó, ám kevés települési objektum került elő, ezért feltételezhető, hogy az őskorban csak rövid időszakokban laktak e területet.

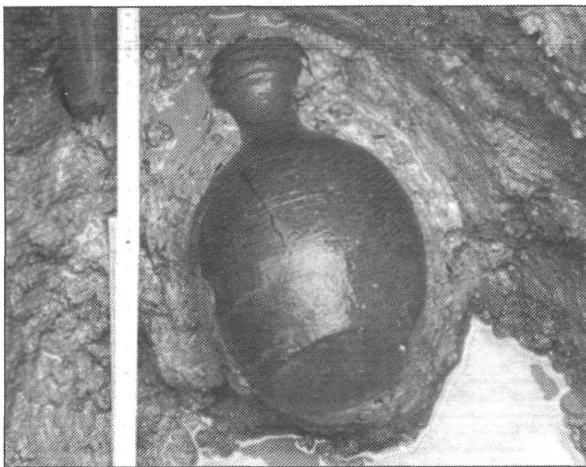
Az eddig feltárt területen a legkorábbi megtelepedés nyomai a középső rézkori *Balaton-Lasinja-kultúra*hoz köthetők. A nagyobb dombhát nyugati lejtőjén egy

1

2

3

4

5

6

XVII. tábla 1-2. Tikos—Homokgödrök 3-6. Tikos—Nyárfás-dűlő
 1 Késő bronzkori cölöpszerkezetes épület oszlophelyei 2 Késő bronzkori gödörkomplexum (B-57. objektum)
 3. Középkori korsó a 6. kútban 4. A vesszőfonat nyomai a 248. kútban
 5. A 77. későközépkori építmény 6. Légifelvétel a feltárásról
 (Fotó: 1-2. Serlegi Gábor, 3-5. Siklósi Zsuzsanna, 6. Gallina Zsolt)

északkelet-délnyugati irányú árok részletét tártuk fel, melyből eddig kizárólag a Balaton-Lasinja-kultúra leletanyaga került elő. Az árok egy-egy bejáratát a feltárt felület északi és déli részén találtuk meg, ám az árok mindkét irányban folytatódik. A kultúrához sorolható néhány gödör az árok körül csoportosult. A *Furchenstich kerámia kultúrájának*, valamint a középső rézkort lezáró és a késő rézkorba átvezető *Protoboleráz horizont* leletanyaga egy nagyméretű, szabálytalan, egymásba ázott gödrökből álló komplexumon kívül csak elszórtan került elő. A korszak kiemelkedő lelete egy ép rézkés. A *Badeni kultúra* késői fázisának néhány szabálytalan alakú gödre a nagyobb dombhát nyugati felén és a kisebb dombhátan is előfordult.

A késő bronzkori megtelepedésre eddig csupán néhány kisebb, elszórt települési objektum utal. A *Halomsíros kultúra* gödrei a kisebb dombhátan és a nagyobbik domb nyugati lejtőjének alsó részén sűrűsödtek. Az *Urnamezős kultúrának* pedig egyetlen gödre került elő a nyugati domboldalon.

A nyugati domboldalon feltártunk egy melléklet nélküli, zsugorított csontvázas temetkezést, mely a temetkezési szokás alapján valószínűleg szintén az őskorra keltezhető.

A *kelta korból* aránylag kevés objektum került elő, ezek nagy része kevés leletanyagot tartalmazó sekély objektum volt. Egy négyzetes, tapasztott padlós, egy cölöplyukas építmény műhely lehetett, kevés kerámia-töredék mellett vastárgy és vadkanagyar került elő belőle. Két másik, padló és cölöplyuk nélküli, nagyméretű gödör esetleg szintén műhely lehetett, az egyikben több hálónéhezéket találtunk. A kelta telepről LT D jellegű leletanyag került elő, néhány edénytöredék még a LT C időszakba tartozott. A korábbi terepbejárási adatokkal ellentétben a feltárt nyomvonalszakaszon a *római korból* csak szórványleletek kerültek elő.

A feltárás során a legtöbb objektum a *késő Árpád-kori* és a *késő középkori* településhez tartozott, a legtöbb objektum sekély gödöralj és oszloplyuk volt, ez utóbbiak esetleg házakra utalnak. Több mély tárolóverem tartozott a településhez, az egyik alján kutyacsontváz feküdt. Öt kutat tártunk fel, több kút alján megfigyelhető volt egy kör alakba rendezett karórendszer és közöttük a vesszőfonás nyoma (XVII. t. 4.). Hasonló vesszőfonattal bélelt kutakat néprajzi anyagból is ismerünk. Egy másik kútból ép korszó került elő (XVII. t. 3.). A középkori településen aránylag kevés a kerámialelet, a fémleletek nagy részét vaskések adják, néhány darabnak megmaradtak a csont nyélborításai illetve a felerősítő bronzszegecei. Vasolló töredékek mellett sarlódarab, valamint egyéb vaseszközök kerültek még elő. Teljesen épen találtunk egy ezüsthülbevalót. Az egyéb leletek közül kiemelkedik egy pár csontsíp, valamint egy félkész csontkorcsolya.

Zamárdi—Kút völgyi-dűlő (M7/S-1 lelőhely) Kiss Viktória

A ma Kút völgyi-dűlőnek nevezett, enyhén lejtős terület Zamárditól keletre, a Zamárdi és Siófok között húzódó, észak-déli irányú völgy peremén fekszik. Ebben a völgyben folyik az Endrédi-patak, amelynek keleti oldalán mocsaras-lápos terület, a Tóközi-berek található. A patakpart felé lejtő, lankás domboldal nagyon alkalmas volt a megtelepedésre: a víz közelsége és a környező berek növény- és állatvilága kiváló élőkörményeket biztosított.

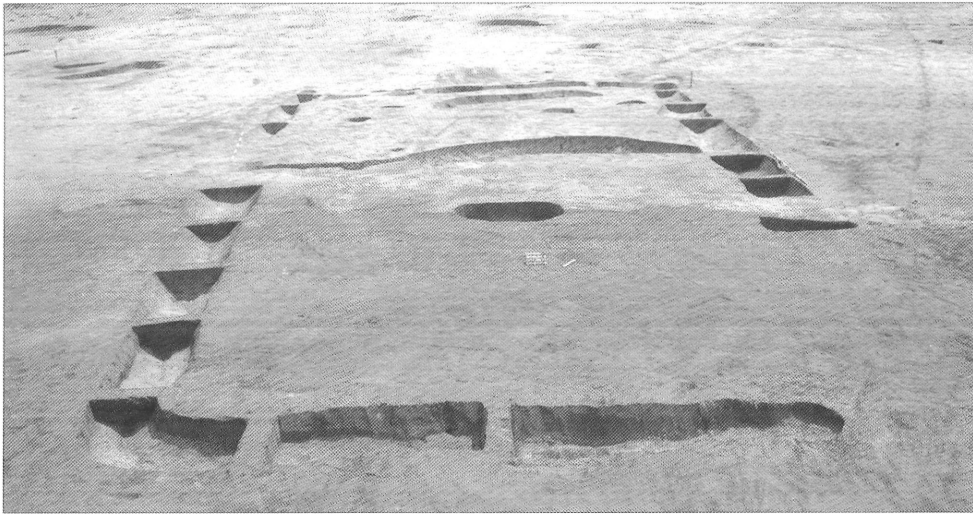
A tervezett M7-es autópálya új nyomvonala e területen, Zamárditól délkeletre csatlakozik a jelenleg is használt útpályához — itt egy nagy kiterjedésű autópálya-csomópont (a szükséges lehajtó- és felhajtóágakkal) kerül megépítésre. A lelőhelyen az előzetes terepbejárások alapján rézkori, bronzkori, vaskori és római kori leletek előkerülésére számíthatunk. A 2002. március végén kezdett és hat hónapig tartó régészeti leletmentés során az MTA RI és az SMMI közös munkájával 32 300 m² területen a rézkor két időszakának települését, egy kora bronzkori falurészletet, egy késő kelta települést és a népvándorlás kor időszakába sorolható házakat, gödröket, s ez utóbbi korszak néhány sírját tártuk fel (XVIII. t. 1.).⁹²

A középső rézkori *Balaton-Lasinja kultúra* népének telepe nagy területen, a patakparttól a dombtetőt magasabban fekvő részéig terült el: a gödrök mintegy 300 x 60 méteres felületen szóródtak. Valószínűleg a falu szélét jelzik az északon ritkán elhelyezkedő objektumok, míg dél felé a település az autópálya csomóponton (vagyis a feltárt területen) kívül is folytatódik. A kutatásra kijelölt terület nyugati részén, a dombtetőn, a löszös talaj jelentősen lepusztult, így a rézkori kultúrréteg nagy része mára megsemmisült. Itt két kisebb felületet kutattunk meg, de az errodálódott felszínen csak a domb egykori felszínének mélyedéseiben megmaradt humusz-foltokban tudtunk régészeti jelenségeket dokumentálni.

A feltárt teleprészlet középső részén, a szótan elhelyezkedő, méhkasalakú tárolóvermek és amorf munkagödrök között, egy alapárkos szerkezetű házat is feltártunk (328. objektum). A 9 méter széles és mintegy 19 méter hosszú épület alapárka a nyesési felszíntől számítva 20—34 cm mélységű volt, ebbe további 20—30 cm-nyire mélyedtek bele a 20—30 cm átmérőjű cölöpök (XVIII. t. 2.). Az alapárok betöltésében és a ház környezetében előkerült, vörösré égett patiosos omladék tanúsága szerint a felmenő falat a tartóoszlopokra font és agyaggal betapasztott vesszőfonat alkotta. Az északnyugat-délkelet tájolású ház tetőszerkezetét a rövidebb oldalak közepén és a ház középtengelyében elhelyezkedő széles cölöplyukakba állított ágafák tartották. A ház belterében a földbe ázott további oszlophelyek feltehetően a tetőszerkezet vízszintes áthidaló-gerendáit tartó cölöpök, és talán ezzel összefüggésben a belső osztófalak cölöpeinek helyét jelzik — eszerint a hosszú ház két — (esetleg három) helyiséges lehetett. Az épület északnyugati részén csak szakaszosan tudtuk doku-

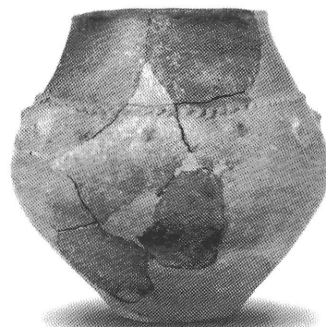
1

2

3

4

0 5cm

XVIII. tábla Zamárdi—Kútvölgyi-dűlő
 1. Légifelvétel az ásatásról, 2. A Balaton-Lasinja kultúra alapárkos háza (328. objektum)
 3. A Balaton-Lasinja kultúra edénye (341. objektum)
 4. A bolerázi kultúra edénye (171. objektum)
 (Fotó: 1. Miklós Zsuzsa, 2. Kiss Viktória, 3-4. Fenyvesi Róbert)

mentálni az alapárkot, ezért a bejárat helye bizonytalan. A kultúra (Zala és Győr-Moson-Sopron megyében feltárt) településeinek több alkalommal is előkerültek alapárkos házak. Ezek közül a Lébény-Billedombon napvilágra került 715. ház mérete (9 x 23 m) és szerkezete áll legközelebb a zamárdi épülethez. A hasonló korú települések méretét az eddigi tapasztalatok alapján 0,5—2 hektárosra becsülik, ezeken egyszerre 2—4 ház léte feltételezhető.⁹³ A számos gödörből előkerült, nagy mennyiségű paticsos omladék arra utal, hogy Zamárdiban is több ház állhatott a domboldalon, de ezek földbe mélyedő nyomát a feltárt területen nem találtuk meg.

A gödrökből előkerült nagyszámú edénytöredék többnyire alacsony hőfokon kiégetett, málékony anyagú kerámiából származik, a formák között leggyakoribbak a kettőskónikus tálak, hombárok; emellett füles korsók is napvilágra kerültek (XVIII. t. 3.). A kisméretű, pattintott kőeszközök nyersanyaga általában radiolarit, de néhány obszidián eszközt is találtunk.

Az egyik nagyméretű, amorf, leletgazdag hulladék-gödörben egy emberi koponya volt. Feltehetően a Balaton-Lasinja kultúrához köthető az a melléklet nélküli, kelet-nyugat tájolással, enyhén zsugorított pózban eltemetett emberi csontváz is, amelyet több középső rézkori gödör között, egy népvándorlás kori ház által bolygatva találtunk meg. A kultúra telepein másutt is előfordulnak gödörbe dobott-fektetett emberi tetemek. Lébényben tárológödörben zsugorított helyzetben nyugvó emberi csontvázak kerültek elő, Balatonmagyaród—Homoki-dűlőnél egy áldozati gödör gyermekcsontváz maradványait tartalmazta.⁹⁴ Az Orda-csehi—Kis-töltés lelőhelyen újabban feltárt, gödörbe temetett halott mellett edénymellékletek is voltak.⁹⁵

A késő rézkori *Bolerázi csoport* településének nyomai kisebb területre terjedtek ki. A gödrökből jó minőségű, gondosan készített és díszített kerámia került elő. A fazekak peremét megvastagították és ujbenyomkodással vagy bevagdosásokkal díszítették, vállukra bütyköket, vagy szélesen bekarcolt zeg-zug mintákat véstek (XVIII. t. 4.). A részben ép vagy összetört edények mellett számos állatsont is előkerült a gödrökből. Két kisebb gödörben gondosan halomba gyűjtött agancsokat találtunk. A mindennapi élet tárgyai mellett egy pecsétlő is előkerült — utóbbit talán az ünnepi viseletet kiegészítő testfestés készítéséhez használhatták. Hasonló pecsétlőt ismerünk a kultúra szlovákiai lelőhelyéről, Vrbovéről és a közeli Balatonöszöd—Temetői-dűlő településéről; ezeken a vörös festék nyoma is megmaradt.⁹⁶

A dombtetőn a korai bronzkori *Somogyvár-Vinkovci kultúra* ritkásabb szerkezetű, tanyaszerű településének néhány gödrét is megtaláltuk. Az egyik méhkasalakú gödörben egy szarvasmarha teljes csontváza (XIX. t. 1.) és marha- illetve sertés állkapcsok és vázrészek feküdtek (Tassi Márta meghatározása). A kerámiában a seprűdíszes fazekak dominálnak.

A vízparti területen később a *kelták* telepedtek meg, tanyaszerű falujuk néhány házból és gödrökből állt. A behúzott peremű vagy gombosfülű (Ansatzknopf), gyakran kívül-belül (hullám- és girlandmintával) besimi-

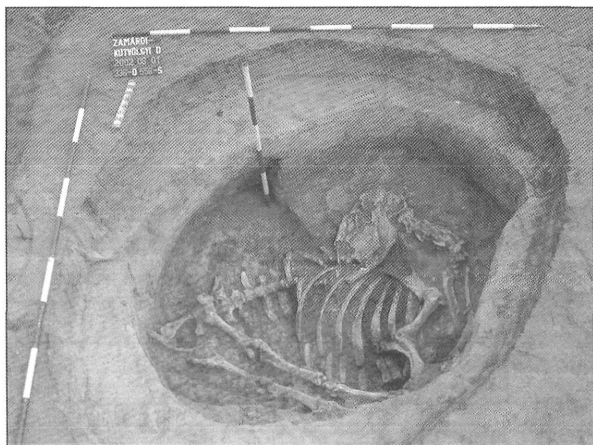
tott díszű tálak, besimitott díszű, világosszürke fazekak és dudoros peremű, fésűs díszű, grafitos fazekak mellett a vízszintes peremű, nagyméretű hombárok a legkésőbbi kelta időszakra (fiatalabb LT D) kelteznek a telep. Ugyanezt erősíti meg a durvított felületű, fésűs díszű, korongolatlan fazéktípus, amelyet a perem alá ferdén elhelyezett, gyakran ujbenyomkodással tagolt bordákkal díszítettek.⁹⁷ Ma már több adat szól amellett, hogy a Dél-Dunántúl kelta népességének településeinek zavartalanul tovább folyt az élet a római hódítás után is: a tartomány belsejében élő bennszülött népek csak lassan vették át a római kultúra szokásait, használati tárgyait. Így feltételezhető, hogy a hagyományosan a Kr.e. 1. századig keltezett késő kelta falvak egy része — köztük a Zamárdiban feltárt is — ennél később is használatban volt.⁹⁸

A kis kelta faluhoz a feltárt területen három délnyugat-északkeleti irányban tájolt, döngölt padlós ház tartozott, a rövidebb oldala közepén egy-egy oszlopyukkal. Az egyik házból (311. objektum: pontos mérete 4,6 x 3,4 méter; XIX. t. 2.) különösen gazdag kerámiaanyag került elő. A kései keltezt erősítik meg egy ugyaninnen származó, szűknyakú, öblös testű, vörös-fehér sávós festésű edény töredékei is, amelyhez hasonlók a gellérthegyi fazekastelepről ismertek.⁹⁹ Szintén a keltákhoz köthető az a kerámiaegyüttes, amely talán hamvasztásos sírként értékelhető, bár hamvakat nem tudunk megfigyelni: egy szürke, szélesszájú fazekat két, szájjal lefelé fordított, nagyméretű tállal borítottak le. Mellette további tálak és egyéb edénytöredékek voltak.

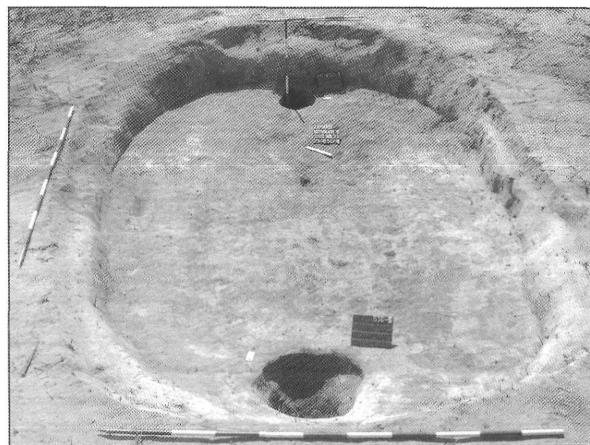
A lelőhely legjelentősebb anyagát a *népvándorlás* kor két időszakára tehető településrészletek képviselik. Az erős késő római hagyományokat mutató kerámia (pl. leányfalui fazéktípus¹⁰⁰) és egy ép, késő római hagymafejes bronzfibula alapján (amelynek páruházmait pl. Csákvárról ismerjük)¹⁰¹ a település egy része a 4. század végére — 5. század elejére keltezhető. Az ebben az időszakban, a provinciában megtelepedő germánok falvairól kevés adat áll rendelkezésre, de néhány újabban feltárt, hasonló leletekkel rendelkező lelőhely (pl. Mözs-Icsei dűlő 5. századra keltezett telepe¹⁰²) ismeretében valószínűsíthető, hogy a zamárdi telep első népvándorlás kori lakói római szolgálatba szegődött germánok (keleti gótok?) lehettek.

Az egyik házból előkerült, bepecsételt díszű, kiöntőcsöves korsó alapján azonban a települést a 6. század folyamán már a szintén germán langobardok lakták. A lelőhelyünkön feltárt falu jelentősége abban áll, hogy a Dunántúlon eddig csupán a langobardok temetkezéseit tárták fel, településeik nem voltak ismertek.¹⁰³ Emellett a kerámiaformák eddigi áttekintése¹⁰⁴ alapján az is feltételezhető, hogy az itt élt germánok a Kárpát-medencében 568. után letelepedő avarokkal egyidőben is helyben maradtak. Utóbbi kérdéskörben a zamárdi feltárás fontos adatokkal gazdagíthatja a 6. század utolsó harmadáról rendelkezésre álló információt.

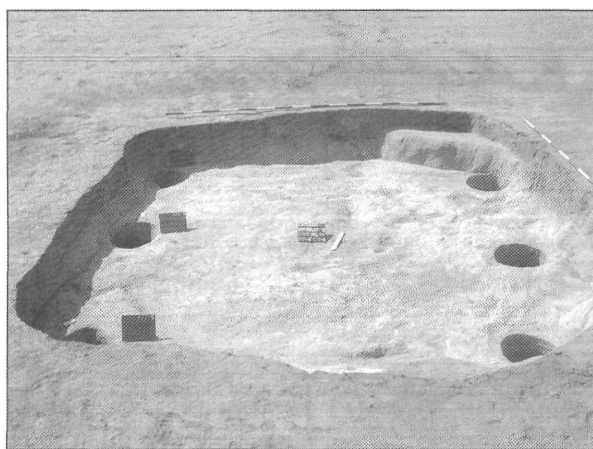
A népvándorlás kor korai időszakának telepkerámiáját egyelőre kevésbé ismeri régészeti kutatásunk, ezért a zamárdi település objektumainak két periódusra való

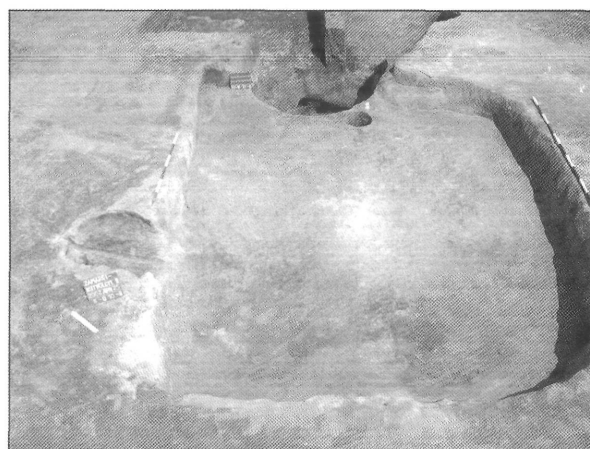
1

2

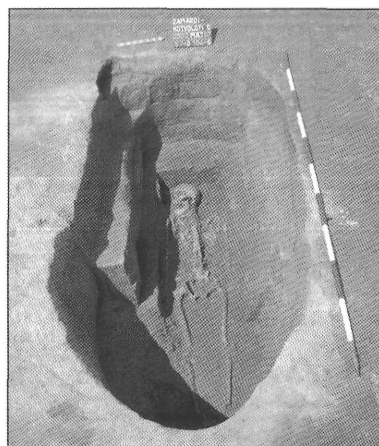
3

4

5

6

XIX. tábla Zamárdi—Kútvölgyi-dűlő

1. Szarvasmarha-csontváz kora bronzkori gödörben (336. objektum), 2. Kelta ház (311. objektum)
  3. Népvándorláskori ház (288. objektum), 4. Népvándorláskori ház (8. objektum)
  5. Népvándorláskori kút (246. objektum), 6. Népvándorláskori sír (97. objektum)
- (Fotó: 1. Polgár Péter, 2. Keczei Judit, 3-6. Kiss Viktória)

szétválasztása — a feldolgozás jelenlegi szintjén — nem könnyű feladat. Jelenleg úgy gondoljuk, hogy az összesen 27 népvándorláskori épület közül a korábbi, 4—5. századi településhez köthetők azok a félig földbe mélyített házak, amelyeknél a rövidebb oldal mentén három-három oszlophelyet találtunk (XIX. t. 3.). Az egyik ilyen, hatcölöpös épületből (342. objektum) került elő ugyanis az említett, kései hagymafejes fibula. E házakban nem találtunk fűtőberendezést, de a padlón megfigyelhető, nagyjából kerek vagy ovális, átégett folt alapján arra következtethetünk, hogy ezeket az épületeket parázson felmelegített kövekkel és talán a forró kő leolcsolása révén létrejött gőzzel temperálhatták — hasonló fűtést feltételez a kutatás az 5. század előtti germániai településeken vagy a Zala megyei 9. századi falvakban is.¹⁰⁵ A vélhetően a 6. századra keltezhető épületek zöme a település középső részén kört alkotva, (XVIII. t. 1.) néhány pedig ezektől kissé távolabb, szórtabban illetve a falu keleti szélén az egykori patakmeder mentén helyezkedik el. A legtöbb építmény nyeregtetejét két nagyméretű faoszlop tartotta, másoknál a négy sarokban helyezkedtek el az oszlophelyek; padlójuk többnyire sározott-döngölt volt. Némelyikhez a földbe ásott házalap területéből kinyúló kemencét is építettek (XIX. t. 4.). A nagyobb méretű épületek (méretük 4 × 3 m körül mozog) mellett egészen kicsiket is találtunk (a legkisebbek mérete csupán mintegy 2,5 × 2 m). A tengelyükkel szinte kivétel nélkül délnyugat-északkelet felé tájolt, többnyire téglalapalakú épületek különböző funkcióit láthatunk el, hiszen méretük és néhány esetben szerkezetük sem azonos: a nagyobbak házként, a kisebbek műhelyként értelmezhetők. Az épületek mellett az említett két településhez gödrök és sütőkemencek is tartoztak. A patakparton — a falu szélén — három kút került elő; ezek egyikében kitűnő állapotban maradt meg a négyszögletes, ácsolt faszervezet (XIX. t. 5.). Az egymásba csapolt kútdeszkák kocsányos tölgyből készültek (vizsgálatukat Grynaeus András végezte el). Mivel a népvándorlás kor tárgyalt időszakából jelenleg nem áll rendelkezésre dendrokronológiai adatsor, így a kút pontos keltezése nem volt lehetséges.

A házakból és gödrökből edénytöredékek, orsógombok és kis számban vaseszközök kerültek elő. Három épületben és egy gödörben is találtunk többé-kevésbé töredékes állapotú, vas- vagy bronzszegecsekkel összeerősített, kétsoros csontfésűket.¹⁰⁶ A házikerámia két nagy csoportra osztható: egyik részük korongolatlan, kézzel formált, másik részük kézi korongon előállított, jobb minőségű áru. Mindkét csoportra jellemző a díszítetlenség (nagyritkán a hullámvonal-minta) és az apró kavicsos soványítás. A házikerámia mellett megtalálhatók a jól korongolt, fényezett felületű asztali edények is (díszkerámia). A mindkét korszakban előforduló formák és a besimitott díszítés mellett, a néha igen vékony falú és a korongolás során kialakított, sűrűn bordázott felületű fazekak inkább az idősebb telep kerámiáját jellemzik. A langobard időszakhoz köthető edények¹⁰⁷ között a bepecsételt díszű kiöntőcsöves korsót és egy körtealakú edénykét említhetjük, melyen besimitott hálóminta látható.

A lelőhely északi és keleti szélén négy, kelet-nyugati tájolású csontvázas sírt is feltártunk (XIX. t. 6.). A korpósbán, hátonfekve eltemetett elhunytak közül az egyik melléklet nélküli volt, három sírban rossz megtartású és kevésbé jellegzetes bronz- illetve vastárgy-töredékeket (kés, csat) és orsógombokat találtunk. Jól keltezhető mellékletek hiányában mindössze annyi állapítható meg az egyik sírból napvilágra került, díszített csontlappal és bronzszegecsekkel ellátott, kétsoros csontfésűre támaszkodva, hogy a sírokban nyugvók a keleti gót falu elhunyt lakói, vagy az eddig kevésbé ismert langobard köznép tagjai lehettek.¹⁰⁸

Építés közbeni mentő feltárások

Belényesy Károly — Virágos Gábor

Az M7-es autópálya Balatonszárszó-Ordacsehi közötti szakaszán — a korábban elvégzett megelőző feltárások befejezése után — 2003-ban kezdődtek meg az út építésének munkálatai. A nagy nyomvonalas beruházások során szerzett korábbi tapasztalatok alapján, a felszínen látható jelenségek révén ismert (azaz azonosított) lelőhelyeken kívül további lelőhelyek meglétét lehetett feltételezni. A még ismeretlen, de feltételezett lelőhelyek felderítése és megfelelő dokumentálása érdekében a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága a beruházó Nemzeti Autópálya Rt.-vel az építési munkavégzéssel párhuzamosan történő régészeti felügyelet ellátására és a szükséges mértékű mentő feltárások elvégzésére kötött szerződést. A megyei múzeum a felügyeleti munka kivitelezésével az Archeosztráda Kft.-t bízta meg.

A felügyeletre átadott közel 20 km hosszú szakaszon a kivitelező Szárszó Konzorcium 2003. április elején kezdte meg a földmunkákat: humusztalást valamint bevágások és töltések építését (XX. t. 1.). A felügyeleti feladatok számunkra korábban ismeretlenek voltak: meg kellett ismerkednünk a nyomvonalon végzett földmunkák jellegével, a kivitelezőkkel és az általuk alkalmazott munkamódszerekkel, valamint a munkák ütemezésével. Az első hetekben szerzett tapasztalatok alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a megelőző feltárások és a kis felületen végzett korábbi leletmentések megszokott ritmusához képest gyökeresen más stratégiát kell kidolgozni. Ki kellett találni, hogy a régészeti örökség védelmének biztosítását hogyan lehet a beruházás érdekeinek figyelembe vételével megvalósítani: az építkezést nem lehetett hátráltatni a régészeti feltárásokkal, viszont feladatunk a régészeti jelenségek dokumentálatlan megsemmisítésének megakadályozása volt (XX. t. 2.). A két érdek között csak a szakemberek közötti folyamatos kommunikáció révén kialakított kompromisszumok sora biztosíthatott egyensúlyt.

A korábbi kutatások és a nyomvonalon végzett megelőző feltárások révén a Balaton déli partján a régészeti érintettség mértékéről és jelentőségéről bőséges információ állt rendelkezésre. Ez alapján már a munka megkezdése előtt is sejthető volt, hogy az építés során több, esetenként jelentős méretű lelőhely kerülhet felszínre. A végeredmény azonban nemcsak a beruházó,

1

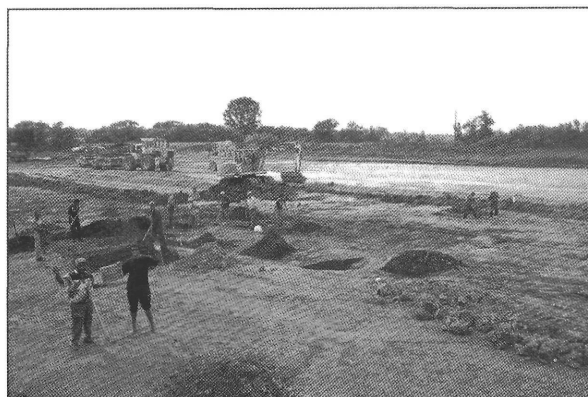
2

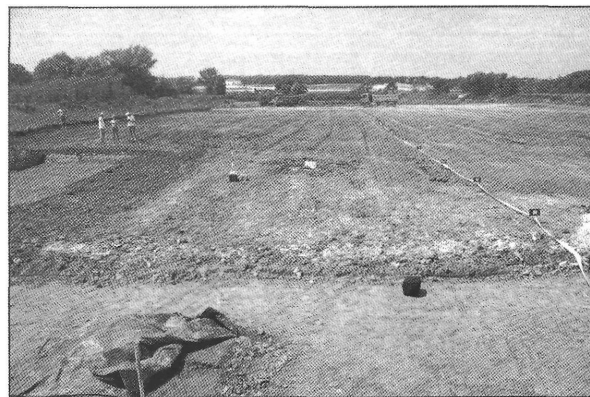
3

4

5

6

XX. tábla Az építés közben végzett régészeti munka
 1. Gépi földmunka megkezdése, 2. Leleghely felderítése a lehumuszolt felület
 3. Szőlád—Kisaszó leleghelyen félpályában kibontott késő-neolitik körárok
 4. Leleghely azonosítása a lehumuszolt felületen
 5. Felügyeleti feltárás Balatonszárszó—Bozót-mellék leleghelyen, 6. Terepi koordináció
 (Fotó: 1,4,6. Marton Tibor, 2. Illyés Péter, 3. Gallina Zsolt, 5. Hansel Balázs)

hanem a szakma várakozásait is felülmúlta (XX. t. 3.). A felügyelet megkezdésének első napjától az utolsóig folyamatosan kerültek elő lelőhelyek. A felügyelet ellátása — vagyis a földmunkák végzése során ellátott lelőhely-felderítés — folyamatos volt. Ennek során összesen 25 helyszínen végeztünk régészeti munkát, 16 lelőhely került beazonosításra, majd feltárássra (egy-egy lelőhelyen több szakaszban), melyek összterülete megközelítőleg 46 000 m² volt, 1250 objektummal. Egy ilyen volumenű munkának egyszerre voltak régészeti-szakmai és régészeti-munkaszervezési tapasztalatai.

A munka szervezése

Az első és leginkább alapvető kihívás a mobilitás megoldása volt. Mivel a beruházás kivitelezése egyszerre több, egymástól távoli területen folyt, mind a felügyelet ellátása, mind az egy időben ugyancsak több, egymástól távol eső lelőhelyen való munkavégzés megszervezése csak a felügyelők és a feltárást végző csapatok megfelelő mozgékonyságának biztosításával volt lehetséges (XX. t. 4.). A szakmai háttérrel jelentő régecséket, technikusokat és infrastruktúrát mindig a beruházó ütemezésének megfelelően kellett átcsoportosítani a folyamatosan változó számú és méretű lelőhelyek között. A szakmai munkát végzők létszáma a feladatok arányában folyamatosan változott 6 és 32 fő között. A leghosszabb feltárás 69 napig tartott, a legtöbb feltárás (szám szerint 5) egy hónapon belül júniusban folyt egy időben, míg a legtöbb dolgozó egyszerre július folyamán volt a terepen (napi átlagban 6 régész és 18 technikus (XX. t. 5.).¹⁰⁹ A kézi és gépi földmunkát külön cég biztosította, így velük is külön koordinációt igényelt a gyorsan változó helyzet megfelelő ütemű követése. A munka kivitelezése csak a két cég közötti jó kooperációnak volt köszönhető (XX. t. 6.).

Az eredmények

A feltárt területek tudományos feldolgozása természetesen még várat magára, ezért az ásatások rövid ismertetésén túl csupán a feltárások, illetve a felügyeleti munka során szerzett benyomásainkat, helyszíni tapasztalatainkat összegezzük.

A feladat gyakorlatilag egy közel 20 km hosszú és átlagosan 80 méter széles régészeti szonda mélyítésének figyelemmel kísérése és dokumentálása volt. Az így kapott információk gyakorlatilag a földtörténeti rétegektől a legújabb korig terjedő időszak keresztmetszetét adták. Minthogy ez az óriási kutatószonda egy régészeti szempontból különösen izgalmas területen haladt át, egyedülálló — és a munkából adódóan megismételhetetlen — lehetőséget kínált az építés közben előkerülő régészeti jelenségek megfigyelésére, mintegy összekapcsolva a megelőző feltárások területeit. Az adódó lehetőségtől kétség kívül az eddig szerzett információk, illetve tapasztalatok megerősítését vártuk. Az eddig csak a terepbejárások és a kutatásra kijelölt területeken végzett megelőző feltárások alapján kialakuló kép azonban — a munka jellegéből adódóan — a településtörténet és a régészeti topográfia sajátos torzóját mutatta. Jelenlegi ismereteink alapján ugyanis biztosak lehetünk abban, hogy a Balaton déli partja olyan kultúrtáj, ahol a kiváló adottságoknak köszönhetően szinte

minden, az emberi megtelepedésre alkalmas helyen régészeti jelenségekkel kell számolnunk, rendszerint akkor is, ha erre a felszínen semmi nem utal. A megtelepedés természetesen erősen kötődik a terület vízrajzához, amit itt a Balaton mentén húzódó mocsaras völgyek és a Balatonra többnyire merőlegesen futó kisebb patakok jelentenek. A mocsarokból kiemelkedő kisebb szigetek és a patakok mentén elterülő lankásabb domboldalak történetileg szinte folyamatosan lakottak voltak a neolitikum és a korájkor között. A különböző korú objektumcsoportok és települési rétegek gyakorta több rétegben fedték egymást.

A kutatás során világossá vált, hogy a korábban elvégzett előzetes felderítés során extrém körülmények (mocsár, nádas), vagy a kutatást akadályozó fedettség (szőlő, erdő) miatt „ismeretlen” területeken is lelőhelyek előkerülésével kell számolnunk. A munkát és az előzetes tervezést azonban sokkal jobban nehezítette a nyomvonalak tervváltozása. Új, vagy újólag megismert beköthető szakaszokon (pl. Balatonöszöd—Szólád) több jelentős lelőhelyre bukkantunk, amelyek kutatását a megelőző feltárások keretében kellett volna elvégezni, de kivitelezésükre ilyen feltételekkel már (sem időben, sem pénzügyileg) nem volt lehetőség. Jól tudjuk, nincs olyan beruházási költségvetés, ami az összes régészeti érdekű terület teljes feltárását tartalmazná. Ennek ellenére az M7-es autópálya Balatonszárszó és Ordacsehi közötti szakaszának megelőző feltárása és az építés közbeni felügyelet, szakmailag az érdekérvényesítés szempontjából, az előkerült lelőhelyek, objektumok és leletanyag számát tekintve, a honi archeológiának egyik sikertörténete.

A feltárások

Az egyes mentő feltárások rövid leírása előtt még néhány általános érvényű megjegyzés szükséges. A munka jellegéből adódóan az összes ásatási helyszín előkerülését az építés során megkezdett földmunkák — a pálya nyomvonalának humuszolása, vagy a pálya illetve a műtárgyak építéséhez szükséges előzetes bevágások — során észleltük. Az egyes lelőhelyek leírása végén található számok pedig a pálya kilométerszelvényét (alacsonyabb szám esetén a bekötőutakét) jelzik.

A nyomvonalon 2003-ban végzett leletmentések

Balatonlelle—Csapás-dűlő

Sófalvi András

A településtől dél-délkeletre, a Csapás-dűlőben, a magaslatot természetesen kettéválasztó völgy keleti peremén, a 139 km mellett közvetlenül, az autópályás gépi földmunkák során egy szabályos észak-déli irányú árok feltárta tűnt elő.

A helyszínen szondázó ásatást folytattunk az árok korának és funkciójának meghatározása céljából. Az autópálya nyomvonalába eső árok szakasz feltárását, az északi részen pedig 3 méter szélességben szondát nyitottunk. Az árok felső szintjén mintegy 5 méter széles, mélysége 1,8 méter, lefelé fokozatosan összeszűkült, alja kb. 1 méter széles lehetett (XXI. t. 1.).

A természetes úton betöltődött árok humuszos rétegei régészetileg teljesen negatívnak bizonyultak, ami arra utalt, hogy az árok közvetlen környezetében régészeti telepjelenségekkel nem számolhatunk. Az árok korát és funkcióját illetően csak feltételezésekre bocsátkozhatunk. Védelmi illetve vízelvezetési szerepét nem tartjuk valószínűnek; elképzelhető, hogy a szabályos, tektonos aljú árok egy mélyút volt Péntekhely és Lelle között a középkorban, amelyre több okleveles adat is utal. (M7/139 +000—025 km, május 29. — június 2. között)

Balatonlelle–Kenderföld

Hajdú Ádám Dávid — Hansel Balázs — Koós István

A 67-es úttól párszáz méterre keletre, egy három oldalról mély, vizenyős területtel övezett lankás domboldalon a 2002. évi megelőző feltárások során a lelőhely nyomvonal és pihenő által érintett túlnyomó része feltárásra került (az M7/S-20 lelőhelyen, Marton Tibor és Serlegi Gábor vezetésével folyó ásatásról is e kötetben számolunk be). Azonban nyomvonal-módosítás miatt a lelőhely délnyugati, a település felé erősen lejtős részét már csak az építés közben végzett leletmentés keretében volt alkalmunk feltárni, a megnyitott felület körülbelül 3500—4000 m². E területtől nyugatra, már mély vizenyős területen, az ártéri erdő kitermelése és tereprendezési munkálatok során további régészeti objektumok kerültek elő. Így a mentő ásatást két ütemben végeztük el, a megfigyelések kiegészítik a korábbi megelőző feltárás eredményeit.

Az első feltárás során 51 különböző objektum került elő, egy részük az útépités előkészítése céljából végzett humuszolás során megsérült. Ezek között különleges helyet foglal el egy római gödör által megbolygatott zsurorított csontvázas temetkezés (XXI. t. 2.). A csontváz ÉNy—DK-i tájolású lehetett, a csontok közül egyedül a koponya és néhány csigolya volt eredeti helyén, a többi csont a gödör északi részében különböző magasságban került elő. A koponya mellett került elő egyetlen melléklete, egy kis pohár, amely alapján a sír a korai bronzkorba (*Kisapostagi kultúra*) keltezhető. Az objektumok többi része egy *bennszülött-római* (II–III. századi) telephez kapcsolható, amelyek között külön említést igényel egy ÉK—DNY-i tájolású félig földbementített ház, két rövidebbik oldalán egy-egy viszonylag mély oszlopyukkal. A ház korát a bontás során előkerült terra sigillata (westerndorfi áru) töredék lelet alapján II—III. század fordulójára tehetjük. Feltehetőleg a ház közvetlen környezetéhez tartozhatott a tőle északkeletre előkerült észak-déli irányú, nem túl mély árok is, azonban ennek funkciója még tisztázatlan. Az ásatás során feltárásra került még egy északnyugat—déleleti irányú árokrendszer, amely délkeletről indulva fokozatosan szélesedik ki kettős, majd hármas árokká, és vág át jó néhány, szintén a római korba keltezhető régészeti objektumot. Ezek egyikéből teljes épségben került elő egy római kézi malom egyik fele (XXI. t. 3.). Az előkerült leletanyag igen nagy hányadát a korongolt, szürkére égetett római házi kerámia teszi ki, de viszonylag nagy számban kerültek elő vörös festésű, különböző

formájú edények és a különlegesnek számító terra sigillata töredékek.

A második mentő feltárás többségében már az erdős-mocsaras területen folyt, melynek nyugati része vízzel borított és leletmentes volt, a túlsó, hasonlóan lankás nyugati oldalon helyezkedik el Balatonlelle-Mészégető lelőhely.

Az erdősáv kivágása és a meglehetősen erőteljes, átlagban 80—90 cm mélységű humuszolás után is jelentkeztek objektumfoltok. A rendkívül rossz terepviszonyok és a munkagépek pusztítása miatt szondázó jellegű feltárásra volt csak lehetőségünk. A talajvíz már a lehumuszolt felszínen jelentkezett, és a sűrű gyökérszál is nehezítette a munkát. Munkánkat Gallina Zsolt által készített légifotó segítette, amelynek alapján több régészeti jelenség foltját, szerkezetét sikerült azonosítanunk. A feltárás során újabb 21 objektumot bontottunk ki. A csekély leletanyag miatt csak néhány objektum kora volt meghatározható, ezek részben a már korábban ismert bronzkori településhez köthetők, illetve három régészeti jelenséget a római korba sorolhatunk.

A feltárásra került bronzkori sír és a bennszülött-római telepobjektumok, illetve az azokból előkerült leletanyag szorosan kapcsolódik a korábban már említett megelőző feltáráshoz, és újabb adalékkal szolgál a pannoniai bennszülött-római telepek pontosabb megismeréséhez.

(M7/137 +550—650 km, április 16. — 25. között, M7/137 +725—800 km, augusztus 13. — 25. között)

Balatonlelle—Lellekúti-dűlő

Sófalvi András

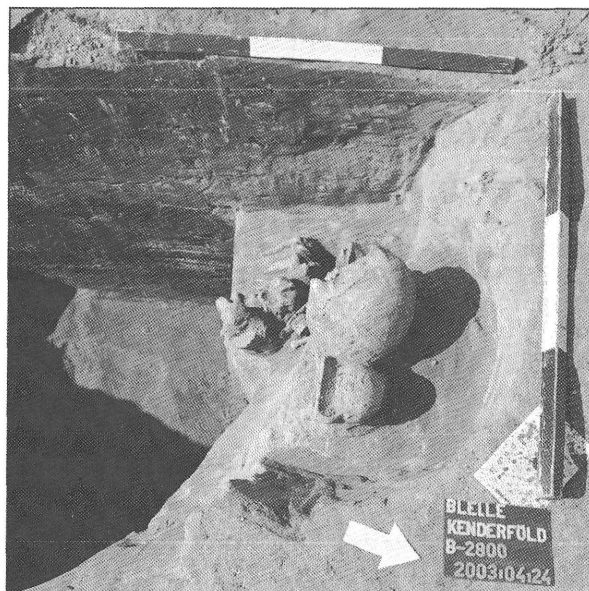
Balatonlelle határában a humuszolást követően több ízben végeztünk terepbejárást. Július elején — közvetlenül egy több napos eső után — végzett helyszíni szemlénk során objektumok foltjait figyeltük meg, amelyek környezetéből őskori leleteket gyűjtöttünk. A területen végzett kutatás során kiderült, hogy a város-tól dél-déleleti irányban található magaslat enyhén kelet felé lejtő lankáján egy késő bronzkori település található, melynek központi területe az autópálya nyomvonalától délre helyezkedik el. A felületen elszórtan nagy méretű tárolóvermeket, gödröket tártunk fel, illetve egy leégett épület (XXI. t. 5.) maradványait dokumentáltuk. Az objektumok betöltéséből előkerült nagymennyiségű gerenda-lenyomatos paticsrög egykori felszíni épületekre utalt. A települést nyugatról, egy É—D-i irányú, többszakaszos árok határolta (XXI. t. 4.). Az erőteljes erózió és a rigolozás miatt a település jelentős része elpusztult.

Az objektumokból, a nagymennyiségű kerámia és alatcsont mellett néhány bronztárgy és bronzolvadék került elő. Az ásatás során feltárt éles válltörésű, oldalbütykös, dudoros csupor, valamint egy sikozott hasú bögre alapján a bronzkori település feltehetően az *Urnamezős kultúra* korai és klasszikus fázisára keltezhető.

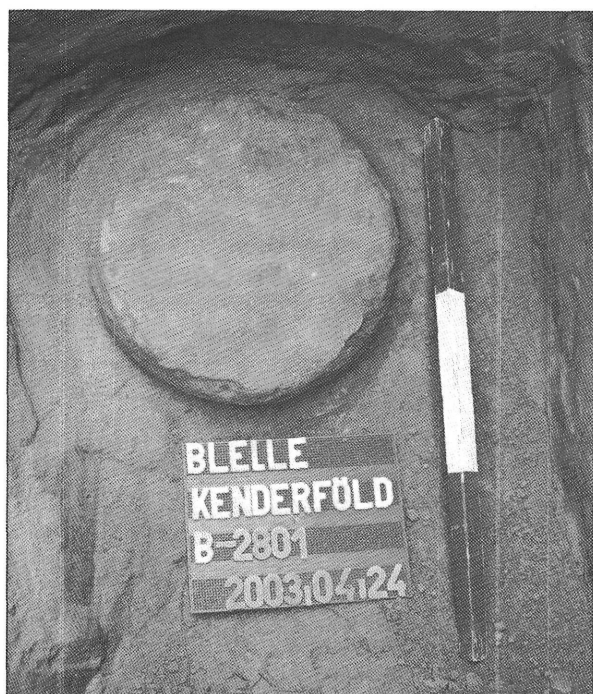
(M7/138 +400—700 km, július 7. — 29. között)

1

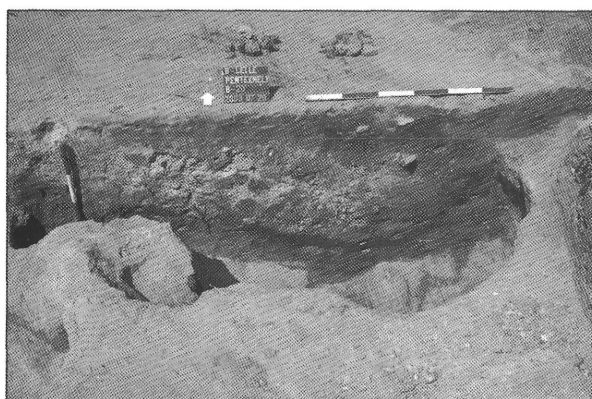
2

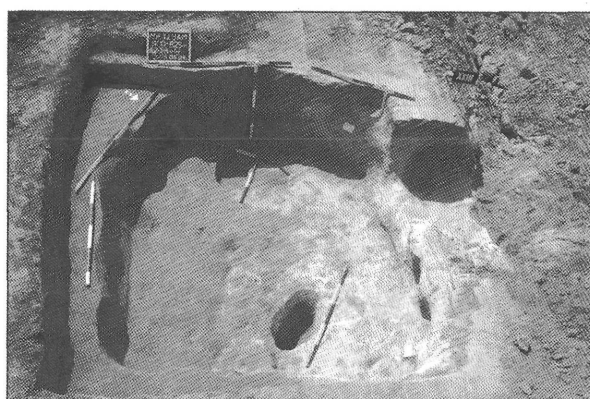
3

4

5

6

XXI. tábla Építés közbeni leletmentések

1. Balatonlelle—Csapás-dűlő: Az árok metszete

2-3. Balatonlelle—Kenderföld: 2. Kora bronzkori megbolygatott, zsugorított csontvázas temetkezés

3. Római malomkő, 4-5. Balatonlelle—Lellekúti-dűlő: 4. Árok délről

5. Intenzív tűzre utaló omladék az objektum betöltésében

6. Balatonöszöd—Vermes-dűlő: avar kori gödörkomplexum

(Fotó: 1,4-5. Sófalvi András, 2-3. Hajdú Ádám Dávid, 6. Marton Tibor)

Balatonlelle—Mészégető

Sófalvi András

A Kaposvár-Balatonlelle közötti 67-es út keleti oldalán, a lakott terület szélén, egy mészégető- és építőanyag-kereskedés helyén a nyomvonalban, vizenyős terület felé hajló keleti lejtőn, a humuszolás során régészeti objektumok kerültek elő. Az ezt követően meginduló kutatások során öt téglalap alakú, sarkain lekerekített, földbe mélyített kelta épületet tártunk fel egymástól kis távolságban (XXII. t. 1, 3.). Tájéolásuk, egy kivételével, nyugat-keleti. Az épületek középtengelyében található oszlopyukak a földbe mélyített épületterek nyeregterős lefedésére utalnak. Az egyik betöltéséből vesszős lenyomatú (nem kiégett) tapasztás darabkái kerültek elő, tüzelőberendezést egyikükben sem találtunk, csupán alkalmi tüzelés nyomai kerültek elő. Az épületeken kívül néhány kisebb gödröt illetve három nagyméretű tárolóvermet tártunk fel (XXII. t. 2.). Ezek betöltéséből gazdag késő kelta kori (LT D) leletanyag került elő, a háztartási hulladék mellett vaseszközök és egy vasfibula töredékével. Az objektumokban talált vasolvadék intenzív műhelytevékenységre utal. Az épületek bemélyített belső terei ugyan nem vágták egymást, de sűrűségük alapján arra következtethetünk, hogy nem egy időben álltak. A leletanyag feldolgozása lehetővé teszi a kelta kori telep belső időrendjének pontosabb kidolgozását.

Az épületek egy nagy méretű, szabálytalan, késő bronzkori gödörkomplexumot vágtak át. Betöltéséből nagy mennyiségű leletanyag került elő, a *Halomsíros kultúra kései fázisának* (Reinecke BD) jellegzetes leletanyagával. A késő bronzkori település északnyugat felé az autópálya kisajátítási határán kívül tovább folytatódik, míg a kelta telep a mocsaras völgy aljával párhuzamosan mindkét irányban tovább terjed. (M7/138+000—025 km, június 12. — 16. és június 24. — július 18. között)

Balatonlelle—Országúti-dűlő

Siklósi Zsuzsanna — Sófalvi András

Balatonlelle délnyugati határában, a Forró árok keleti partján 2002-ben túlnyomórészt megkutatott lelőhely (Országúti-dűlő, M7/S-16 lelőhely, Sófalvi András (SMMI) ásatása, ld. e kötetben) keleti szélét szőlőültetvény miatt, illetve délnyugati sarkát az ott felhalmozott humuszdepó miatt, feltárni nem tudtuk. 2003-ban a földdepó elhordása illetve a szőlő kivágása és a terület lehumuszolása után, régészeti objektumok előkerülése nyomán kezdtünk a két felületen kutatásba.

Ennek során kiderült, hogy korábbi megfigyeléseinknek megfelelően a délnyugati részen, a völgyalj lapályos, vizenyős felületén megszűnnek a régészeti jelenségek. A feltárás során a *Halomsíros kultúra* gödrét és egy cserepekket fedett szintet, valamint két *Árpád-kori* kemence maradványait bontottuk ki. Az objektumok jól illeszkednek a korábbi kutatás által megrajzolt településképbe, a *Halomsíros-kultúra* népe és az *Árpád-kori* Gamás falu szolgáltató népei a völgy lejtős, meredek szakaszába ásták bele gödreiket illetve kemencéiket.

A felső, keleti szakaszon, a gépi humuszolás során megfigyelt gödörkomplexum körzetében 545 m² felületen szelvényt nyitottunk. A feltárás során a nagyméretű gödörkomplexum körül néhány kisebb gödör illetve gödöralj és egy méhkas alakú tárolóverem került elő. További felületek nyitása nem volt indokolt, mivel körülöttük minden irányban néhány méteres leletmentes sávot észleltünk. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy a feltárt terület egy olyan dombtetőn található, melyet korábban már az erózió és az újkori szőlőművelés is erősen pusztítottak.

A régészeti objektumok mindegyike a középső rézkor végére keltezhető. A rézkori leletanyag kiemelkedő jelentőségét az adja, hogy benne egyértelműen keverednek a *Balaton-Lasinja-kultúra*, a *Furhenstich kerámia* és a *Protoboleráz horizont elemei*, ahol a *Furhenstich* kerámia-kultúrája dominál. A lelőhely különösen gazdag volt leletanyagban, melyből érdemes kiemelni a számos csonteszközt, orsógombot, köeszközt — elsősorban egy miniatűr, csiszolt kővésőt — és egy agyagpecsétlőt. Valószínűleg ezen a területen a korábban feltárt lelőhely keleti széléhez értünk, de a folyamatos utépítési munkálatok miatt erre nincsen egyértelmű bizonyíték. Északi és déli irányban a lelőhely folytatódik a nyomvonal határain kívül is. A 2002. évi feltárt terület keleti határa és az idei felület között a felszínen nem találtunk régészeti jelenségekre utaló nyomot, ám minden bizonnyal a két feltárási terület között is folyamatos volt a rézkori megtelepedés.

M7/139+950—975 km, 140+300—325 km, május 27. — június 06. között)

Balatonöszöd—Csárdai dűlő

Hajdú Ádám Dávid

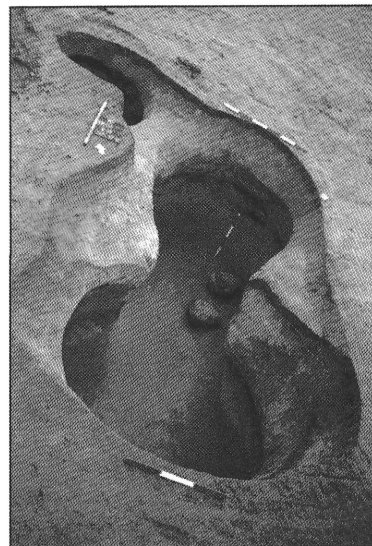
A lelőhely Balatonöszödtől 2 km-re északkeletre található, vizenyős területből kiemelkedő kisebb dombon, amelyet északkeletről a Kis-metszés csatorna, délkeletről egy kisebb vízfolyás határol. A mai 7-es úttól az őszi csomóponton át Szóládra vezető új bekötőúton a készülő bevágás miatt feltárandó terület 220 méter hosszú és megközelítőleg 15—20 méter széles volt, kiterjedése kb. 4500 négyzetméter.

A feltárt objektumok döntő hányada egy késő kelta (LT D) telep része. Számos objektum sorolható egy 16. századi, hódoltságkori településhez, míg a rézkori *Badeni kultúrát* mindössze néhány tárolóverem képviseli.

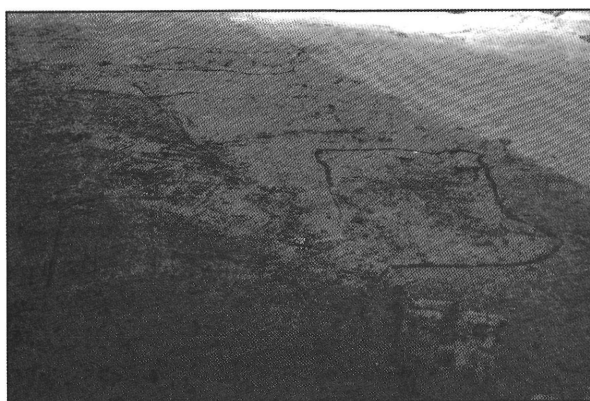
A kelta korból a területen tíz, félig földbemélyített ház került elő. Tájéolásuk északkelet-délnyugati, sarkuk lekerekített, két rövidebb oldalukon egy-egy szelemen tartó oszlop gödrét figyeltük meg. A feltárt házak közül mindössze egyben volt kemence, a többi ház bontása során kemence, vagy tűzhelyre utaló nyom nem került elő. A domb tetején az előbbiekkal ellentétes tájolású, oszlopszerkezetes házat tártunk fel; hosszúsága mintegy 10 méter, szélessége 5—6 méter volt (XXII. t. 4.). A telepről a késő kelta háztartás jellegzetes leletei, grafitos anyagú, seprűdíszes fazekak, szürke, behúzott peremű és gombos fülű, behúzott peremű tálak láttak napvilágot, nagy számban kerültek elő orsókarikák és

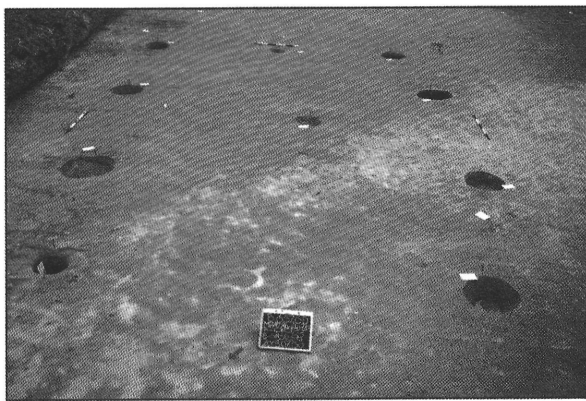
1

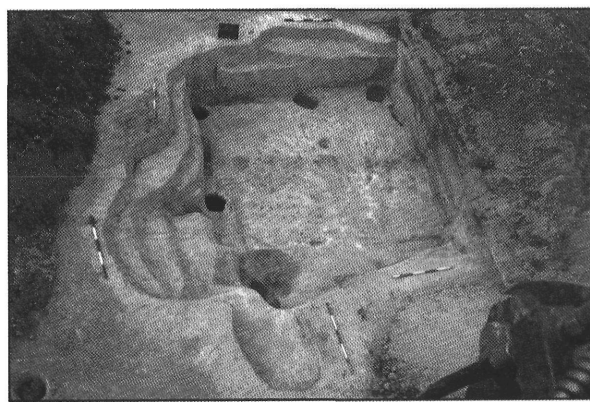
2

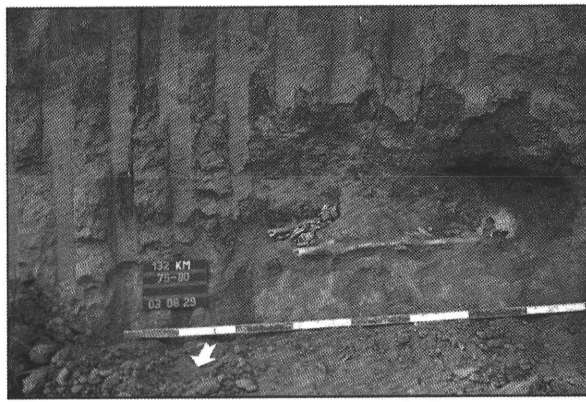
3

4

5

6

XXII. tábla Építés közbeni leletmentések

- 1-3. Balatonlelle—Mészégető: 1. Kelta épület, 2. Kelta kori veremcsoport, 3. Kelta kori objektumok faltjai keletről
4-5. Balatonöszöd—Csárdai-dűlő
4. Cölöplyukak által kirajzolódott cölöpszerkezetes késő kelta épület, 5. Kora újkori ház és kelta gödör
6. Balatonszemes—Alsóvölgyi-dűlő: Csontvázas avar temetkezés
(Fotó: 1-3. Sófalvi András, 4-5. Hajdú Ádám Dávid, 6. Szapu Dániel)

orsógombok is. A viseleti tárgyak között említést érdemel egy kék színű ún. szemölcsös üvegkarperec töredék, egy üvegpasztá gyöngy töredéke, egy bronzgyűrű, illetve egy szinte teljesen ép bronzfibula. A feltárás során kifejlett szarvasbika csontvázát bontottuk ki, amelyet az itt élők feltehetően áldozatként helyeztek egy méhkasalakú verembe. A feltárt házak aránylag nagy távolságra vannak egymástól, mindegyik házhoz több tárolóverem is tartozhatott, amelyek alapján egy laza szerkezetű telep képe tárult elénk.

Az ásatás során három sír került elő. Ezek közül a legérdekesebb temetkezés egy kelta ház padlója alatt feküdt. A halottat felhúzott lábakkal helyezték egy igen szűk gödörbe, korára az objektumból előkerült késő kelta edénytöredékek utalnak. A feltárt másik két sír ÉNy—DK-i tájolású, zsugorított csontvázas temetkezés volt, ezek korát azonban leletanyag hiányában nem tudtuk meghatározni.

A feltárt objektumok másik fele feltehetőleg egy, a 16. század második felére, a *hódoltság* korára keltezhető, megerősített telephez tartozhattak. A település északnyugati és délkeleti végét egy-egy sekélyebb árokkal zárták le, ezek között helyezkedtek el a különböző régészeti jelenségek. Feltárássra került több nagy kiterjedésű gödörkomplexum, kisebb tárolóvermek, cölöplyukak és egy oszlopszerkezetes ház pince-része. A ház északkelet-délnyugati tájolású volt, északi és nyugati oldalán a pince járószintjével egy szinten, egy-egy igen sekély árokban, három-három cölöplyuk került elő. Az építmény délnyugati sarkában jól megfigyelhető volt egy három lépcsőfokból álló lejárát. A pince fala függőleges volt, bélés nyomát nem találtuk (XXII. t. 5.).

A megfigyelt objektumokból előkerült leletanyag döntő része kerámia, többszörösen tagolt peremű korongolt fazekak, belül mázas fazekak, kisebb korsók, csuprok, fedők és kályhaszemek, ez utóbbiak nagy része a fent említett házból került elő. Igen változatos képet mutat az előkerült fémanyag. Ezek között megtalálhatóak a különböző típusú vaskések, mezőgazdasági tevékenységgel összefüggő vaseszköz leletek, de előkerült egy vasnyárs is. A bontás során több objektumból kerültek elő háborús körülményekre utaló fémtárgyak, így muskétagyolyó és két különböző méretű ágyugolyó is. A leletmentés során többször végeztünk terepbejárást a feltárás viszonylag tágabb környezetében, amely alapján elmondható, hogy a késő középkor-kora újkori telep feltételezhetőleg a teljes, északnyugat-délkeleti irányú dombocskát elfoglalta, melynek Csárdai dűlő a neve.

(M7/128 km-nél, Balatonöszöd-Szólád összekötő út 0+560–0+780 km, július 1. — augusztus 25. között)

Balatonöszöd—Vermes dűlő

Marton Tibor

A balatonöszödi temetőtől nyugatra eső nyomvonal-szakaszon bevágás készítése közben egy *avar kori* település több objektuma került elő mintegy 150 méteres szakaszon. A gyors földmunka miatt csak részleges feltárást végezhetünk.

A bevágás partfalában, egy csaknem felerésztt ép-ségben megmaradt kemence mellett egy félig földbe-mélyített ház maradványára bukkantunk. Az épület kelet-nyugati irányú hossz tengelyében két, a tetőszerkezet alátámasztására szolgáló oszlop helye, délkeleti sarkában pedig egy kisméretű tűzhely nyomai kerültek elő. A feltárt leletanyag alapján mind a kemence, mind a ház az avar korra keltezhető (XXI. t. 6.).

A további utépítéshez kapcsolódó bevágások az egykori település több objektumát is elpusztították, lényegében csak a felmérésükre nyílt lehetőségünk (így több árok nyomvonalát sikerült dokumentálnunk). A bevágások rézsűzése során is telepjelenségek foltjai kerültek felszínre. Ezek közül az egyik egy félig földbe mélyített, oszlopszerkezetes *Árpád-kori* ház maradványának bizonyult. A földmunkákkal párhuzamosan végzett leletmentésünk során összesen 11 objektumot sikerült dokumentálnunk.

Ez az avar és Árpád-kori falurészlet a megelőző feltárások során már azonosított telepek folytatása (M7/S-10 lelőhely Balatonöszöd-Temetői-dűlő, Belényesy Károly és Horváth Tünde feltárása). A megfigyelések alapján szótan elhelyezkedő objektumok nyomait korábban sem a terepbejárás, sem a geofizikai mérés nem mutatta ki.

(M7 129+800—825 és 129+900—975 km, május 5, 9, 26 — 28. között)

Balatonszárszó—Bozótmeddő

Hansel Balázs

A lelőhely a mai 7-es úttól egészen Szólád határáig húzódó mocsaras terület keleti oldalán, egy megközelítőleg észak-déli irányú, eredetileg náddal borított, enyhe kiemelkedésen, szigeten fekszik.

A Balatonszárszót Balatonöszödtől elválasztó mocsaras völgy kisebb szárazulatán, az utépítés üteméhez alkalmazkodva, a leletmentést több szakaszban végeztük. Az első szakaszban a felület megtisztítása során két, egymás közelében lévő urnát találtunk, melyeket északról és nyugatról több objektum foltja vett körül. Ezek feltárása során viszonylag nagy mennyiségű késő bronzkori, *Urnamezős kultúrához* tartozó kerámia, egy objektumból pedig kelta leletanyag került elő. A feltárást a mocsár magas talajvízszintje jelentősen nehezítette. A mintegy 30—100 cm közötti mélységű objektumok alsó harmada többnyire vízben állt. A két urnát, illetve urnasírt kiemeltük, kibontásuk csak a restaurálással párhuzamosan fog megtörténni. A 250 m² területen feltárt 14 objektum egy, a mocsárnak északi, a Balaton irányába hosszan elnyúló szigetén lévő, késő bronzkori illetve kelta telep léteire utalt.

A második szakasz feltárását rendkívül megnehezítette a magas talajvízszint és a gyakori esők (melyek vizet az agyagos-mocsaras felületről nem tudott elszívárogni). Az ásatás során a késő bronzkori *Urnamezős kultúra* urnás és szórthamvasztásos sírjai, valamint települési objektumai kerültek elő. A temetkezések nagyrészt erősen bolygatva, rossz állapotban kerültek a felszínre. A 4. objektumban, mely egy urnás rítusú sír volt,

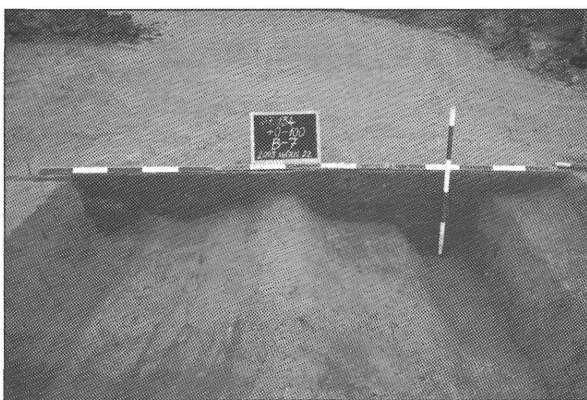
1

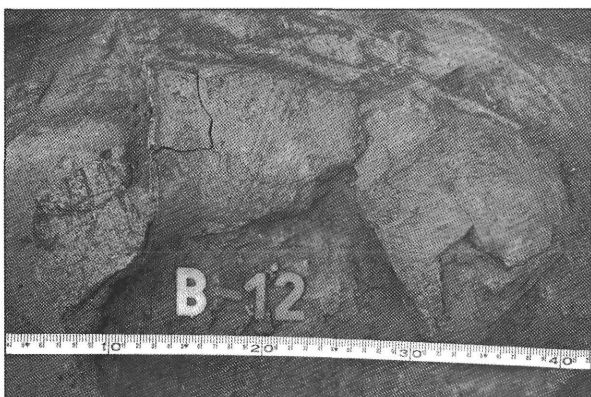
2

3

4

5

6

XXIII. tábla Építés közbeni leletmentések
1-2. Balatonszárszó—Bozótmellék: 1. Oszlopszerkezetes épületmaradvány, 2. Csontvázak temetkezése
3-5. Balatonszemes—Csillagpuszta mellett: 3. A települést Ny-ról határoló árok, 4. Az árok metszete
5. Kora bronzkori seprűzött edények töredékei
6. Balatonszemes—Szemesi csomópont. Félig földbe mélyített kelta ház
(Fotó: 1-2,6. Hansel Balázs, 3-5. Sófalvi András)

bronz ékszereket is találtunk. Ezen kívül a telepről előkerült egy jó megtartású, hozzávetőleg 8 cm hosszú, négyzetes keresztmetszetű, bronz 'szakállas' horog is. A sírokon kívül hulladékgödröket, oszlopszerkezetes építményeket, munkagödröket és két kemenceomladékot tártunk fel. A feltárás nagyobbik részét a késői vas-kor *kelta népességéhez* köthető objektumok jelentették. E korszakból nagyméretű hulladékgödrök, cölöpökkel körbevett munkagödrök, oszlopszerkezetes épületek, valamint egy nagyméretű, megközelítőleg észak-déli irányú árok került elő. Az árokban egygombos, erős profilú bronzfibulát találtunk. Egy nyújtott, nyugat-keleti tájolású csontvázás sírt (XXIII. t. 2.) is kibontottunk, amely azonban nem tartalmazott korhatározó leletanyagot. Mind a bronzkori, mind a kelta településen nagyszámú cölöplyukat figyeltünk meg, melyek szinte kivétel nélkül különböző formájú és méretű épületekhez tartoztak. Valószínűleg a mocsaras terület miatt választották ezt a cölöpökre alapozott építési technikát. Feltártunk olyan gödröket és oszlopszerkezetes építményeket (XXIII. t. 1.) is, melyek nem tartalmaztak keltezhető leletanyagot. Mivel a fent említett két korszakon kívül más típusú leletanyag nem került elő, ezek a jelenségek is minden bizonnyal a két korszak valamelyikében létezett településhez tartozhattak. Ezek nagyobb és valószínűleg intenzívebb része a nyomvonalától északra elterülő, magasabban fekvő területre esik. A két leletmentés során közel 6000 m² területen több, mint 200 objektumot tártunk fel. (M7/128+450—650 km, április 16—28. június 16.—július 30. között)

Balatonszemes—Alsóvölgyi-dűlő

Hansel Balázs

Balatonszemesen, a Bagó-domb előterében tervezett hid nyugati hídlábának építése során kialakított részsűben, a gépi földmunka során, egy sír került elő (XXII. t. 6.). A jó megtartású váz nyújtott helyzetű volt, észak-déli tájolással. A csontváz lábrészét a rézsű készítése során megbolygatták, részben megsemmisítették. A feltárás során a jobb alkar mellett egy vaskés és egy ellapított végű bronz karika, a jobb combcsont és a medence felett egy-egy egyszerű vascsat került elő. A kevés és rossz megtartású lelet alapján a temetkezés nehezen keltezhető. Valószínűleg késő népvándorlás kori, feltehetően késő avar temetkezésről van szó. A környezetében folytatott gépi földmunka során újabb sírt nem találtunk. (M7/132+100 km, szeptember 1.)

Balatonszemes—Csillagpuszta mellett

Sófalvi András

A balatonszemes-rádpusztai forgalmi csomóponttól keleti irányban, a nyomvonalban kezdett humuszolás, majd az azt követő kb. 1,5—2 m mély bevágás során őskori objektumok foltjait észleltük. A felületen végzett feltárások során kiderült, hogy a magaslaton egy nagyobb kiterjedésű kora bronzkori, a *Somogyvár-*

Vinkovci kultúrához tartozó település maradványai találhatóak meg (XXIII. t. 5.).

Az objektumok a nyomvonal mintegy másfél hektáros területén elszórta helyezkedtek el, többségük a bevágás miatt már erősen sérült állapotban (ezeknek általában csak az alsó szintjét sikerült megfogni). A magaslaton végighúzódo, humusszal feltöltődött egykori völgy alján az objektumok valamivel jobb állapotban voltak, itt egy kemencebokrot is feltártunk.

A domb nyugat felé lejtő peremén alkalmunk volt egy 580 m²-es felületen az objektumokat magasabb szintről kibontani. Ennek során egy kora bronzkori objektumcsoportot és egy, a magaslat peremével párhuzamosan futó, feltehetően nagyobb területet övező, széles, többszakaszos árkot tártunk fel (XXIII. t. 5.). (M7/133+800—134+000 km, május 12. — 26. között)

Balatonszemes—Nyelves-dűlő

Hansel Balázs

Balatonszemesről délre mintegy 1,2—1,5 km-re, a Nyelves-dűlő területén, az erdőirtást követő humuszolás után régészeti jelenségek mutatkoztak. A lelőhely egy észak-déli dombvonulat északi, legmagasabb pontján feküdt. Nyugati irányban a lankás, hosszan lejtő domboldal, míg kelet felé egy szűk, mély völgy határolja.

A feltárás során kibontásra került egy 1,5—2 m széles és átlagban méteres mélységű, észak-déli irányú árok, egy vele szuperpozícióban levő hamusgödör és egy ehhez tartozó kemence. Az objektumokból alig került elő kerámiaanyag. Ezek alapján valószínű a késő népvándorlás kori keltezés, de elképzelhető a kora Árpád-kor is. Az árok homogén, egymástól is alig elválasztható betöltési rétegei természetes feltöltődésre utalnak. A kis méretű kemencének nem volt kerámia-alapozású tüzeltáplaja, csak egy alig átégett vörös réteget tudtunk megfigyelni. A hozzátartozó hamusgödörből is csak néhány jellegtelen kerámiatöredék került elő.

A további gépi humuszolás során még két kisebb, a nagy árokra nyugatról merőleges árkot találtunk, más régészeti objektum a területen előzetes várakozásunkkal ellentétben nem mutatkozott.

(M7/132 +500—525 km, augusztus 11—12. között)

Balatonszemes—Szemesi csomópont

Hansel Balázs

A Tetves patakot övező nagyterjedésű berek keleti, enyhén emelkedő partján egymást érik a lelőhelyek, melyeken nagyobb foltokba tömörülve találhatóak a különböző korszakok telephelyei, köztük ritkább részekkel vagy üres területekkel. A csomópont déli részét érintő M7/S-13 Balatonszemes-Szemesi-berek lelőhelyen 1999—2000. között végzett az SMMI megelőző feltárást,¹¹⁰ a csomóponthoz vezető bekötőút területén, az M7/S-19 Balatonszemes-Egyenes-dűlőben az MTA RI 2003-ban.¹¹¹ A korábbi terepbejárások adataival ellentétben a kettő között, a csomópont északi részén

is leletek kerültek elő, az útépitéshez kapcsolódó földmunkák során, egy nagyjából észak-déli irányú kiemelkedésen. A leletmentés során feltárt terület a két korábbi ásás között fekszik, az északi le- és felhajtósávok területén, mintegy összekötve azokat, továbbra is kihagyva azonban a sávok közötti területeket. Megállapíthattuk, hogy a lelőhelyek összefüggnek, bár délnyugat felé egy mélyebb, leletmentes rész valamelyest elválasztja Szemesi-bereki lelőhelytől, kelet felé pedig egészen ritkán találhatók települési objektumok az Egyenes-dűlői lelőhelynek ezen a részén. Mivel a széles dombhát emberi megtelepedésre különösen alkalmas volt, több különböző korszak emléke is előkerült a feltárás során.

A lelőhelyen legkorábban az újkőkori *Dunántúli Vonalászes kultúra* népe telepedett meg. E korszakból több telepobjektum is feltárással került — köztük számos tárolóverem — a már említett kiemelkedés magasabb részén.

A késő bronzkor kezdetén elterjedő *Halomsíros kultúra*, majd az ezt követő *Urnamezős kultúra* gazdag leletanyaga szintén több gödörből került elő. A Halomsíros kultúrához egyelőre két gödör köthető, amelyekből nagymennyiségű kerámiaanyag került elő. Mindkét objektum betöltése erősen hamus volt, és a kerámiákon is másodlagos égési nyomokat találtunk. Az előkerült leletanyag meghatározó részét azonban az Urnamezős kultúra kerámiaanyaga adta, amelyben egyaránt megtalálható volt a finom- és a durva telepkerámia. Ritka leleteknek számítanak az Urnamezős kultúrához tartozó bronz csipeszek (egy kisebb és egy nagyobb), melyek rendkívül jó megtartásúak és szépen kidolgozottak. Mindkettő nyele kör átmetszetű, csavart, fejük lekerekített, egyenlő szárú háromszög alakú. Mindkét csipesz feje díszített, a peremen beszürkült és bevagdalt mintával. A csipeszekkel egy objektumból előkerült egy kör átmetszetű, hegyes végű, díszítetlen bronztű is, amelynek sajnos már a gödör betöltésébe kerülésekor letört a feje. További bronz töredékeket is találtunk, de ezek funkciója csak restaurálás után tisztázható. Mindezek közül egy erősen rongált, töredékesen megmaradt urnát is kibontottunk. Az objektumok többsége tárolóverem, kisebb gödör, valamint néhány esetben oszlopszerkezetes építmény maradványa volt.

A *kelta időszakból* három, félig földbemélyített, oszlopszerkezetes ház (XIII. t. 6.), és több más telepobjektum maradványait tártuk fel, bennük késő kelta (LT D) kerámiaanyaggal. Hasonló *római kori* telepjelenségek is előfordultak, árkokkal, gödrökkel és oszlopszerkezetes épületekkel együtt. A belőlük előkerült leletanyag — néhány később tisztázandó kérdést kivéve — jól mutatja az őshonos kelta lakosság római kori továbbélését. (M7/134 +250—450 km, május 16. — június 18. között)

Szólád–Kisaszó

Osztás Anett — Marton Tibor — Sófalvi András

A lelőhely a balatonöszödi mocsártól keletre, egy meredek dombélen fekszik. A feltárást az autópálya nyomvonalának kb. 40 m-es szélességében végeztük. A majdnem másfél hónapig tartó munka során közel

4000 m²-nyi területen (XXIV. t. 4.) főként a késő neolitikus *Lengyeli kultúra* telepjelenségeit és 3 sírját tártuk fel. Összesen 132 objektum látott napvilágot: 68 esetében a Lengyeli kultúra leletanyaga, 17 esetében pedig közelebről nem meghatározható őskori kerámia volt a betöltésben, 6 gödörben *kora bronzkori* kerámiaanyagot találtunk. 38 objektumban nem volt leletanyag és rétegvizsgálataikat sem ismerjük. 3 „objektumunk” pedig végül nem bizonyult régészeti jelenségnek.

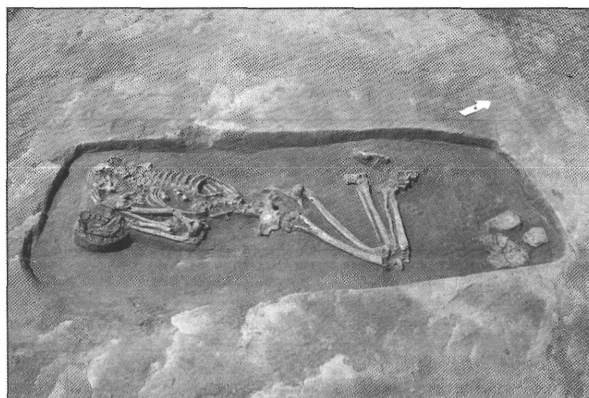
Szólád–Kisaszón a Lengyeli kultúra egykor virágzó települését sikerült tehát megtalálnunk. Viszonylag csekély területről igen sok objektum került elő, a kultúra jellegzetes kerámiaanyagával. A telepjelenségek többsége gödör. Ezekon kívül előkerült 2 kemence, valamint egy, már csak cölöphelyek formájában előbukkanó egykori épület maradványa (XXIV. t. 1.) A feltárt cölöpszerkezet biztosan valamilyen épületet (méretei alapján akár épületegyüttest) tarthatott, talán lakóépület lehetett. A kisméretű, ovális vagy kör alakú cölöphelyek mellett hosszúkás (2—3 m hosszú) egykori tartószerkezetek nyomai — 2 vagy 3 nagyobb méretű oszlophelyet magába foglaló piskóta alakú gödrök — kerültek elő. A valamikori szerkezet több cölöphelyét már nem lehetett megtalálni, s ez az oka annak, hogy az épület kissé szabálytalan és hiányos képet mutat. Az oszlophelyekből a kultúra jellegzetes vörös festésű kerámiaja került elő. Felszínre került még a kultúra 3 csontvázas, zsugorított temetkezése, edénymellékletekkel, az egyik sírba köeszközt is helyeztek (XXIV. t. 25.).

Leelőhelyünkön a Lengyeli kultúra leletanyagát általában az apró bütykös, feketére átégett és felfényezett kerámiatöredékek, vörös festésű edények jellemzik. Bögrék, csőtálpas tálak darabjai is nagy számban kerültek elő, valamint a fehér és vörös festés együttes megjelenésével és meandrikus festett motívumokkal is találkozhatunk. Az állatcsontanyag mennyisége nem túl jelentős, és feltűnő a köeszközök hiánya (egy-két darab került csak elő). A leletanyag restaurálása és elsődleges feldolgozása már folyamatban van.

A lelőhely kiemelkedő jelentőségét a Lengyeli kultúra korából származó, kb. 150 m átmérőjű kőrárok-rendszer jelenti, melynek csaknem egyharmada a feltárt területünkre esett. A sánc-árok szerkezet még földben lévő, nagyobbik része az autópálya további építkezéseivel összefüggő bolygatásoknak és a szántás folyamatos pusztításának van kitéve. A sánc-árok szerkezetnek összesen 3 megújítási periódusát sikerült dokumentálnunk. Az erődítés megújításai időben belülről kifelé követik egymást, mindig elvágva a korábbi árkot. Így a sánc teljesen kibontott képe egy nagyméretű, igen széles, azonban időben egyszerre sohasem létező árkok együttes, impozáns látványát nyújtja. Az árkok megújítását a természeti erők pusztítása, illetve a bennük lévő szerkezet megrongálódása indokolta. Feltehetőleg a sáncot is folyamatosan karban kellett tartani. Vannak olyan vélemények, melyek szerint ezeket az árkokat 5—10 évenként újítani kellett. Természetesen az egyes árkokat soha nem egy időben, hanem szakaszonként újították meg, ahogy a szükség kívánta. Az árkok feltöltődésén meg lehetett figyelni, hogy ferdén, felülről, a sánc belsejének irányából temetődtek be. Ez a kőár-

1

2

3

4

5

6

XXIV. tábla Építés közbeni leletmentések

- 1—4. Szőlád—Kis-Aszó. 1. A Lengyeli kultúra épülete. 2. A Lengyeli kultúra egy sírja
 3—4. A sáncárok és megújítási periódusai a metszetfalban, 5—6. Szőlád—Kertek mögött.
 5. Langobárd csontvázas temetkezés. 6. Óskori zsugorított temetkezés
 (Fotó: 1—4. Osztás Anett, 5—6. Zanati Balázs)

kon belül fölhalmozott földsánc meglétére enged következtetni. A sánchoz északról csatlakozik egy félkörívben futó, egyperiódusú, „bástyaszerű” árokszakasz, melynek a nagy sánchoz való pontos időbeni viszonya nem határozható meg. A „bástyától” keleti irányban egy kisebb méretű árok indul a sánctól, mely kb. 1—1,5 méter távolságban önállóan kanyarog az erődítés mellett, követve annak irányát. Ennek alapján a körárokhoz tartozott, de bizonytalan, hogy a nagy sánc melyik periódusával hozható összefüggésbe. A körárokrendszer a megmaradt mélységben, összes kibontott periódusával együtt kb. 2 méter széles, mélysége 1—1,5 méter között váltakozik. A sánc árcai a domb nyugati lejtőjén egyre sekélyebbek, köszönhetően a dombél nagyobb mértékű kopásának. A megújított árkok tölcseresedő, lefelé fokozatosan szűkülő alakot mutatnak. A betöltések alapján kijelenthetjük, hogy az árkok alját víz nem mosta, valószínűleg egy bizonyos szintig vissza voltak temetve a bennük lévő konstrukció megtartása végett. Cölöpszerkezetet az árkok aljában nem figyeltünk meg, de az egykori gerenda vagy deszka helyének nyomait sikerült néhol megtalálnunk. Ezekbe az árok aljába fektetett gerendákba állították bele azokat a karókat vagy kisebb méretű cölöpöket, melyek a sánccárok védelmi funkciót betöltő szerkezetét alkothatták.

Nyugat-Szlovákia, Ausztria és Németország területéről igen sok adatunk van a Lengyeli kultúra erődítéseinek meglétére, de e tekintetben hazánk sem szűkülökdi. A különbség csak abban rejlik, hogy míg a nevezett országokban a lelőhelyek többségét legalább részben, de néha egészében is megkutatták, hazánkban a legtöbb esetben csak légifotózás eredményeként van tudomásunk létezésükről. A Dunántúlon, és főként a Dél-Dunántúlon, több hasonló árokrendszer is ismert, s ezek közül néhánynak kisebb részleteit fel is tárták. Mind a külföldi, mind a hazai kutatás ismer körárokrendszereket a kultúra különböző időszakaiból, vagyis ez a jelenség a kultúra egészére jellemző volt. Nincs egyértelmű és meggyőző képünk arról, hogy a sánccot használó népesség az árokrendszeren belül vagy kívül élt-e, s hogy használták-e egyáltalán megtelepedésre a körárok belsejét. Rétegtani megfigyelések hiányában az sem dönthető el egyértelműen, hogy az erődítésen belül lelt régészeti objektumok milyen viszonyban állnak magával a sáncrendszerrel, melyet ráadásul többször, akár 4 vagy 5 esetben is megújítottak (XXIV. t. 3—4.) Tény azonban, hogy mind a sánc, mind az azon belül található objektumok, a leletanyag alapján a Lengyeli kultúrához köthetők. A kultúra több száz évig tartó élete alapján azonban komoly időbeli különbségek lehetnek az egyes régészeti objektumok keletkezésében. Problematikus az is, hogy ezeknek a köralakú építményeknek mi lehetett a funkciója (pl.: védelem, kultikus rendeltetés). Tisztázatlan továbbá az is, hogy kik, mennyien, hogyan építhették, és meddig használhatták ezeket az építményeket. Mindezen kérdések megválaszolásában talán segíthetne az árkon kívüli területek teljes feltérképezése és ásatással történő megkutatása.

(M7/128 +200—300 km, április 14. — június 21. között)

Szólád—Bozót mellék

Hajdú Ádám Dávid

A mai 7-es úttól a balatonöszödi csomóponton keresztül Szóládig vezető új bekötőútnak a csomóponttól délkeletre eső szakaszán csak a szóládi berken átfelöltés építésekor kezdték meg a nagyobb földmunkákat 2003. év második felében, két ütemben, az utat keresztező két gázvezeték miatt. Az érintett lelőhely a Szóládtól északra párszáz méterre emelkedő északnyugat-délkeleti irányú domboldal nyugati, berekre (Határ-kúti-Berki-rétre) néző oldalán található. Ennek déli, mélyebb részén az egyik gázvezeték kiváltásakor több objektumot tudunk részben feltárni illetve megfigyelni. Nagyobb felületű feltárássra nyílt lehetőség a domboldal magasabb, bevágásra kerülő részén, itt azonban a másik gázvezeték miatt megkövetelt védősáv miatt a teljes feltárás befejezése 2004-re maradt. Az első helyszínen — a gázvezeték kiváltásakor — a földmunka során mintegy 3—4 m mélységben és 5 m szélességben bolygattak meg egy hozzávetőleg 60—70 m hosszúságú területet. Ezen a kis felületen 11 különböző objektumot tudunk elkülöníteni egymástól az árok falában és részben az aljában. Közülük egy minden bizonnyal újkori beásás, egy kemence és a hozzá tartozó hamusgödör, a többi pedig nagyméretű tárolóverem lehetett. A leletanyag tanúsága szerint mindegyik régészeti jelenség a késő-bronzkori *Urnamezős-kultúrához* köthető.

A lelőhely másik részén 4000 négyzetméternyi terület került feltárássra. Ennek nagy része a domboldalban volt, míg északnyugati része erőteljesen lejtett a mocsár felé. A gázvezeték a feltárt felületen keresztben húzódott, így nagy felületet kellett elhagynunk miatta. Már az ásatás első szakaszában, a humusz eltávolítása után, különböző tárolóvermek, árkok, cölöplyukak, félig földbemélyített házak, kemencék és szabad tűzhelyek foltjai jelentkeztek. A beásásokból előkerülő leletanyag alapján arra következtettünk, hogy a terület az őskor folyamán, a római hódítást közvetlenül megelőző és az azt követő századokban, valamint a népvándorlás korában is lakott volt.

A területen legkorábban megtelepedő népcsoport a későbronzkori *Urnamezős-kultúra* népe volt. Az erre a korszakra keltezhető jelenségek főleg a megnyitott terület délnyugati és középső részén sűrűsödtek. Számos, ebbe a korszakba tartozó objektum bontása során megfigyelhető volt egy erőteljes hamus, faszenes betöltés, amely jellemző az urnamezős telepobjektumokra. Az előkerült leletanyag java kerámia, azon belül is jelentős a behúzott és turbántekercses peremű táltóredékek, a nagy méretű urnák és bütyökdiszes, füles fazekak, a hálónehézékek és a különböző orsógombok száma. A viseleti tárgyak között sok a bronzból készült tű. Az előkerült bronzkori telep minden bizonnyal kapcsolatba hozható a gázvezeték kiváltása során talált urnamezős régészeti jelenségekkel is. A méhkas alakú tárolóvermek egy része a korai vaskori *Hallstatt kultúrába* tartozik, a bennük talált grafitos és nagy hegyes bütykökkel ellátott edénytöredékek alapján.

A felület középső szakaszán számos késő-kelta (LT D) telepobjektum került elő: tároló gödrök, cölöplyukak, egy kisebb kemence és egy nagyobb munkagödör két kemencével, illetve a kelták vallási életére jellemző kultikus gödör, amelyben egy viszonylag fiatal szarvas csontvázat helyezték. A leletanyagot nagyrészt állatcsont és kerámia (szürke, korongolt, behúzott peremű talak és grafitos soványítású edények töredékei) jelenti.

Két objektum, egy félig földbe mélyített ház és egy több kemencével övezett munkagödör feltételezhetően egy római kori (2–3. századi) bennszülött telep része lehetett. Mindkét objektumban a keltákra jellemző kerámia mellett egy-egy terra sigillata töredék került elő. A félig földbe mélyített ház északkelet-délnyugati tájolású, két rövidebb oldalán három-három cölöplyukkal. A ház bejárata az északnyugati sarokban lehetett. Az előkerült anyag alapján mindenképpen elkülöníthető egy késő-kelta és egy már római kori bennszülött népcsoport, de a két időszak közötti kontinuitás a feldolgozás jelenlegi állapotában nem állapítható meg egyértelműen.

A területen elszórtan több objektum is a népvándorlás korára (7–9. századra) keltezhető. Ezek között van két félig földbemélyített ház, nagyobb munkagödrök hozzájuk kapcsolódó kemencékkel, tárolóvermek, cölöplyukak és árkok. Külön említést érdemel egy igen rossz állapotban megmaradt kemence és a hozzá tartozó munkagödör. A mezőgazdasági művelés miatt már csak a kemence tüzelőlapja került elő; ennek és a hozzátartozó gödörnek a tájolása északkelet-délnyugati volt. A munkagödör négy sarka közül háromban sikerült cölöplyukat is dokumentálnunk, ami alapján egy előtűs kemencére gondolhatunk. A belőle előkerült kerámia alapján az objektum avar kori. A két házat nem tudtuk teljes egészében feltárni, mivel azok részben az ásatási határokon kívülre estek. Ezek közül a 117-es egy északkelet-délnyugati tájolású, félig földbemélyített ház, északi, rövidebb oldalán cölöplyukkal. Északnyugati sarkában megtaláltuk a házhoz tartozó kisméretű tüzelőhelyet. A kibontott objektumok döntő részét kemencék és a hozzájuk tartozó munkagödrök alkották. A kemencék feltehetőleg mind egy típusba sorolhatók. A munkagödrök betöltése alapján használatuk nem tarthatott sokáig. A népvándorlás kori objektumokból előkerült leletanyagot is nagyobb részben kerámia teszi ki. Ezek formai jellegzetességeik és díszítésük alapján az avar kor termékei. A megfigyelt jelenségek alapján egy nagyobb kiterjedésű avar település léte tetelezhető fel a közelben, hiszen az általunk feltárt objektumok leginkább egy telephez kapcsolódó műhely-„negyed” részének tekinthetők.

(M7/128 km-nél Balatonöszöd-Szólád összekötő út 3+520—3+760 km, október 7—8., október 27. — november 30. között)

Szólád–Kertek mögött

Hansel Balázs

A Balatonöszöd-Szólád közötti új bekötőút Szóládhoz közeli szakaszán, északról a falu fölé magasodó dombtetőn, humuszosítás után kerámiatöredékek kerültek elő, illetve régészeti objektumok foltjai mutatkoztak. Már a feltárás korai szakaszában bizonyossá vált, hogy a megfigyelt foltok egy népvándorlás kori, 7–8. századi avar település nyomai. Ezek a telepjelenségek egy kora bronzkori (Somogyvár-Vinkovci kultúra) telep kisebb-nagyobb objektum-csoportjait metszették, illetve ezekre települtek rá. A viszonylag mély gödör- és veremcsoportokból álló őskori objektumokból csak szórványosan kerültek elő leletek, köztük kihajló peremű, seprűdíszes fazekak töredékei. Egyetlen objektumban a késő rézkori *Badeni kultúra* leletanyaga is előfordult.

Az őskori gödröket metsző, illetve ezek közvetlen környezetében feltárt avar házak, kemencék és vermek betöltéséből nagy mennyiségben került elő a korszakra jellemző, lassúkorongon formált, bekarcolt spirális- és hullámvonallal díszített edények töredékei.

A kutatásba bevont terület nyugati határán, a Kis- és Nagy-metszés csatornák mocsara felé lejtő meredek domb szélén, nagyjából észak-déli irányú árok kereszteli a felületet, amely az előkerült leletanyag tanúsága szerint az avar telephez kapcsolható. Az ároktól nyugatra eső területen több észak-nyugati hossz tengelyű, félig földbe mélyített ház maradványa is előkerült, hozzájuk kapcsolódó, kerámiatöredékekkel alapozott kemencékkel.

Az avar telep területén egy zsugorított, észak-déli tájolású csontvázas temetkezés is előkerült, mely sírmellékletek hiányában pontosan nem keltezhető, a temetés módja az őskor valamelyik periódusára utal (XXIV. t. 6.).

Az egyik avar verem feltárásakor az objektum aljában délnyugat-északkeleti hossz tengelyű, téglalap alakú sírfolt jelentkezett. A sírgödörben nyújtott helyzetben, fakoporsóban eltemetett váz feküdt, a mellkasi részen és a koponyánál utólagos ráásás (rablógödör) bolygatta. A sír mellékletei alapján langobard férfi lehetett, a koporsóban tarsoly és más viseleti tárgyak maradványai, a koporsón kívül a lábánál vas lándzsacsúcs, edény és ételmelléklet volt, másodlagos helyzetben a fejnél pajzs maradványai kerültek elő (XXIV. t. 5.). (M7/128 km-nél Balatonöszöd-Szólád összekötő út 4+200—260 km, június 6—12., 23—30. között).

Jegyzetek

- 1 Bondár-Honti-Kiss 2000; Honti et al. 2002
- 2 Honti 1981
- 3 Honti-Költő-Németh 1988, 20, 3. kép
- 4 Ld. 3. j.
- 5 Honti et al. 2002, 28-31.
- 6 A feltárást a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársai végezték, ásatásvezetők Németh Péter Gergely, Siklósi Zsuzsanna és Honti Szilvia, munkatársaink Ambrus Edit, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán Nyári Zsolt voltak, a térinformatikai feldolgozást az Archeodata Bt végzi mind a Balatonboglár-Borkombinát, mind a a Balatonboglár-Berekre-dűlő lelőhelyen.
- 7 Bondár-Honti-Kiss 2000, 103.
- 8 Ezúton köszönöm Marton Tibor és Molnár Attila segítségét az őskori leletanyag meghatározásában. Köszönetet mondok Kiss Csaba és Molnár Attila régészeknek, valamint Csordás Bálint és Tátrai Bíbor ásatási technikusoknak a feltárás folyamán nyújtott segítségükért.
- 9 Ezúton szeretnék köszönetet mondani az ásatáson résztvevő Skriba Péter régészhallgatónak, Diós Borbála, Illés László, Skriba Pál és Hufnágel Szabolcs ásatási technikusoknak.
- 10 Korek 1980, 16-18; Bondár 2002, 12.
- 11 Bondár 1996, 35.
- 12 Honti 1981,34; Bondár 2002, 13.
- 13 Honti 1981, 24-42.
- 14 Honti et al. 2002, 6.
- 15 Ld. SMK ugyanezen kötetében Horváth Tündétől.
- 16 Honti 1996, 49.
- 17 Horváth 1978, 11-22.
- 18 Csánki 1894, 633.
- 19 Müller Róbert terepbejárása alapján Oszlár faluval azonosította a nyomokat (SMMI adattára II/4/16). Engel Pál Magyarország a középkorban digitális térképén is Oszlár falu szerepel Balatonkeresztúrtól DK-re.
- 20 Csánki 1894, 599, 633.
- 21 Lipszky 1808; Vörös László 1850 májusi rajzképe (Somogy Megyei Levéltár térképgyűjteménye, Nagyberki)
- 22 Kiss Csaba régész hallgató szakdolgozati témája.
- 23 Pálóczi-Horváth 2001, 233-240.
- 24 Köszönetet mondunk Hansel Balázs régészeknek, valamint Diós Borbála, Hajdú Ádám, Hajnal Mariann, Tátrai Bíbor ásatási technikusoknak a feltárás folyamán nyújtott segítségükért.
- 25 A telep terra sigillata anyagának meghatározásáért ezúton mondok köszönetet dr. Gabler Dénesnek.
- 26 Köszönet dr. Grynaeus Andrásnak a kutak famintáinak meghatározásáért.
- 27 Gabler-Ottományi 1990, 161-165.
- 28 A feltárást a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága megbízásából folytattuk. Itt mondok köszönetet a munkálatokban részt vett szakembereknek és technikusoknak: Nagy Borbálának, Rácz Tibor Ákosnak, Skriba Péternek, Skriba Pálnak, Sófálvi Krisztinának és Varga Gyulának.
- 29 Az archeobotanikai vizsgálatokat Berzsényi Brigitta vezette el.
- 30 Az épületekből kettő az autópálya nyomvonalába esik. A harmadik ház 2003. nyarán, a „Római út” mentén húzódó szennyvízcsatorna árkának kiásása során került felszínre. A langobard település objektumainak részletes leírása és leletanyagának feldolgozása az Archeológiai Értesítő soron következő számában kerül közlésre.
- 31 A 2003-as felügyeleti ásatás során 2 újabb kemence maradványait tártuk fel a völgyalj délnyugati részén.
- 32 Ld. Erdélyi 1908, 375-377.
- 33 Horváth-Juhász-Köhler 2004
- 34 Honti et al. 2002, 9-15.
- 35 A 2002. évi ásatás során Fábrián Szilvia, Marton Tibor és Osztyás Anett régészek vettek részt az ásatás irányításában. Munkájukat hálásan köszönöm.
- 36 Lenneis 1995, 31, Abb. 9
- 37 A feltárástban 2003-ban nyújtott segítségükért Sófálvi András régésznek és Löffler Zsuzsanna végzős régészhallgatónak tartozom köszönettel.
- 38 M. Virág 2003, Fig. 2.
- 39 Sófálvi András szíves szóbeli közlése.
- 40 Bondár-Honti-Kiss 2000, 95-99. Honti et al. 2002, 6-9.
- 41 Köszönetet mondok Hajdú Ádám és Kiss Csaba régészeknek, valamint Csordás Bálint és Tátrai Bíbor ásatási technikusoknak a feltárás folyamán nyújtott segítségükért.
- 42 Bondár-Honti-Kiss 2000, 97.
- 43 Pl. Karos-Eperjesszög (Révész - Nepper 1996, 42.)
- 44 Az antropológiai vizsgálatokat Mende Balázs végzi.
- 45 Szoros párhuzamai: Karos-Eperjesszög II. 47. sír, III. 5. sír (Révész 1996, 82-87.), Aldebrő-Mocsáros 20. sír (Szabó 1963, 103-105; „Őseinket felhozád...” 1996, 382-383.)
- 46 Ehhez hasonló korong került elő egy ismeretlen lelőhelyen (Csallány 1959, 15. kép 3.; Mesterházy 1996, 394-395.)
- 47 Költő 1990, 85-101; 1996a; 1996b
- 48 Úgy tűnik, hogy a vörsi temető használata hosszabb időszakot ölel fel, mint a balatonújlaki temetőé. Költő-Lengyel-Pap-Szentpéteri 1992; Költő 1993; 1996c
- 49 A feltárást a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársai végezték, ásatásvezetők Németh Péter Gergely, Siklósi Zsuzsanna és Honti Szilvia, munkatársaink Ambrus Edit, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán Nyári Zsolt voltak, a térinformatikai feldolgozást az Archeodata Bt végzi.
- 50 A feltárandó terület jóval nagyobbak ígérkezett, a lelőhely-csoport ÉNY-i részére tervezett, a lengyeltői utat közrefogó, ún. mérnöki telep feltáráásával, ami későbbre halasztódott.
- 51 Magyar 1985, 25-104, 1-2/a ábra
- 52 Magyar 1985, 29-30.
- 53 Fonyód-Bézsény, Vince-teleken ilyen korú telep és temető nyomait ismerjük. Fehérbézsény-Czár Istvánné szőlőjében egy késő rézkori-kora bronzkori temetőt tártak fel 1935-ben a Magyar Nemzeti Múzeum régészei Bacskák György segítségével (Banner 1956, 28-33.)
- 54 Bacskák György Fehérbézsény legészakibb táblájára helyezi Besenyő falu telepét és temetőjét (Magyar 1985, 1, 2/b ábra).
- 55 Az írott adat szerint a Besenen élő szabadosait András remete a pannonhalmi egyházra hagyta (Magyar 1985, 68).
- 56 Pálóczi-Horváth 1989, 24-33; Kordé 1990, 3-21; Vásáry 1993, 157.
- 57 Csorba 1972, 49-91.
- 58 Pálóczi-Horváth 1989, 31.
- 59 Az egyházi adatok kapcsán a Besenyő és Berény helynevek, valamint a bizánci eredetű katonaszent Szent György tiszteletére szentelt egyházak összefüggéseire hívta fel a figyelmet Magyar Kálmán (Magyar 1985, 44-45, 7. ábra).
- 60 Magyar 1985, 57-59.
- 61 Beseny. Somogy megye dicalis conscriptioja. OL E 158 Conscriptioes portarum. A 2658 Tom XXXVII. p. 23. Somogy vármegye 1536. OL Mikrofilmtár 1647. sz. doboz. Tímár Péter szíves szóbeli közlése.
- 62 Somogy 1974, 3/293. Tímár Péter szíves szóbeli közlése.
- 63 Magyar 1985, 40.

- 64 Hasonló jelenséget figyelt meg Gaál Attila a Dombóvár-Békató (Gaál 1982, 162; 2002, 210) és Wicker Erika a Bácsalmás-Óalmás lelőhelyek temetői kapcsán (Wicker 2002/b, 95-124). Wicker Erika szerint e szokás az iszlám felé vezet.
- 65 Hasonlóan a kartartások változatosságát figyelték meg a Dombóvár-Békató (Gaál 1982, 165-167), Győr-Gabonavásártér (Mithay 1985, 194.) és Bácsalmás-Óalmás (Wicker 2001, 151-157; Wicker 2002/a, 225-236; Wicker 2002/b, 95-124.) lelőhelyeken feltárt 16-17. századi temetőkben.
- 66 Wicker 2001, 151-157; Wicker 2002/a, 225-236; Wicker 2002/b, 95-124.
- 67 Gaál 1982, 133-224; Gaál 2002, 210-218.
- 68 Mithay 1985, 185-198.
- 69 Wicker-Kőhegyi 2002, 5-94.
- 70 Korek 1994, 181-202.
- 71 Hasonló alakú, de ezüsből készült gyűrűket Gerelyes Ibo-lya közöl (Gerelyes 1999, 12-13. kép).
- 72 Hóvári 1985, 113-153.
- 73 Az embertani elemzést Bernert Zsolt (TTM), a rádiokarbon vizsgálatot a debreceni Atommagkutató Intézet (Szántó Zsuzsanna) fogja elvégezni.
- 74 Magyar 1985, 40.
- 75 Ezúton szeretném megköszönni Nováki Gyulának, Sándorfi Györgynek és Magyar Kálmánnak, hogy megen-gedték a bézsényi földvár felmérési rajzának közlését.
- 76 Magyar 1985, 82-83.
- 77 Hóvári 1985, 349. j.: Bocskay György levele Batthyány Boldizsárhoz. 1570. dec. 4. Bécsújhely. 362. j.: Lengyel Brigitta levele Batthyány Kristófhhoz. Szigliget. OL. P. 1314. Batthyány család körmendi levéltára. Missiles.
- 78 Hóvári 1985, 82-83.
- 79 Hóvári 1985, 153, 373. j.: Istanbul. Ba^obakanlık. Ar^oivi Tahrir Defterler. No. 563. 80-81.
- 80 Hóvári 1985, 374. j.
- 81 Ásatásvezető: Gallina Zsolt. Munkatársa: Molnár István és Somogyi Krisztina. Technikusok: Barta Gábor, Gyergyádes Tibor, Mészáros Szilvia, Vajdics István. A ké-zi munkaerőt az Arch-Homo Bt biztosította. Mindannyiuk munkáját nagyon köszönöm!
- 82 Az ásatáson régészként vett részt még Sipos Carmen, technikai munkatársak Füzesi András, Hetesi Szilvia, Kál-mán Béla, Keczelé Judit, Polka Mónika, Tóth Zsuzsanna, Varga Gyula. Ezúton is szeretnénk megköszönni vala-mennyi résztvevő munkáját, melyet a feltárás hónapjai alatt nyújtottak.
- 83 Honti et al. 2002, 15.
- 84 Honti et al. 2002, 9-10.
- 85 Ezúton szeretnénk megköszönni Zoffmann Zsuzsanna se-gítségét.
- 86 Kőszegi 1988, 37.
- 87 Schierer 1987, Abb. 4, 5.
- 88 A vizsgálatot K. Berzsényi Brigitta archaeobotanikus vé-gezte. Munkájáért ezúton szeretnénk köszönetet monda-ni.
- 89 Köszönetet mondok Kiss Csaba és Molnár Attila régé-szeknek, valamint Csordás Bálint, Pál Róbert és Tátrai Bí-bor ásatási technikuskoknak a feltárás folyamán nyújtott segítségükért.
- 90 Bondár-Honti-Kiss 2000, 103.
- 91 Ezúton mondok köszönetet Molnár Attilának, az őskori le-letanyag meghatározásában nyújtott segítségért.
- 92 A Régészeti Intézet feltárását Kiss Viktória, az SMMI ása-tását Polgár Péter vezette. Itt szeretném megköszönni Polgár Péternek, hogy az általa feltárt terület leletanyagá-nak feldolgozását átengedte.
- 93 M. Virág 1990; T. Németh 1994; M. Egly 2001, 59, 3. tér-kép; Bondár—M. Virág 2003, 128, 6-9. kép.
- 94 T. Németh 1994, 242, 243; Bánffy 1996.
- 95 Honti et al. 2002, 26, XII. t. 5-6.
- 96 Vrbové: Makkay 1984, 65, Fig. XXVIII. 7. A balatonöszödi pecsétlőt Belényesy Károly és Horváth Tünde szívessé-gének köszönhetően ismerem.
- 97 H. Kelemen 1999, 101.
- 98 Szabó 1971, 20; Jerem 2003, 193; Fitz 2003, 206-207; Gabler 2003, 241-243.
- 99 A típusról újabban Id. H. Hanny 1992, 251.
- 100 Ottományi 1989, III. t.
- 101 Salamon-Barkóczy 1970, Abb. 6. 12; a fibulatípus kelte-zéséről, további irodalommal: Pröttel 1988, 359-362, Abb. 4a.B. Hasonló fibulák találhatóak a lelőhelyünkől nyugat-ra, kb. 1 km-re előkerült késő római temető sírjaiban is: Németh 2000, 34, I. t. 12, II. t. 5.
- 102 A műzsi település mellett a hozzá tartozó, közel száz sí-rok temetőt is feltárták. A sírok keltezéséhez fontos az 53. sírból közölt bakodpuszta típusú fibulapár és az elhunytak csaknem 50 %-ánál megfigyelt koponyatorzítás (Ódor 2001, 33-34, 74-75, 15. t. 3).
- 103 B. Tóth 2002, 125-126.
- 104 A telep anyagát Szőke Béla Miklós dolgozza fel.
- 105 Böna 1973, 66; Szőke 1996, 127.
- 106 Kétsoros csontfésűket a 4. század utolsó harmadától a rómaiak és a germán népek egyaránt használtak (pl.: Ódor 2001, 15. t. 2; T. Bíró 2002), és használtak az avar-orig fennmaradt (Kiss 1996, 190, Abb. 33. 3). A langobardokhoz köthető (többnyire módos) temetkezé-sekben kevés kivétellel (pl. Adler 1979, Taf. 11. 1.) egyso-ros fésűk fordultak elő, de nem kizárt, hogy a köznép a kevésbé díszes kétsoros fésűket használtak.
- 107 B. Tóth 2002, 125, 127.
- 108 Polgár Péterrel együtt ezúton szeretnénk megköszönni P. Szeőke Judit régész, továbbá Hrivnák Péter Pál és Keczelé Judit régésztechnikusok, illetve Polka Mónika és Tóth Zsuzsanna régészhallgatók munkáját. A geodéziai munkát az Archeodata Bt. végezte. A feltárás konzulense Szőke Béla Miklós volt.
- 109 A feltárásokon közreműködtek
Régészek: Belényesy Károly, Hajdú Ádám Dávid, Hansel Balázs, Koós István, Marton Tibor, Sófalvi András, Stibrányi Máté, Virágos Gábor.
Régészasszisztensek: Áfra Gergely, Áfra György, Bechtold Ágnes, Bódis Bernadett, Cseh Fruzsina, Csippán Tamás, Demeter András, Egyed Emőke, Hajdú Attila, Hajnal Mariann, Herbály Róbert, Holzhammer Ce-cília, Horváth-Papp Éva, Illyés Péter, Irinyi Péter, Lackovics Borbála, Molnár Viola, Nagyiványi Márton, Rozinka Magdolna, Sárosi Gábor, Sófalvi Krisztina, Sza-bó Csilla, Szapu Dániel, Szabó Zoltán, Szántó Nikolett, Tátrai Bibor, Zanati Balázs.
- 110 Bondár Mária, Honti Szilvia és Németh Péter Gergely ve-zetésével.
- 111 Az ásatást Serlegi Gábor vezette, Id. a beszámolót ebben a kötetben.

Irodalom

- ADLER, H. 1979 — Neue langobardische Gräber aus Schwechat. *FÖ* 18 (1979) 9-40.
- BANNER J. 1656 — Die Pécelér Kultur. *ArchHung*. XXXV (1956)
- BÁNYFI E. 1996 — Javaréz kori kultikus gödör Balatonmagyaród-Homoki dűlőből. In: *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979—1992* (Szerk. Költő L. — Vándor L.) Kaposvár - Zalaegerszeg 1996, 25-27.
- T. BÍRÓ, M. 2002 — Combs and comb-making in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. (Hrsg. Tejral, J.) Brno 2002, 31-71.
- BÓNA I. 1973 — VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *FontesArchHung* Budapest 1973.
- BONDÁR M. — HONTI SZ. — KISS V. 2000. — A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992-1999) Előzetes jelentés I. The preceding archeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992-1999) Preliminary report I. *SMK* 14 (2000) 94-114.
- BONDÁR M. 1996 — Késő rézkor. In: *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992*. (Szerk. Költő L. — Vándor L.) Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 34-41.
- BONDÁR M. 2002 — A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon (Vázlat). *MFME — StudArch* VIII (2002) 7-30.
- BONDÁR M. — M. VIRÁG ZS. 2003 — A rézkor. Települések. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. (Főszerk. Visy Zs.) Budapest 2003, 127-129.
- CSALLÁNY D. 1959 — Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *ActaArchHung* 10 (1959) 281-325.
- CSÁNKI D. 1894 — Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet, Budapest 1894.
- CSORBA CS. 1972 — A Sárviz mente településtörténete a X-XVIII. században. *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. III. (Szerk.: Puskás A.) Szekszárd 1972, 49-91.
- M. EGRY I. 2001 — Beszámoló a Győr—Marcalváros-bevásárlóközpont területén végzett megelőző régészeti feltárásokról. Report on the Preliminary Exploration Carried out on the Area of Győr-Marcalváros-Shopping Centre. *Arrabona* 39 (2001) 57-78.
- ERDÉLYI L. 1908 — A thianyi apátság története I. Budapest 1908.
- FITZ J. 2003 — A római kor történeti vázlata. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. (Főszerk. Visy Zs.) Budapest 2003, 205-208.
- GAÁL A. 1982 — A Dombóvár-békatói 16-17. századi temető. *BBÁMÉ* 1979-1980 (1982) 133-224.
- GAÁL A. 2002 — A Dombóvár-békatói 16-17. századi temető. In: *A hódoltság régészeti kutatása*. (Szerk.: Gerelyes I. — Kovács Gy.) Budapest 2002.
- GERELYES I. Török ékszerek. *Évezredek, évszázadok kincsei*. Budapest.
- GABLER D. 2003 — Falusi jellegű települések Pannoniában. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. (Főszerk. Visy Zs.) Budapest 2003, 241-243.
- GABLER D. — OTTOMÁNYI K. 1990 — Késő római házak Szakályban. *ArchÉrt* 117 (1990) 161-188.
- H. HANNY E. 1992 — Kelta település nyomai az M0 autópálya nyomvonalán (Szigetszentmiklós-Üdülősor, -Vízmelelep). In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I*. *BTM Műhely* 5 (Szerk. Havassy P. — Selmecezi L.) Budapest 1992, 241-276.
- HONTI et al. 2002 — Honti Sz. — Belényesy K. — Gallina Zs. — Kiss V. — Kulcsár G. — Marton T. — Nagy Á.† — Németh P. G. — Oross K. — Sebők K. — Somogyi K.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. — *Rescue excavations in 2000-2001 on the planned route of the M7 motorway in Somogy County*. Preliminary report II. *SMK* 15 (2002) 3-36.
- HONTI SZ. — KÖLTŐ L. — NÉMETH P. G. 1988 — Boglárlelle az őskortól a honfoglalásig. in: *Boglárlelle Szerk. Laczkó A. Boglárlelle* 1988
- HONTI SZ. 1981 — Réz kori temetkezés Balatonbogláron. *SMK* 4, 1981, 24-42.
- HONTI SZ. 1996 — A kisapostagi kultúra. In: *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992*. (Szerk. Költő L. — Vándor L.) Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 47-49.
- HORVÁTH L. 1978 — Késővaszkori lakóház Nagykanizsán. *Zalai Gyűjtemény* 8 (1978), 11-22.
- HORVÁTH T. — JUHÁSZ I. — KÖHLER K. 2004 — Zwei Brunnen der Balaton-Lasinja Kultur vom Balatonöszöd. *Antaeus* 26 (2004) 265-301.
- HÓVÁRI J. 1985 — Fonyód a török hódítás korában. In: *Fonyód története*. (Szerk.: Kanyar J.) Fonyód 1985, 113-166.
- JEREM E. 2003 — Késő vaskor — La Tène kor, a kelták. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. (Főszerk. Visy Zs.) Budapest 2003, 192-200.
- H. KELEMEN M. 1999 — Az Esztergom-Kossuth Lajos utcai későkelta fazekaskemencék. — *Die spätkeltischen Töpferöfen in der Lajos Kossuth Strasse in Esztergom*. Komárom-Esztergom megyei Múzeumok Közleményei 6 (1999) 89-118.
- KISS, A. 1996 — Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Innsbruck 1996.
- KORDÉ Z. 1990 — A magyarországi besenyők az Árpád-korban. *ActaHist* 90 (1990) 3-21.
- KOREK J. 1980 — Alsónémedi történetének régészeti forrásai a honfoglalás koráig. In: *Alsónémedi története és néprajza*. (Szerk. Balassa I.) Alsónémedi 1980, 9-47.
- KOREK J. 1994 — A Zombor-bükkszállási 17. századi temető sírleletei. *MFME* 1989/90 (1994) 181-202.
- KÖLTŐ L. 1990 — A Balatonszemes, Landler Jenő utcai honfoglaláskori lovas sír. In: *Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről*. (Szerk.: Reöthy F. — Stirling J.) Balatonszemes 1990, 85-101.
- KÖLTŐ L. 1993 — Honfoglalás kori tegezses sír Vörsön. Ein landnahmezeitlicher Köcher in Vörs. *HOMÉ* 30-32 (1993) 433-445.
- KÖLTŐ L. 1996a — Balatonszemes. In: „Őseinket felhozád...” 1996, 361-362.
- KÖLTŐ L. 1996b — Fonyód—Magyar Bálint Általános Iskola. In: „Őseinket felhozád...” 1996, 370.
- KÖLTŐ L. 1996c — Vörs—Papkert B. In: „Őseinket felhozád...” 1996, 376-378.
- KÖLTŐ L. — LENGYEL I. — PAP I. — SZENTPÉTERI J. 1992 — Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában. Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei—Vörs. *Ethnika, archäologische Kulturen in frühmittelalterlichen Pannonien. Vorläufige Ergebnisse einer archäologischen Ausgrabung im Komitat Somogy—Vörs*. *JAMÉ* 30-32 (1987-89) [1992] 283-307.
- KÖSZEGI F. 1988 — A Dunántúl története a későbronzkorban. *BTM Műhely* 1. (Szerk. Havassy P. — Selmecezi L.) Budapest 1988.

- LENNEIS, E., 1995 — Altneolithikum: Die Bandkeramik. In: Leneis, E. — Neugebauer-Maresch, C. — Ruttkay, E.: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. Wissenschaftliche Schiftenreihe Niederösterreich 102/103/104/105 (St. Pölten—Wien 1995) 11-56.
- LIPSKY J. 1808 — Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisus vulgavit Ioannes Lipszky de Szedlicsna. Budae 1808.
- MAGYAR K. 1985 — Fonyód története az őskortól a középkorig. In: Fonyód története. (Szerk.: Kanyar J.) Fonyód 1985.
- MAKKAY, J. 1984 — Early stamp seals in South-East Europe. Budapest 1984.
- MESTERHÁZY K. 1996 — Ismeretlen lelőhely. In: „Őseinket felhozád...” 1996, 394-395.
- MITHAY S. 1985 — A Győr-gabonavásártéri 16-17. századi temető. *CommArchHung* 1985, 185-198.
- T. NÉMETH, G. 1994 — Vorbericht über spätneolithische und frühkupferzeitliche Siedlungspuren bei Lébény (Westungarn). *JAMÉ* 36 (1994) 241-261.
- NÉMETH P. G. 2000 — Késő római temető Zamárdiban. Late Roman Cemetery of Zamárdi. *SMK* 14 (2000) 29-39.
- ÓDOR J. G. 2001 — V. századi temető és település Mőzs határában. In: Tolna megye évszázadai a régészet tükrében. (Szerk. Gaál A.) Szekszárd 2001, 33-34.
- OTTOMÁNYI K. 1989 — Késő római kerámia a leányfalui őrtonyrból. Die Keramik von Burgus in Leányfalu. *Studia Comitatus* 22 (1989) 5-144.
- „ŐSEINKET FELHOZÁD...” 1996 — A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Múzeum (Szerk.: Fodor I.) Budapest 1996.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH A. 1989 — Besenyők, kunok, jászok. (Corvina. Hereditas sorozat) Budapest 1989.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH A. 2001 — A késő középkori népi építészeti kutatásának újabb eredményei. In: Népi építészeti kutatás a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9-10-én megrendezett konferencia anyaga) (Szerk. Cseri M.-Tárnoki J.) Szentendre-Szolnok 2001, 221-257.
- PRÖTTEL, M. P. 1988 — Zur Chronologie der Zwiebelkopffibeln. *JRGZM* 35 (1988) 347-372.
- RÉVÉSZ L. 1996 — A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ L. — NEPPER I. 1996 — A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka. In: „Őseinket felhozád...” 1996, 37-56
- SALAMON Á. — BARKÓCZY L. 1970 — Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. IV. század végi, V. század eleji temetések Csákváron. *Alba Regia* 11 (1971) 35-80.
- SCHIERERER, I. 1987 — Ein Webstuhlbefund aus Gars—Thunau. Rekonstruktionsversuch und Funktionsanalyse. *Arch-Aust* 71 (1987) Abb. 4, 5.
- SOMOGY 1974 — Somogy megye földrajzi nevei. (Szerk.: Papp L. — Végh J.) Budapest 1974.
- SZABÓ J. GY. 1963 — A honfoglalás kori lemezes korongok viselete. *Nošenje plastinèatyh diskov vo vremena zavoevanija vengrami rodiny. EMÉ* 1 (1963) 95-117.
- SZABÓ M. 1971 — A kelták nyomában Magyarországon. (Corvina. Hereditas sorozat) Budapest 1971.
- SZÓKE B. M. 1996 — Karoling-kor. In: Évezredek üzenete a lép világból. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992. (Szerk. Költő L. — Vándor L.) Kaposvár — Zalaegerszeg 1996, 123-129.
- B. TÓTH Á. 2002 — Korai népvándorlás kor: hunok és germánok. In: A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője. (Főszerk. Kovács T.) Budapest 2002, 115-128.
- VÁSÁRY I. 1993 — A régi Belső-Ázsia története. Magyar Őstörténeti Könyvtár. (Szerk.: Zimonyi I.) Szeged 1993.
- M. VIRÁG ZS. 1990 — Vorbericht über die Ergebnisse der Freilegung der kupferzeitlichen Siedlung von Zalavár-Basasziget (Angaben zur Siedlungsstruktur und Wirtschaft der Balaton-Lasinja (I.) Kultur). Előzetes beszámoló a zalavár-basaszigeti rézkori telep feltárásának eredményeiről. *Zalai Múzeum* 2 (1990) 71-79.
- M. VIRÁG ZS. 2003 — Settlement historical research in Transdanubia in the first half of the Middle Copper Age. In: *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag.* (Hrsg.: E. Jerem — P. Raczy) Budapest 2003, 375-400.
- WICKER E. 2001 — Rácok a Duna-Tisza közén a XVI-XVII. században. In: *Ezer év a Duna-Tisza közén. Kecskemét 2001*, 151-157.
- WICKER E. 2002/a — Bácsalmás-Óalmás, Homokbánya 16-17. századi rác temetője. In: *A hódoltság régészeti kutatása.* (Szerk.: Gerey I. — Kovács Gy.) Budapest 2002, 225-236.
- WICKER E. 2002/b — Muzulmán elemek a hódoltság kori rácok temetkezési szokásaiban. *Cumania* 18 (2002) 95-124.
- WICKER E. — KÓHEGYI M. 2002 — A katymári XVI-XVII. századi rác temető. *Cumania* 18 (2002) 5-94.

Preliminary Report III. The preceding archaeological excavations (2002—2003) of the M7 highway in Somogy county.

SZILVIA HONTI —KÁROLY BELÉNYESY —SZILVIA FÁBIÁN — ZSOLT GALLINA —ÁDÁM DÁVID HAJDÚ —
BALÁZS HANSEL —TÜNDE HORVÁTH —VIKTÓRIA KISS —ISTVÁN KOÓS —TIBOR MARTON —
PÉTER GERGELY NÉMETH —KRISZTIÁN OROSS —ANETT OSZTÁS —GÁBOR SERLEGI —
ZSUZSANNA SIKLÓSI —ANDRÁS SÓFALVI

The track of the M7 highway runs 80 km long in Somogy county, along the southern side of Lake Balaton, from Zamárdi to the border of the counties Somogy and Zala, with its westernmost point at Szókedencs.

The preceding excavations were adjusted to the rhythm of the planned construction of the highway. The first stage (between Balatonszárszó and Ordacsehi), was followed by the sections between Ordacsehi and Balatonkeresztúr, and Zamárdi-Balatonszárszó. The excavations of the eastern part were accomplished by the end of 2003. The financial background of the excavations were provided by the Nemzeti Autópálya Rt (National Highway Trust) — which provides at present the expenses for the last, 20 km long, westernmost section (between Balatonkeresztúr and the border), where digs continue until 2005.

At the same time the effective construction has started between Balatonszárszó and Ordacsehi in April 2003, which made an archaeological survey necessary and parallel with the preceding excavations the accomplishment of a great number of rescue excavations as well.

The track of the planned highway and its establishments made it clear already in the preceding phase that the occurrence of a great number of large sites can be expected in the vicinity of the Balaton, which provided an attractive force for settlement. At the same time the present dense settlement structure made it necessary to build a great number of junctions, and as a matter of fact huge surfaces could be excavated.

As the excavations of the 60 km section between Zamárdi and Balatonkeresztúr have closed, we can draw general conclusions from the distribution of sites. The archaeological phenomena was most dense on the mid 20 km section between Balatonszárszó and Ordacsehi where the highway will pass close (1,5—4 km) to the Balaton. The sites are found on both sides of streams running from north to the south and accompanying marshes, more sporadically on higher plateaus as well. No wonder that 2/3 of the excavated area is found here. The research was started at this section and we worked here between 1999—2003.

Between Zamárdi and Balatonszárszó, to the east from the above section the track withdraws from the shoreline and continues on a territory articulated by steeper hills. Here the excavations were restricted to the two ends and two junctions (2002—3). As the majority of this section is covered by woods, a preliminary survey could hardly be made, however according to the character of the terrain density of sites is presumably lesser.

The western track between Ordacsehi and Balatonkeresztúr follows the one-time bays of the Balaton, which partly have dried out by today and it continues in the Ordai- or Nagyberék (Great-grove). On the banks of these groves and on the Fonyódi peninsula in between, which protruding from the marshy environment and used as a communication corridor in all periods, large sites are situated. We excavated this section in 2003.

During the 5 years (1999—2003) we excavated 23 sites on 710000 m² between Zamárdi and Balatonkeresztúr — 440000 m² from this during 2002—3. In 2003 further 45000 m² was added due to the rescue excavations on the Balatonszárszó-Ordacsehi section during construction works on 17, mostly new sites.

Our sites are usually large-scale in extension and contain a number of archaeological periods, frequently 10—12 cultures are layered on each other. The finds embrace all archaeological periods from the Neolithic (6000 B.C.) until the end of the Middle Ages (17th cent.). Some cultures are present virtually in all sites (the Middle-Copper Age Balaton-Lasinja and the Late Iron Age Celtic cultures). A large number of medieval remains were found, which draw the medieval settlement structure of the region from the Árpád Age until the end of the 17th cent. The excavations of the largest scales were in junctions: a territory of more than 100000 m² was dug during 3 years at Balatonszárszó—Kis-Erdei-dűlő and Ordacsehi-Bugaszeg. On the previous site two periods were dominant — a huge Mid-Neolithic village and a medieval fortified church with its environment were found. On the latter the whole archaeological spectrum was present, from Neolithic until Árpád Age — out of which we can emphasize the rich storage pits of the Early Tumulus Culture, the Roman period ditch system, crop pits and wells as well as huge pits from the Árpád Age.

In the second group we can enumerate those junctions where the excavation of a surface of 50—75000 m² was necessary. Of the numerous periods the most important information was provided by the Late Copper Age Baden and the Avar Age settlements at Balatonőszöd-Temető-dűlő. At Fonyód-Fehérbézsénypuszta we have to emphasize the pits and cemeteries belonging to the Turkish Period earthworks next to the track.

The third group of excavations is of medium size (15—40000 m²) — here sites at junctions and also along the track are present. At Balatonlelle-Egyenes-dűlő, which is connected to the earlier excavated Balatonszemes-Szemesi-berék, settlements of different periods can be found in bigger clusters with less intensive settlement sections in between. In 2003 rich Late Bronze Age (Urnfield and Tumulus Culture) as well as Celtic and Roman finds were unearthed here.

We can reconstruct a Celtic and Roman period village from the ditch-system encircling the houses at Balatonlelle-Kenderfődek.

A rich bronze depo was found at Balatonboglár-Borkombinát documenting the local bronze works of the Late-Bronze Age Urnfield Culture. At Zamárdi-Kútvölgy-dűlő houses of an Early Migration Period settlement were unearthed, from which period settlements have not been known up till now. Remains from the same period were found in Balatonlelle-Felső-Gamász, together with parts of a particularly rich, Late Copper Age cemetery. The settlement belonging to the cemetery was situated at the other side of the stream at the Országúti-dűlő.

To the west of the Nagyberek, in Balatonkeresztúr-Réti-dűlő two layers of settlements can be observed: above the lower — it is Prehistoric, embracing a number of ages —, near to the present surface traces of a Late Medieval village were found. A number of earlier excavated sites (Balatonszemes-Bagódomb, Balatonboglár-Berekre-dűlő, Ordacsehi-Kis-töltés and Csereföld) also belongs to this group.

Out of the group of the smaller probe excavations we must emphasize Balatonújlak-Erdő-dűlő where 17 rich, Conquering Period burials were found, while at Balatonkeresztúr-Kis-Erdei-dűlő the remains of the Early Bronze Age Somogyvár-Vinkovci Culture came to light.

Important results were showed by the rescue excavations taking place during the construction, partly on the track and partly along the newly built approach roads. At Szólád-Kis-Aszó a circular ditch and rich graves of the Late-Neolithic Lengyeli Culture were found. At Balatonöszöd-Csárdai-dűlő Celtic and 16—17th cent. settlements, at Szólád-Kertek-mögött along with Early-Bronze Age and Avar settlement traces a Langobard warrior's grave with his lance, shield and pottery were excavated. At Szólád-Bozótmellék the site contained Late-Bronze Age, Avar and — rare in Somogy county — Hallstatt Period phenomena. As for the Avar Period in

comparison with earlier observations a new, sporadic type of settlement structure was noted at Balatonöszöd-Vermes-dűlő and Balatonszemes. It occurs on several sites that the settlements extended into the lowlands now marshy and covered by reed or wood.

We started the preceding excavations on two sites in the last section of the track continuing to the county border. An intensive medieval settlement at Tikos-Nyárfás-dűlő, while a Late Bronze Age at Tikos-Homokgödrök were traced.

The excavations were conducted under the guidance of the researchers of the Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága (Directorate of Somogy County Museums) and the Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete (Archaeological Institute of the Hungarian Academy). The rescue excavations during the construction were accomplished by the archaeologists of the Archeosztráda Kft (Archeosztráda Ltd.). Machines and workers were provided by the Leveller Kft (Leveller Ltd.). As in the last two years 14 sites were preliminarily excavated, we enumerated the sites — differently from our earlier reports — according to alphabetical order making the orientation easier. At the end of the article a short review of the rescue excavations of 2003 can be found also in alphabetical order.